

сорок чотири дерев'яні храми львівщини

В ОКОЛИЦЯХ ЛЬВОВА

львів (сихів) • кугаїв • підтемне • комарно
кліцько • грімне • горбачі

через жовківщину до потелича

жовква • воля висоцька • қрехів
бесіди • потелич • белз

на дрогобиччину й сколівщину

меденичі • дрогобич • селець
попелі • добрівляни • стрілків • сколе
нижня рожанка • верхня рожанка

на береги західного бугу й бродівщину

вислобоки • дернів • кам'янка-бузька
батятичі • тадані • волиця-деревлянська
буськ • кути • язлівчик • махнівці

до верхів'я дністра

ясениця замкова • розлуч • ісаї
вовче • бережок • лімна • дністрик

Сорок чотири дерев'яні храми Львівщини. – К.: Грані-Т, 2007. – 120 с.

Ця книжка – не лише перший путівник дерев'яними храмами Львівщини, а й взагалі перший український путівник, присвячений виключно пам'яткам дерев'яної архітектури. Опрацювавши наукову літературу і додавши інформацію, зібрану під час власних експедицій, автор намагалася створити книжку, несхожу на інші видання з цієї тематики: замість насичених термінологією характеристик подати живу розповідь про кожен храм, а також показати деякі особливості дерев'яної архітектури на прикладі конкретних пам'яток. Путівник, проілюстрований картосхемами й сучасними фотографіями, орієнтований передусім на мандрівників, що обумовило й нестандартний вибір об'єктів. До п'яти маршрутів увійшли усі відомі авторів туристично цікаві дерев'яні пам'ятки Львівщини, які дотепер зберегли мальовничість і шарм старовини – від середньовічних дрогобицьких церков до польських костеликів ХХ ст.

Автор путівника Олена Крушинська – виборола грант Президента України для обдарованої молоді на реалізацію проекту «Створення Інтернет-порталу та фотокаталогу пам'яток дерев'яної архітектури «Дерев'яні храми України» (2006–2007 рр.), у рамках якого створювався цей путівник.

Видано за позабюджетні кошти.

У видавничій серії побачили світ:

- 10 маршрутів вихідного дня навколо Києва;
- 5 шляхів зі Львова.

Готуються до друку:

- 27 дивовиж України;
- 3 шляхи Закарпаття;
- 4 шляхи по Волині.

слово від автора

Книжка, яку ви тримаєте в руках – не лише перший путівник дерев'яними храмами Львівщини. Це взагалі перший і поки що єдиний український путівник, присвячений виключно пам'яткам дерев'яної архітектури. Хоча від початку ХХ ст. й дотепер вийшло не так і мало видань з цієї тематики: наукових розвідок, монографій, історико-краєзнавчих нарисів, фотоальбомів – але серед них не було жодного туристичного путівника, за винятком кількох буклетів про окремі церкви. Коли ж дерев'яні храми і потрапляли до путівників у числі інших пам'яток, то часто губилися у тіні більш ефектних мурованих споруд. Отак і повелося, що мандрівники відвідують лише «джентльменський набір» закарпатських церков, та ще деякі храми, розташовані неподалік від популярних туристичних об'єктів. Решта несправедливо ігнорується, а причина цього – елементарний брак інформації. І можна лише позаздрити Польщі, де сотні пам'яток входять до загальнонаціонального туристичного маршруту «Шлях дерев'яної архітектури» з усіма відповідними складовими: сайтом, путівниками, бюро інформації, маркуванням дороговказів. Авторка цих рядків з 2005 року працює над проектом «Створення

Інтернет-порталу та фотокаталогу пам'яток дерев'яної архітектури «Дерев'яні храми України» за підтримки гранту Президента України для обдарованої молоді. Основними результатами його реалізації стали сайт «Дерев'яні храми України» (<http://www.derev.org.ua>) – перший веб-ресурс з цієї тематики, і путівник «Сорок чотири дерев'яні храми Львівщини». Створюючи його, ми орієнтувалися насамперед на потреби «колег» по мандрах – тих, хто не забариться сісти за кермо і випробувати запропоновані нами маршрути. Цим обумовлений і нестандартний вибір об'єктів. Ми намагалися відшукати усі туристично цікаві дерев'яні

храми й дзвіниці Львівщини, тобто такі, що дотепер зберегли шарм старовини – від середньовічних дрогобицьких церков до польських костеликів ХХ ст., які навіть не мають статусу пам'яток архітектури. Утім, на сьогоднішній статус не має жодної ваги, адже чимало пам'яток архітектури національного значення знищені естетично – варварськими поновленнями з використанням бляхи, пластику і навіть цементу. Тому експедиції, під час яких ми відвідали сотні храмів, дещо нагадували лотерею. «Виграшних квитків» назбиралося якраз сорок чотири, з яких більше половини – «дерево», як на жаргоні називаємо храми, що збереглися у первісному вигляді, під гонтом. Серед них – і відомі пам'ятки Дрогобича, Потелича, Жовкви, і справжні забуті шедеври в Ісаях, Кутах, Кугаєві, Дернові, і екзотичні на наших теренах дерев'яні костели – у Таданях, Розлучі, Язлівчику. Багато уваги ми приділили унікальному стінопису потелицької і дрогобицьких церков.

Українські дерев'яні храми – прекрасні пам'ятки, в яких, напевно, найбільше виражені національні риси архітектури. Чимало шедеврів, які не мають аналогів у світі, збереглося саме на Львівщині. Тож бажавмо вдалих подорожей і нових відкриттів, і якщо їх буде більше, ніж сорок чотири – ми лише зрадіємо!

Олена Крушинська

Автор висловлює щире подяку: Анатолію Крушинському – за участь у художньому оформленні видання; Олегу Рибчинському – за наукове консультування і цінні поради; Віктору Громику, родині Маслюхів, Валентину Стецюку, Павлу Полубічку, Ігорю Скальському, Ігорю Хомі, Володимирі Булишину, Андрієві Корчаку – за допомогу в експедиційній роботі, надання окремих фотографій тощо; Миколі Жарких – за надання електронної бази даних «Прадідівська слава» та рідкісних видань; Андрієві Маслюху – за участь у редагуванні тексту.

Окрема подяка – настоятелям дерев'яних храмів, які з розумінням поставилися до нашої роботи.

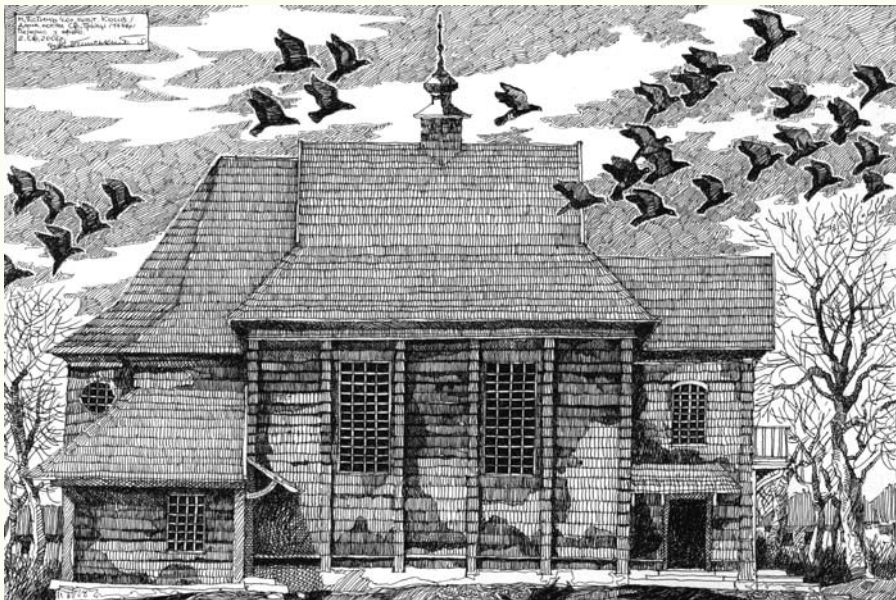
КИШЕНЬКОВИЙ НАВІГАТОР ДЛЯ ПОШУКУ ДЕРЕВ'ЯНИХ ЦЕРКОВ

Ландшафт у цьому путівничку переповнений не лише руїнами минулого, а й живими стінами, що дихають людськими сподіваннями, надіями та вчинками. Ми можемо залишитися, завмерти біля цих стін з надією відчутти подих минулого і самостійно, без чужих вказівок споглядати наші пам'ятки, продовжувати життя пам'яті. Адже пам'ятка потребує пам'яті живих. Забуття – це смерть

церкви, смерть культурного ландшафту, ідентичності, прихистком якої є Храм.

Церковна архітектура є згустком пам'яті давнього українського світу. Поруч з дерев'яним храмом у містечку чи в селі стояли дерев'яні будинки, в яких життя збігало за своїм звичаєм та ритмом. Неможливо пройти повз дерев'яні костели, синагоги, мости, кладки та млини. Нині вони стали таємними знаками забутих письмен, позовклими сторінками давніх книг, старими бляклими

З тисяч дерев'яних споруд, що склали життєвий простір для наших предків, у ХХІ століття перейшли лише церкви, яким пощастило «вижити». Костели, ратуші, синагоги, будинки міщан, сільські хатини, шпихліри, млини – відійшли у небуття, лишилися примарами на старих фото й малюнках...

Дерев'яний костел

Дерев'яна ратуша

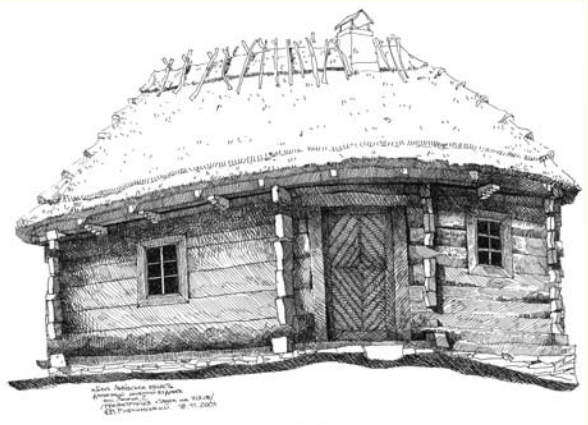
фотографіями або поштівками, адресати яких давно вже отримують звістки не в цьому світі. Не знаю, чи шкодувати за тим, що вони не знайшли свого місця на тихому цвинтарі забуття, а лишилися тут, – поміж минулим та майбутнім, – тихими «мріями з дерева крилатими», як називав дерев'яні церкви Богдан-Ігор Антонич. За його життя цих мрій було незмірно більше. Цинічна статистика свідчить: нині в Україні збереглося понад 2500 дерев'яних церков, з них понад 800 – на Львівщині, та щороку по кілька мрій зникає, вмирає, а ікони продаються на базарах та в антикварних крамницях. Щорічні безплідні дискусії про способи збереження дерев'яних церков не вирішують жодних проблем, тож не змарнуйте нагоди і спробуйте поглянути на минуле й майбутнє дерев'яних галицьких храмів.

Найпростіший спосіб споглядати дерев'яні церкви – нашвидку. Без обмежень, без напруження, без тиску та запам'ятовування, без вражень,

без спогадів, а фрагментарно, з гіркотою втраченого часу, з єдиною втіхою-світлиною на кшталт «Я на тлі дерев'яної церкви». Тут зайві будь-які версії, плутанина стежинок-павутинок та суперечливість датуваль-ігноруваль. Рух в одному напрямку, як задача з математики для третього класу – приїхали й без пригод поїхали, квитки у несподівані місчинки не продали й не продавали.

Туристична екскурсія – трохи складніший спосіб, адже він потребує зусиль та напруження, попередньої «пластової» підготовки, витримки, прагнення зрозуміти цінність, пізнану з путівників, бажання запам'ятати і втримати враження, методично зробити кілька знімків та солодко зітхнути, приповідуючи: «Уміли ж колись будувати, не те, що тепер», а також поділитися побаченим з друзями та долучити до

Зрубний будинок

Кладка на бочках

цього своїх дітей, реконструювати побачене на відстані і роздати його близьким.

Третій спосіб – це критичне осмислення, найважчий варіант духовного будівництва церкви в собі. Тут немає примирення з собою, а є вислуховування найрізноманітніших тлумачень і версій, знаходження порозуміння та точні прорахунки відстаней, показників семантичних кодів та написів. Як бонус – цей спосіб потребує уміння прочитати, знати й вивчати красу напівзабутого світу. Спробувати укласти свій приватний, багатомовний та розмовний словничок, збагатити його новими, незнайомими словами і виразами. Від вас вимагається вчитися та не завчитися, побачити дерев'яну церкву опуклою, мандрівною і невидимою, відокремленою і вписаною в ряд подібних. Пояснити собі причини переплетення павутиння під стріхою та бель-

кові тріщини у прорізах над підвалинами, а також розрізнати гонт, драниці та лемех, помічати сліди переробок та окремі випадки історичних дійств і бездіянь. А ще – знайти характерні риси на церковному обличчі та підгледіти колір її очей. Невже дерев'яна церква має очі? Їх приховують повіки вікон, з маківками бань, з порталами дверей та написів над ними. Хор церковний крізь них промовляє до світу людей, флори і фауни, гір та річок, степу та лісу, сонця та місяця. Удень та вночі дерев'яні стіни теплі, то не камінь чи цегла, спробуйте до них доторкнутися долонею чи щокію, притуліться спиною або ж обійміть так міцно, що перелететься у ваше тіло сила землі, котра збереглася у давньому дереві. Усе у церквах зроблено руками, а людські лікті були одиницями виміру церковного простору. Людське тіло, створене за образом Божим, стає мірилом дерев'яного храму. Без особливих оптичних приладів-біноклярів на балках простежуються сліди теслярської сокири, безжалісного шашеля та чорні плями полум'яних пристрастей вогню.

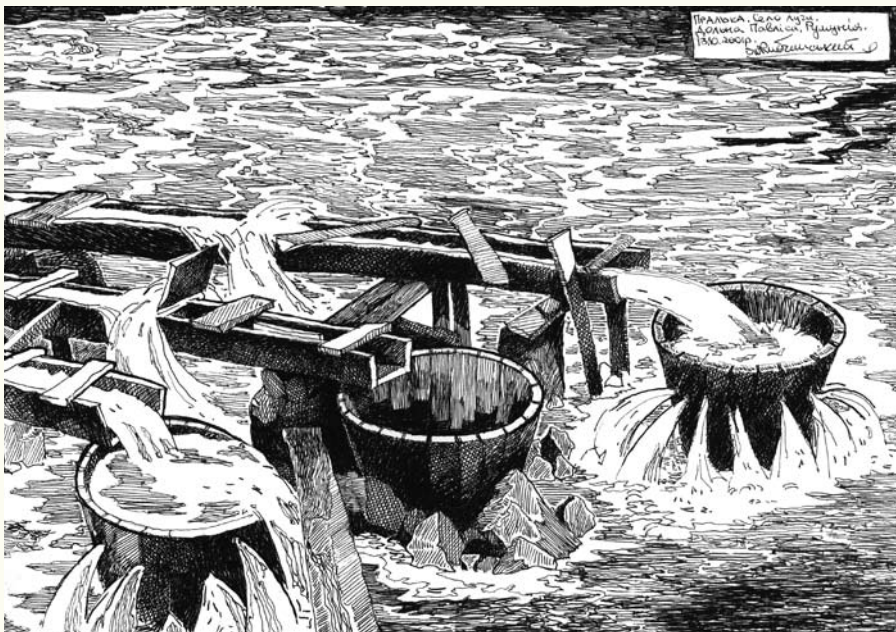
А ще дерев'яні церкви мандрували з місця на місце, наче воїни чи пілігрими у пошуках таємного Граалю. Храми як давні обереги передавалися на згадку-загадку від одної громади до іншої. Подивитися на церкву – і знайдете фрагменти життя Петра з Кугаєва, Івана з Комарна, Юрія з Дрогобича, Федора-Теодора з Таданей, Антона з Буська, Євгена з Дністриків, а в Сільці – сльози молододі здоров'я її коханий донечці. А тут, на куті, жорсткий слід від вантажівки, що привезла хімдобрива, і це теж фрагмент церковного життя, коли Божий дім використовували під склад. А ще – сліди від цвяхів, якими прибивають бляху до зрубу, кроков чи ґонту. Сучасний світ став простором заліза, от і прийшла мода оббивати дахи, опасання бляхою просто по ґонту, а то й замість нього. Отак залізо вбиває дерево,

а живу душу церкви розпинають на бляшаному хресті, не відаючи, що творять. Украй необхідно зрозуміти, що дерев'яна церква має своє Євангеліє, за яким повинна жити громада.

Якщо спробуєте ототожнити себе з теслею, то зумієте розгледіти забуті частини тілобудови храму – підмурівки, штендари та підвалини. Довкола церкви охоронні опасання оберігають підвалини та перші ряди зрубів від дощу та снігу. Під опасанням зазвичай стоять лави та драбини-лазива, а ще мостять там свої гнізда ластівки. Опасання опирається на зрубні випуски різноманітних конфігурацій. Старим майстрам не бракувало фантазії, отак і пам'ять збереглася під опасанням. Знайдіть

Синагога

Пралька

тут старі дерев'яні балки з написами дивною і непростою давньоукраїнською мовою. Це балки другого використання, їх перенесли з попередньої церкви або з храму, який стояв у сусідньому селі. Залишилися тут з минулого дерев'яні портали входів у святиню. Вони свідчать про впливи міської культури: тут закарбувалася в дереві кам'яна готика, ренесанс та бароко. Творче переконання мурованої архітектури в дерев'яних храмах не просто знищує відчуження між матеріалами і розповідає та свідчить про те, що старі майстри «сокирою хвалили Бога».

За опананням – похилені дерев'яні зрубні стіни, обшальовані дошками або гонтом. У стінах вирізували круглі, квадратні та прямокутні маленькі віконця. Коли настає день,

то дерев'яна церква починає ритуально, глибинно і важко дихати. Ця поліфонія складена зі спіхових дзвонів і пісень, шепоту мирян і парохівих настанов, тріпотіння і шелестіння суконь, хусток, маринарок, коміріців і заупокійних папірців. Прислухайтесь, як виводить соло архітектор, що спроектував її, а далі вступають басы теслярських цехів, а ось і квітка на даху, щоб знали всі – будівлю незабаром закінчать.

Оспівував у своїх поезіях «церкви стрілчасті та сріблестобанні» Богдан-Ігор Антонич. Він знав: найважче для майстрів розтесувати бані – «тоді співали теслі віртуозно». Вони вираховували необхідну висоту лекал, старанно відцентрували дерев'яні склепіння, допасовували мереживо кружал і кроков, терпляче обшивали все тарчцями та обкладали гонтом. Ще й досі є церкви з густим рядом заломів – вони творять неповторний образ ландшафту в Кугаєві, Кліцьку

чи Лімній. Спочатку їх треба споглядати здалеку, а лише потім потроху наближатися до них. Увінчують храми куті хрести. Шкода, що тепер замість них ставлять хрести з нержавіючих труб, від яких тягне лискучим холодом, – а старі хрести, вкриті патиною минувшини й загартовані ковальським потом, вітрами та дощами, спочивають у Бозі під парканами.

Усередині дерев'яних церков – розписані стіни, переповнені поглядами святих, символічними рухами рук, переплетеними складками шат, орнаментів, молитов. Тут співають хвалу минулому, пам'яті, спогадам і сподіванням на майбутнє. Це та частина світу, де неповторно солодко пахне дерево, ладан, воскові свічі, лілії і рожі з садків парафіян. Тут, як писав Антонич, тиша стає прамовою, якою з нами розмовляє Бог.

Для певності та сповненості, знання і пізнання раджу засвоїти кілька нескладних висловів, як-от: тридільні храми, одноверхі, двоверхі та триверхі, нава з вами, бабинець з бабами, вітвар із Тайнами, захристія з хрес-

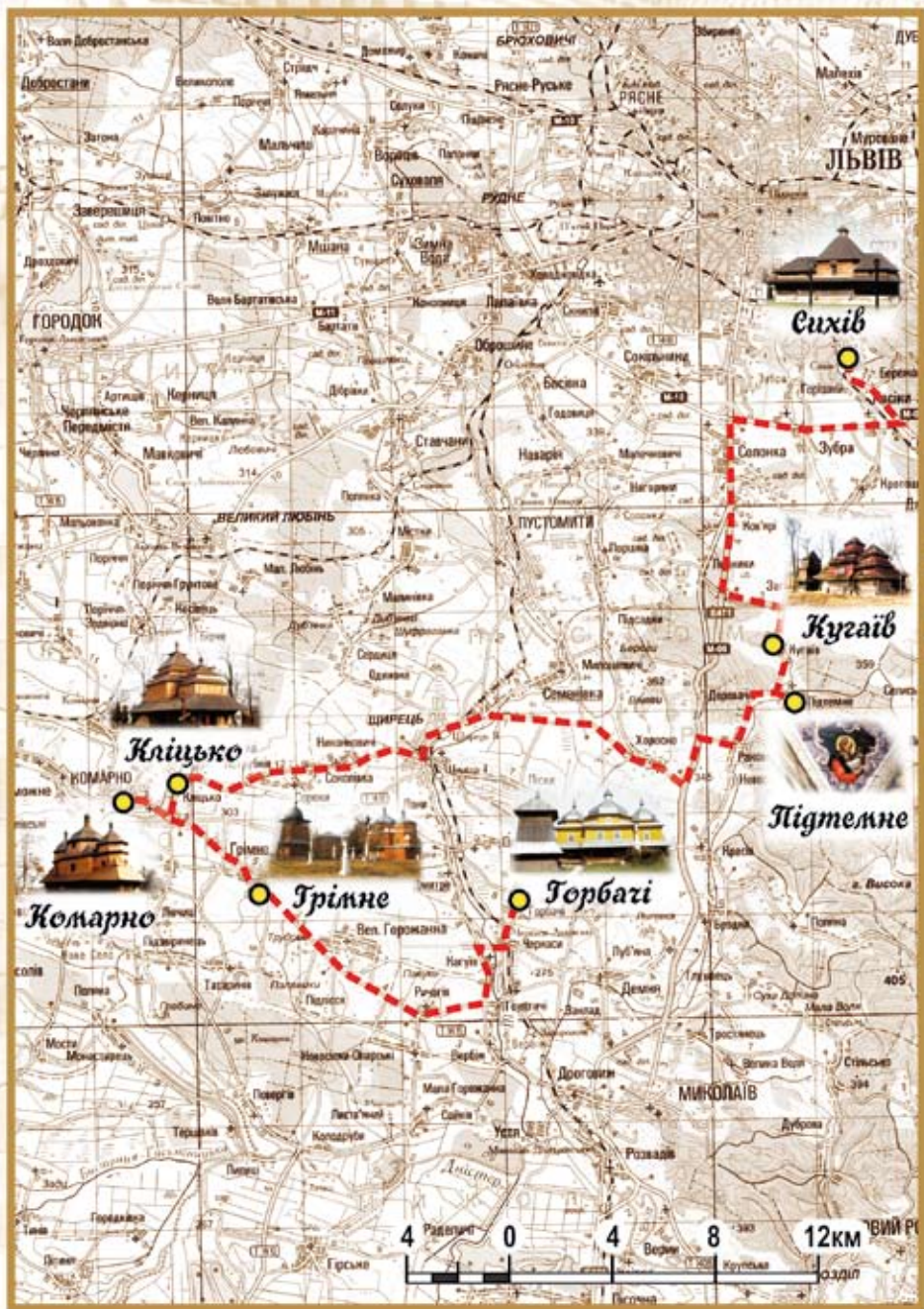
тами, паламарня з марним, наметові пірамідальні дахи, нава завершена восьмериком укритим бароковою банею, опасання та піддашся з кроквами, просвіти-вирізи засклені кольоровим склом, верхи-заломы не розломи, витончені форми маківок, відокремлена дзвіниця.

Ви обов'язково захочете повернутися до дерев'яних церков – і тоді будуть нові відкриття, а може, вам навіть пощастить стати членом цеху Богдана-Ігора Антонича.

*В мойому цеху теслів і митців
п'янливі таємниці, зваби і омани.
перо і пензель, тремтячи в руці,
проколюють думок метелики весняні.*

*Співна сокира й гостре долото
формують глину слів і дерево музики.
Цей світ – хмільної пісні полотно,
митцеві замалий – для теслі
завеликий.*

Олег Рибчинський

Львів

Сухів

Жугаїв

Підтемне

Торбазі

Тріпне

Кліцько

Комарно

львів (сихів) • кугаїв • підтемне комарно • кліцько • грімне • горбачі

Майстри, які 1654 року збудували церкву св. Трійці у селі Сихів, не могли й уявити, що триста років по тому її оточуватимуть багатопверхівки одного з районів Львова.

З малюнку 1920-х років видно, що силует храму був тоді трохи інакшим

Усім добре відомий Львівський музей народної архітектури і побуту «Шевченківський гай», де зібрано багату колекцію дерев'яних церков, житла і господарчих споруд. Зокрема, тут можна побачити і два яскраві зразки дерев'яної архітектури Львівщини – церкви з сіл Кривка Турківського району і Тисовець Сколівського району. Оскільки

публікацій про львівський скансен не бракує, тож, відіславши читача до науково-популярних книг етнографа Архипа Данилюка*, який віддав експедиціям і роботі директо-

* «Поклонись народному зодчому» (1995), «Оповіді про експонати Львівського скансену» (2001), «Шляхами України» (2003)

Стінопис церкви у Сихові, яку ще називають «козацькою», походить з XVII ст. і містить чимало загадкових сюжетів та персонажів – таких, як ця недобра вельможна пані

ром музею більше 30 років життя, ми почнемо свій маршрут зовсім з іншого, несподіваного місця.

Це **СИХІВ**, віддалений «спальний» район **ЛЬВОВА**. Тут, серед недолгих багатоповерхівок, мало не впритул до залізничної колії, стоїть справжнісінька дерев'яна церква під ґонтом – храм св. Трійці 1654 року. Не кожен львів'янин чув про її існування. Нічого дивного: у Львові з його сотнями архітектурних пам'яток легко «загубити» й два-три барокові костели, а що вже казати про колишню сільську церковцю, яку й відшукати непросто поміж панельних будинків. Саме сільську – адже Сихів колись був звичайним селом. Уперше воно згадується 1409 року, коли Петро Влодкович придбав його у подружжя Івана та Оксани Русинів за 50 кіп грошей. За два роки Сихів продали Іванові з

Зубри вже за 60 кіп грошей та коня. Надалі село дуже подорожчало. 1507 року райці міста Львова придбали за 200 гривень у Івана та Петронели Сокільницьких четверту частину села Зубри і половину Сихова, 1509 року в Яна Яцимірського за 200 гривень – другу чверть Зубри та іншу половину Сихова. Отак Сихів став приміським селом, 1525 року отримав магдебурзьке право й у власності Львова був аж до ХХ ст.

Протягом наступного століття церква дивом уціліла під час кардинальних змін навколишньої забудови. Це зрозуміло й зі спостережень дослідника дерев'яних церков Володимира Січинського, наведених у його праці 1925 року видання*:

«Недалеко від Львова, на другій станції залізниці Львів–Ходорів, заховалася мініатюрна дерев'яна церква з половини XVII ст. Тепер навколо церкви порожно і пусто: сусідні хати і приходство цілком зруйновані

* Січинський В. Дерев'яні дзвіниці і церкви Галицької України XVI–XIX ст.

підчас війни в р.р. 1918 і 1919, нема навіть огорожі, – лише могутні смереки вже скоро три століття стоять на сторожі і ховають під своєю тіню прекрасну маленьку будову – найстаршу дерев'яну церкву в околицях Львова. Цікава ся будова не тільки як первісний і найпростіший тип однобанної української церкви зі стіжковим чотирескатним накриттям, але й тим що вона побудована разом з дзвіницею, явище дуже рідке в укр. архітектурі, одначе не противне загальній ідеї укр. церковного стилю.

Ціла будова дуже добре збереглася. Матеріал будови переважно смерека у формі півкругляків зложених у зруб. Пізніші реставрації залишили в загальних рисах основні форми старі, навіть накриття гонтою, що так гармонізує з цілою будовою. Жорстока бляха, якою побито чимало наших старих дерев'яних будов, тут не давить собою цілої будови і не сушить загальних артистичних ліній накриття*.

Цікаво, що проблема «бляхизації» дерев'яних церков вже тоді ставала актуальною.

Січинський докладно дослідив, замалював і описав сихівську церкву. Особливу увагу він приділив незвичайній дзвіниці над бабинцем, уміло схованій серед ліній і форм будівлі таким чином, щоб візуально не переобтяжувати церкву з одного боку. «Дзвіниця є так зв'язана загальними рисами з усею будовою, особливо в даху, що се могло статися в наслідок заздалегідь уложеного і ясно обдуманого первісного плану. Рівнож матеріал і спосіб будови дзвіниці промовляють за її первісність», – писав Січинський. – «Цікаво, що за пам'яті місцевих старожилів сею дзвіницею в церкві ніколи не користувалися. І тепер є коло церкви осібне піддаша з дзвонами, де дзвонять. Отже звичаї що до окремої дзвіниці і тут перемогли!»

Можливо, саме це стало причиною того, що під час реставрації 1932 року дзвіничку над

* В усіх цитатах збережено авторський правопис

бабинцем розібрали? Коли порівнюємо малюнок Січинського й сучасні фотографії, то видно, що силует церкви від того не виграє, радше втрає частку своєї індивідуальності.

Ще одна особливість церкви – надзвичайно низенькі, півтораметрові двері, а тому кожен, хто заходить до храму, мусить чемно вклонитися. Парафіяни жартують: у такий спосіб легко впізнати випадкових гостей і «річників», що відвідують церкву раз на рік, – вони щоразу вдаряються головою об одвірок.

Сихівська церква ховає у своїх стінах справжній скарб. Злодіям прохання не турбуватися – це старовинний,

Ще один фрагмент розписів – портрет невідомого історичного діяча

1683 року, стінопис. Крім біблійних сцен Страшного Суду, Страстей Христових, врятування пророка Йони з черева кита та деяких інших, на стінах церкви знаходимо численні неканонічні сюжети, з яких стає зрозумілим, чому сихівську церкву називають «козацькою». За переказами, її збудували козаки Хмельницького, що кілька місяців стояли в околицях Львова. Напевно, це лише легенда, але надто вже схожі вітрильники, намальовані на стінах церкви, на козацькі чайки, невідомий історичний діяч, судячи з одягу – на кошового отамана, а панорама східного міста – на ненависну козакам Кафу. Найзагадковішим персонажем стінопису є вельможна дама, що з недоб-

рою посмішкою спирається на багатоголову демонічну потвору.

Колись до сихівського храму приходили на свята навіть із сусідніх сіл. По війні церкву закрили. У 1970-х роках, як і багато інших пам'яток архітектури, її реставрували, але до початку 1990-х церква занепала. За словами настоятеля храму о. Андрія Литвина, греко-католицька громада багато разів зверталася до міської влади з проханням захистити історичну пам'ятку. Нарешті, 2007 року це вдалося зробити. Спочатку парафіяни власними силами відремонтували дах та перекриття церкви, а вже спільно з райдержадміністрацією було наведено лад ззовні та на подвір'ї, споруду оброблено протипожежним і антикорозійним розчином. А головне, пам'ятку внесли до переліку об'єктів, що будуть відреставровані

Затишна церковця в Кугаєві (1693 р.) по праву належить до категорії «забутих шедеврів»

Дату побудови храму, за традицією, вирізьблюють на одвірку

у 2008 році коштом міського бюджету. Обіцяють, зокрема, здійснити реставрацію інтер'єру включно з унікальним стінописом. Крім того, адміністрація планує повернути церкві територію, якою вона володіла до 1946 року.

Отже, за Троїцьку церкву тепер можна не хвилюватися, на відміну від переважної більшості її дерев'яних посестер по всій Україні. А от наступний храм, що в невеличкому селі **КУГАЇВ (Пустомитівський р-н)** на південь від Львова, відкриває низку забутих шедеврів, зібраних у цьому путівнику.

Мініатюрна церква з такою ж дзвіницею стоять на невеличкому пагорбі при дорозі. Їх не одразу й помітиш за деревами, якими заросло подвір'я. Церковця така маленька – здається, рукою дотягнешся до хреста, тому зворушливо виглядають її ступінчасті верхи з заломами, ніби показуючи: «У мене все як у дорослих!» Та храм Богоявлення Господнього таки «дорослий» – на одвірку вирізьблено дату «ROKU P. 1693». Триярусна дзвіниця трохи молодша, її датують XVIII ст. На сонці церква привітно виблискує кольоровими скельцями вікон. Після того, як у селі поставили новий мурований храм, у ній правиться лише на празники. Той, кому пощастить потрапити всередину, не буде розчарований – іконостас роботи народних майстрів пасує до затишного характеру церковці. На внутрішній стіні понад входом два написи. Верхній свідчить, що грома-

да Кугаєва поновила свою церкву власним коштом 1874 року, коли за ксьондза був Горінович, а за «провізорів» – Михайло і Василь Батіх. Нижній напис, виконаний таким самісіньким шрифтом, стосується вже двадцятого століття: «Ця церква Богоявленська відреставрована 1985 р., розмальована коштом громади Кугаєва 1989 р.».

На перший погляд стан церкви досить непоганий, хоч гонтове покриття дахів уже потребує заміни. Хочеться сподіватися, що ні бляха, ні пластик ніколи не торкнуться чудової кугаївської пам'ятки.

З околиці Кугаєва видно церкву в сусідньому селі **ПІДТЕМНЕ (Пустомитівський р-н)**. Вона зовсім поруч, на сусідньому пагорбі, але

Дияконські врата іконостасу церкви Богоявлення

Стінопис церкви Різдва Пресвятої Богородиці (1900 р.) належить пензлю академічного художника. Невідомо, яким чином змогла залучити такого професіонала до оформлення свого храму громада невеличкого сільця Підтемене

їхати до неї далеченько, і робити це варто лише в суху погоду. Дорога, що широкою дугою в об'їзд заболоченої долини веде в Підтемене, за містком через потічок (біля нього стоїть в руїні костел поч. XX ст.) перетворюється на глинистий путівець. Навесні ця ділянка майже недоступна для легкового автотранспорту (щоправда, місцеві мешканці, напевно, вже призвичаїлись долати її на своїх автівках). Церква Різдва Пресвятої Богородиці в Підтеменному молода, 1900 року, а відвідати її варто заради досить оригінального стінопису. Він виконаний професійним, академічним живописцем – судячи зі стилю, це

міг бути Антон Монастирський, відомий художник. У рамочці на стіні висить документ: «ГРАМОТА ЧЛЕНЬСКА ТОВАРИСТВА ЗАПОМОГИ ГР.-КАТ. ЦЕРКВЕЙ ИМ. Св. АП. ПЕТРА», на ньому девіз: «Благослови Боже любящія благолюбїє дому твоего». У стандартному художньому бланку вписали пером: «Для церкви Подтемене дек. Щирецкій року 1905». Підпис секретаря закріплений печаткою. Цікаво, що в ній до назви Товариства додається певний нюанс: «Товариство запомогі убогихъ гр.-кат. церквей...» Те, що слово «убогихъ» не фігурує в самому документі, слід вважати тактовністю стосовно громади маленького села. Після повернення з Підтеменного через Кугаїв знову на головну дорогу, шлях повертає до давнього галицького міста **КОМАРНО**

(Городоцький р-н). Воно виникло ще в XI ст., а розквіт містечка почався відтоді, як 1473 року король Казимир Ягеллончик надав йому магдебурзьке право. Тодішній дідич містечка руський воєвода Станіслав з Ходча заклав у Комарно замок. Пізніше місто було у власності шляхтичів Остророгів, Вишневецьких, Огінських, Лянцкоронських. Свідком тих часів був знаменитий комарненський костел Різдва Богородиці, зведений 1656 року. Будівничий костелу Покорович зумів наділити ренесансну споруду красою з відтінком погрози: на фасаді голівки ангеліків-путті чергуються з ключовидними бійницями. Вражає скульптурне оздоблення фасаду, щедро прикрашеного різьбленням і фігурами святих із суворими обличчями.

Коли дерева без листя, із в'їзду в Комарно відкривається панорама дерев'яної Михайлівської церкви й дзвіниці, що стоять на узвишші неподалік від новішої мурованої церкви. Навіть здалеку видно, як церква хизується новесеньким, ще не потемнілим ґонтом. Ну а зблизька її бездоганий зовнішній вигляд стає очевидним. Увага! Із задоволенням представляємо унікальний на сьогодні позитивний приклад, коли церковна громада докладає всіх зусиль, щоб зберегти свій храм таким, яким його бачили діди й прадіди. Подібне зустрічаємо лише на Сихові та в сусідньому з Комарно селі Кліцько, про яке йтиметься далі.

Церква архангела Михаїла в Комарно (1754 р.) втілює у собі унікальну ситуацію, коли дві церковні громади об'єднують свої зусилля заради якісної реставрації храму

2007 року комарненську церкву перекрили новим, якісним гонтом

Приклад відновлення Михайлівської церкви у Комарно ілюструє тезу «можемо, коли хочемо», і, хочеться вірити, надихне й інші громади на гідну реставрацію дерев'яних храмів. Але почнемо з початку. Храм архангела Михаїла з дзвіницею походить з 1754 року. За іншою версією, це дата ґрунтовної реставрації, а церква старша на ціле сторіччя. Збудовано її з соснових брусів на підмурівках із цегли та каменю. Широке піддашшя зв'язує три зруби церкви в одне ціле, і виглядає вона надзвичайно велично. У кінці XIX ст. церкву й дзвіницю відреставрували, а до бабинця прибудували тамбур. В 1920-х роках відбулися чергові ремонтні роботи – розібрали ризницю, замінили конструкції й покриття верхів. Відтоді як 1924 року церкву поставили на консервацію, постійні відправи там уже не проводилися – для цього використовували новий, мурований храм (1912 р.).

За радянської доби сільське керівництво вчинило мудро: щоб хоч якось врятувати Михайлівський храм, його оголосили народним музеєм –

у церкву позвозили жорна і подібні експонати. Під час реставрації 1970-х років церкві повернули первісний вигляд: тамбур розібрали, а ризницю, навпаки, відновили. Тоді ж церкву вкрили гонтом, – і це була остання державна реставрація. До 2004 року пам'ятка зовсім занепала, гонт з її дахів «посипався». Досі церкву офіційно не передавали вірянам, і вона перебуває на балансі міськради як пам'ятка архітектури. Тим більшої поваги заслуговує небачений приклад громадянської активності й міжконфесійної злагоди в Комарно – не чекаючи допомоги «зверху», обидві громади, греко-католицька і православна, об'єднали зусилля для реставрації церкви. І коли її буде завершено, богослужіння в Михайлівській церкві проводитимуть по черзі.

Отець Іван, парох греко-католицької громади, детально розповів про «методику порятунку». Першим кроком стало направлення офіційного звернення до відділу архітектури і реставрації обласної адміністрації. У листі, скріпленому підписами і печатками обох громад, детально описувався стан пам'ятки і наголошувалась необхідність негайного втручання реставраторів. У Комарно приїхали фахівці,

Скарбничка для пожертв, вмонтована у стіну церкви, замикається на замок

і після огляду пам'ятки їхнє резюме було невтішне: терміново треба щось робити, але коштів на це ніхто не виділить. Єдиною допомогою стала видача громаді дозволу з формулюванням «заміна перекриття». Оформити дозвіл на самостійну реставрацію церкви було неможливо – адже для цього необхідний цілий пакет проектної документації (а от громадам, які обшили свої храми – пам'ятки архітектури національного значення – пластиковою «вагонкою», відсутність документації не заважала).

Отже, громади взялися до справи власноруч, показавши ще й приклад самоврядування. Декілька найактивніших парафіян були уповноважені займатися оргпитаннями, як-от замовлення і доставка матеріалів, пошуки майстрів. Дуже недешеві роботи з перекриття церкви і дзвіниці фінансувалися власними коштами парафіян: люди здавали гроші, хто скільки міг, а ще – приходили у свій вільний час і безкоштовно працювали на ремонтних роботах, допомагаючи майстрам, по черзі приймали їх по хатах на нічліг, готували обіди.

Цього разу уникли помилки попередньої реставрації, коли використовувався дешевший пиляний ґонт, який насправді не годиться для перекриття дахів: пилка ріже деревину поперек волокон, і така ґонтинна, вбираючи воду, скоро зогниває. Сокирою ж ґонт колеться у певному напрямку, і лезо при ударі зминає волокна. Майстрів, що вміють виготовляти якісний колотий ґонт, в Україні лишилися одиниці, всі – у Карпатах. Для комарненської церкви такий ґонт замовляли артілям майстрів з села Терло, що на Старосамбірщині, і Косова на Івано-Франківщині (контактувати з ними можна через сільради). Перед покрівельними роботами ґонт виварювали в маслі, аби поліпшити його водостійкість. Перекрили церкву і дзвіницю фахівці ліцензованого підприємства, які працюють у львівському скансені.

Існує приблизна формула для розрахунку вартості перекриття храму: одна колота ґонтинна коштує одну гривню, плюс ще одну гривню коштує робота з її встановлення. На перекриття церкви в Комарно знадобилося 40 тисяч ґонтин... Лише влітку 2007 року до громаді підключилася районна адміністрація, виділивши перші 5 тисяч гривень. Наразі там розробляють проектну документацію на комплексну реставрацію пам'ятки.

Тепер церквою і дзвіницею можна помилуватися. Попереду – реставрація інтер'єру, заміна зогнилих конструкцій, укріплення підвалів, упорядкування подвір'я. У вкрай поганому стані перебуває стінопис XVIII ст. й рештки іконостасу. Більшість ікон з нього потрапили в кінці 1980-х до збірки Львівського музею народної архітектури й побуту і були відреставровані. Одна з найбільш цінних – «Одигітрія» (1679 р.) роботи Матвія Домарадського. Цей видатний художник від 1675 року був придворним живописцем Яна III Собеського, а отже, не останньою людиною в мистецькому житті Львова. Очевидно, в майстерні Домарадського і за його участі були виконані ікони дійсного і пророчого рядів іконостасу Михайлівської церкви. Усі персонажі на цих іконах мають настільки яскраву індивідуальність, що сприймаються як портрети. Кожен з них представляє тип українського міщанина другої половини XVII ст. з властивими його соціальному статусові поставою, зачіскою, виразом обличчя. Мистецтво маляра з Комарно Матвія Домарадського вважається дещо

Знадобилися героїчні зусилля, щоб повернути первісний вигляд церкві Успіння Богородиці (1603 р.) в селі Кліцько – за два роки до того вона стояла пофарбована й під бляхою. Як і в Комарно, кошти на професійну реставрацію зібрали самі парафіяни

провінційним струменем львівського живопису, що за півстоліття до цього пережив ренесансовий зліт, але майстерним і сповненим наївної чарівності.

Ікони, які зараз встановлені в намісному ярусі, є новими, але цікаві тим, що Ісус Христос і Богородиця зображені... в українських вишиванках.

Наостанок хочеться назвати поіменно хоча б деяких найактивніших учасників порятунку церкви. Це парохі обох громад, міський голова Євген Здерко (який, до речі, вкладає у реставрацію кошти з власної кишені, а не з міського бюджету), парафіяни Богдан Вітер, Богдан Герман, Михайло Холевінський та інші.

Роком раніше відновили свою церкву мешканці сусіднього села **КЛІЦЬКО (Городоцький р-н)**. Їхати туди зовсім недалеко – село починається одразу за передмістям Комарно. По дорозі не можна не помітити дивний пам'ятник. Майстерно виконаний білокам'яний обеліск на високому постаменті сягає висоти трьох метрів, його верхівку увінчує простої форми хрест. Жодних шляхтянських гербів, розп'ять або фігур Божої Матері, які можна зустріти на інших придорожних пам'ятниках, на ньому не помітно. Що це – каплиця? Надгробок? Моровий стовп? Призначення обеліску зашифровано у написі по периметру постаменту, по слову на кожну з чотирьох граней: «Mea mors, tua vita», що означає «Моя смерть, твоє життя». У суворі часи середньовіччя – на монументі вирізьблено дати «1641» та «1663» –

цей вислів був сповнений сенсу. Як і інші містечка Галичини, Комарно, через яке ще й проходив важливий шлях на Львів, не оминали воєнні події. Так, 1648 року замок витримав облогу козаків Хмельницького, а згодом під Комарно військо Собеського розгромило залятих ворогів – турків і татар. Про те, яку страшну ціну довелося сплатити за цю перемогу, і говорить напис на придорожному пам'ятнику.

Але повернемося до пам'яток дерев'яних. Храм Успіння Пресвятої Богородиці в Кліцьку зведений 1603 року, дзвіниця також походить з XVII ст. Церкву не раз ремонтували і поновлювали у XVII–XIX ст., проте відголоски давніх традицій галицького храмобудування у ній навіть дужчі, ніж у Комарно.

Церква в Кліцьку – унікальний храм-літопис. Крім стандартних різьблених написів, в яких зафіксовані дати ремонту та підважування церкви, на стінах з усіх боків храму видніються нерівно вирізані слова й зображення хрестів, залишені звичайними парафіянами у XVIII–XIX ст. Деякі з них ще можна розібрати. Так, дізнаємося, що «та церква буд. 1603 р.», а «року Божого 1735 злодії церкву викрали» (тобто обікрали). Є навіть цілий вірш во славу Господа, що закінчується словами «неустанно влекуть апостоли».

У западинах різьблених написів залишилися блакитна фарба як нагадування про величезну працю, вкладену у відродження церкви. Якщо в Комарно церква потерпала від старості, то в Кліцьку довелося робити подвійну роботу, спочатку ліквідовуючи наслідки попередніх «оновлень» – храм стояв блакитний і під бляхою, як сотні інших по всій країні. Ідею відродження церкви у первісному вигляді подав тодішній голова інституту «Укразхід-проектреставрація» академік Іван Могитич, нині покійний. Він неодноразово приїздив до Кліцька, а коли громада взялася до справи, виступив у ролі наукового консультанта. Одним із перших підтримав цю ідею урод-

женець Кліцька Іван Андрійович Гель. Цей громадський і політичний діяч, колишній дисидент і політв'язень, правозахисник та борець за відродження греко-католицької церкви фактично став основною рушійною силою відродження храму. Вже літня людина, з підірваним здоров'ям, він усі свої гонорари та журналістські виплати віддавав на реставрацію і особисто контролював, як ведуться роботи. Без нього відродження Успенської церкви не відбулось би. Крім Івана Андрійовича, жертви, звісно, давали й парафіяни. Чотири тисячі євро надала для відродження храму німецька благодійна організація «Церква в потребі», до якої громада зверталася з листами. Підготовчу роботу виконали самі парафіяни, зокрема, фарбу, що глибоко в'їлася в деревину, відшкрябували вручну, а запрошені з Косова майстри професійно перебрали верхи церкви й перекрили її колотим гонтом, вивареним у маслі.

«Злодії церкву викрали». З написів на стінах церкви можна дізнатися, які події хвилювали парафіян сто-двісті років тому

Церковний ансамбль у селі Грімне утворений аж чотирма спорудами, з яких дві – це дерев'яні дзвіниці, розташовані майже пліч-о-пліч

І диво сталося – храм і дзвіниця знову «дерев'яні». На черзі – заміна цементного фундаменту церкви. Для того щоб підмурок «дихав» (а це вкрай необхідно для дерев'яного храму), його слід робити з каміння, та ще й без розчину. Всередині церкви, де нині змішуються запахи ладану і свіжого дерева, можна побачити іконостас – «збірник» різночасових ікон і різьблення.

З Кліцька дорога йде далі на південний схід у напрямку Миколаєва. Просто з траси у селі **ГРИМНЕ (Городоцький р-н)** видно церковний ансамбль. Тим-то він і цікавий, що складається з цілого нагромадження споруд. Ближче до дороги стоїть велика нова мурована церква, за нею – дерев'яна Преображенська,

біля якої туляться... одразу дві дзвіниці. Обидві дерев'яні, й на вигляд не одразу і вгадаєш, котра з них стара, а котра – нова. Дзвіниця кінця XVIII ст. була пошкоджена пожежею 1980 року, й десятиріччя по тому майстер з відомого нам Кліцька збудував нову, прикрасивши її цибулястою банею. Комплект з двох церков і двох дзвіниць доповнюють побілені скульптури і хрести на надгробках старого цвинтаря. Дерев'яний храм Преображення Господнього (1777 р.) зіпсований поновленнями: його густо пофарбовано в рудий колір і забляховано.

Кінцевий пункт маршруту – село **ГОРБАЧІ (Пустомитівський р-н)**, що приблизно посередині між Миколаєвом та Щирцем. Тутешня дерев'яна церква має дуже рідкісну назву – Гнатівська. Храм та дзвіницю датують 1712 роком, за іншою версією, згідно з написом на одвірку – 1734 роком.

Яскраво-жовта церква з трьома бароковими банями (до 1920 року їх укривав гонт) виглядає, на відміну від інших фарбованих храмів, напрочуд симпатично. Можливо, тому, що її нефарбовані зруби і кронштейни, утворені випусками вінців зрубу, надзвичайно мальовничі завдяки фактурі дерева. Поруч стоїть двоярусна каркасна дзвіниця. На стіні – овальна табличка, подібні до якої ми ще побачимо не на одній дерев'яній церкві: «Славія». Банк взаимныхъ ubezpieченій въ Празѣ» – це свідчення того, що споруду колись було застраховано.

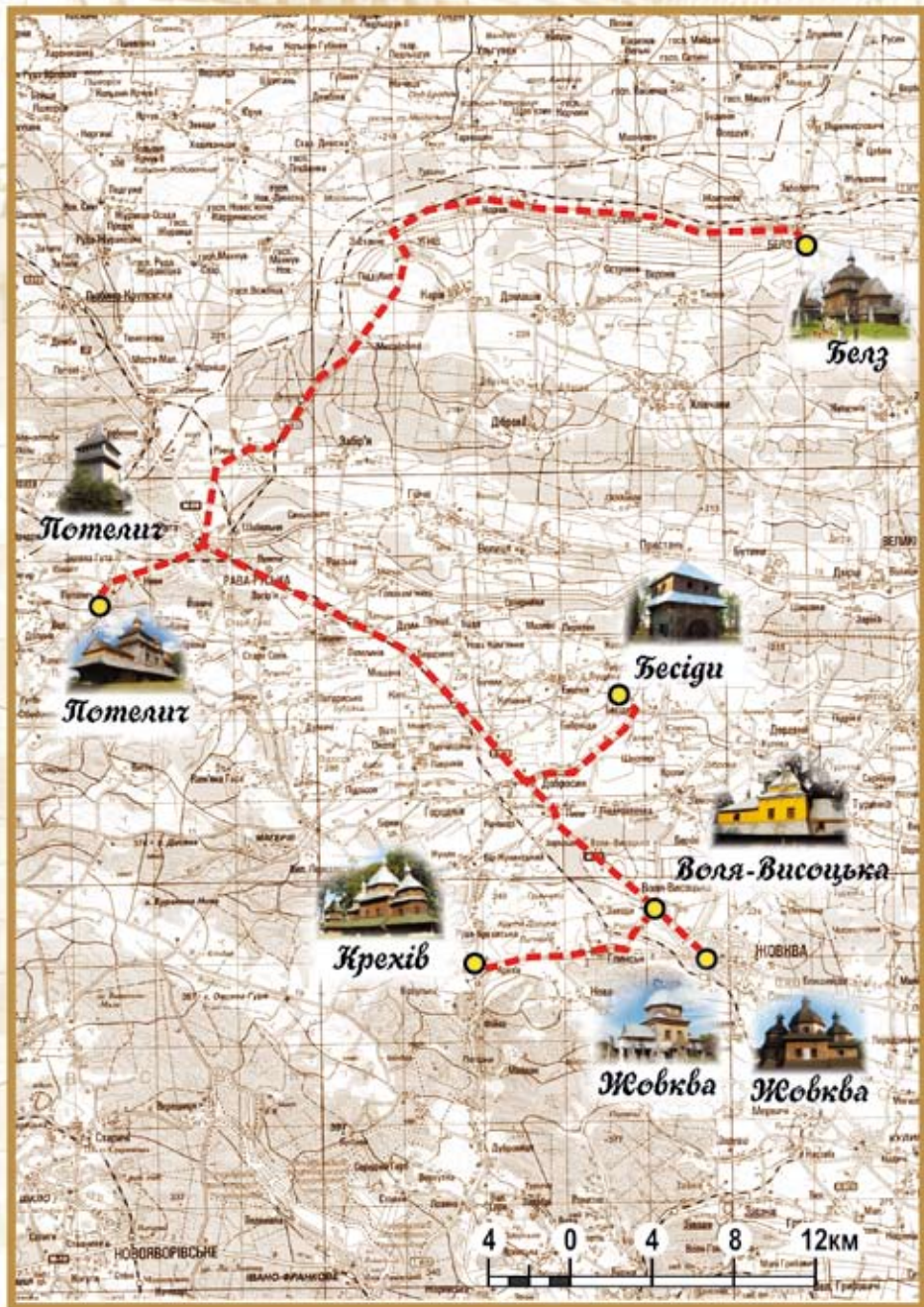
В інтер'єрі зберігся чотиририкурсний визолочений різьблений іконостас, однак ікони мають вигляд нових або перемальованих. Стіни вкривають розписи, теж не дуже давні. Втім, варто відвідати цю затишну, прибрану рушниками церковцю, в якій ще можна помітити чимало ознак і предметів старовини.

Добре, коли давній зруб не ховають під фарбою

Церква св. Гната з дзвіницею (XVIII ст.) у Горбачах сонячного дня й виглядає сонячно

ЖОВКВА • ВОЛЯ ВИСОЦЬКА • КРЕХІВ БЕСІДИ • ПОТЕЛИЧ • БЕЛЗ

В архітектурі церкви Святої Трійці (1720 р.) відчутна гармонія ренесансу – адже будували її в «ідеальному місті Жовкві»

Зі Львова до **ЖОВКВИ** зручно добиратися не лише власним авто, а й автобусами, що кожні 20–30 хвилин вирушають зі станції неподалік від старого ЦУМу. Траса Львів–Жовква–Рава-Руська, з якою здебільшого збігатиметься наш маршрут, на мапі області майже повторює абрис великої зеленої

ділянки, витягнутої у північно-західному напрямку. Це Розточчя, край потічків і лісистих пагорбів, а точніше, невисоких, до 400 метрів, гір. Краєчок розтоцького масиву ми «зачепимо» у Крехові, де просто за василіянським монастирем на краю

села починаються гори, вкриті буковим пралісом.

Траса, якою в'їжджають до Жовкви, автоматично перетворюється на головну вулицю Львівського передмістя. І тут розганятися не варто – дуже скоро, ще за кілометр від історичного середмістя, по ліву руку з'явиться вкрита ґонтом дерев'яна церква.

Її попередниця, що стояла на цьому місці, загинула в пожежі, яка охопила Жовкву 17 червня 1719 року. Взагалі, місту чомусь дуже не щастило з пожежами, особливо у давні

Архангела Михаїла, небесного воїна, намалював на дяканських вратах сам Іван Руткович

часи, коли у забудові переважали споруди з дерева. До того ж вулиці, площі й подвір'я вимощували тоді соломою і гіллям, тому вогонь блискавично розповсюджувався і випалював цілі квартали. Пізніше у місті запровадили цілий комплекс запобіжних заходів. На ратуші цілодобово чергували вартові, які, помітивши пожежу, мали подати сигнал тривоги і за допомогою хоругви або ліхтаря уночі вказати напрямок, де сталося займання. Усі міщани зобов'язані були долучатися до гасіння вогню, а тих, хто ухилився, – карали. Того, хто спричиняв пожежу з недбалства, могли назавжди вислати з міста, а за навмисний підпал виносили смертний вирок. І все ж такі пожежі порідшали тільки тоді, коли в місті почали мурувати будинки з цегли і каменю.

Існуючій церкві Святої Трійці, що походить з 1720 року, пощастило вціліти. Збудовано її коштом парафіян і пожертвою власника Жовкви, королевича Костянтина Собєського. Він був сином короля Яна III Собєського, одного з найбагатших магнатів Європи, який уславився перемогою над турецькими військами під Віднем. Хоч Костянтин мав хист до військової служби і міг стати гідним послідовником свого батька, але з молодих років почав захоплюватися вином і втратив цікавість до будь-якої громадської діяльності.

Невідомий майстер, який будував церкву Святої Трійці, застосував традиційні для народного будівництва прийоми в поєднанні з ідеями ренесансу. Це й не дивно, адже будувався храм в «ідеальному місті Жовкві», що споруджене було за всіма канонами доби Відродження. Заснував його коронний гетьман і канцлер Речі Посполитої Станіслав Жолкевський, закривши на околиці давнього села Винники замок, а згодом і місто, для якого вже 1603 року виклопотав магдебурзьке право. Для розбудови міста він запросив зі Львова архітекторів італійського походження – Павла Щасливого,

Павла Римлянина, Амвросія Прихильного, які привнесли в мистецьку культуру Жовкви найновіші віяння доби Ренесансу. Замок разом з міськими укріпленнями, ринкова площа, житлові квартали та вулиці були розплановані за зразками тогочасних міст центрально-східної Європи. Нині Жовква – одне з небагатьох малих міст України, яке зберегло ренесансну архітектурно-планувальну структуру. Відлуння італійських понять про красу помітне і в архітектурі української дерев'яної церкви – у гармонійних і врівноважених пропорціях, формах окремих деталей, обрисах шоломовидних верхів.

Муровану ризницю добудували до вітара у ХІХ ст. і встановили у ній перенесені з жовківського замку білокам'яні обрамлення вікна та портал входу в закрестію. Збереглася цінна деталь її інтер'єру – невеликий кутовий камінь.

Ще одна мурована споруда церковного ансамблю – стінна дзвіниця 1891 року.

1800 року церкву долучили до парафії жовківського василіянського монастиря. На свято мученика Партенія, що його мощі зберігалися у василіянській церкві, містом проходила церковна процесія, під час якої реліквію перенесли до храму Святої Трійці. Ще в ХІ ст. папа римський подарував мощі св. Партенія австрійському цісареві Леопольду І, той передав їх до віденського монастиря кларисок, а після його скасування мощі перенесли до Жовкви. Серед діянь, які приписують цій реліквії, – перемога у битві з турками під Віднем: вона сталася саме в день святого Партенія, коли віденці безперестанку просили його про заступництво. Цікаво, що тоді на боці австрійців бився зі своїм військом і король Ян ІІІ Собеський, син якого згодом стане засновником церкви Святої Трійці.

За радянських часів церкву закрили. У 1970-х роках вона зазнала реставрації, під час якої розібрали пізні прибудови та здійснили консервацію іконостасу. Після

Майстерно вирізьблені царські врата церкви Святої Трійці вважаються найкращими серед тих, що належать до типу «Древо Ієсея»

цього у церкві діяв музей. Протягом 1991–1993 років храм перебував у користуванні православної громади, а 1996 року його передали греко-католикам. Нещодавно церкву ретельно відреставрували, замінили гонт. Шкода лише, що довелося спилити багато старих дерев на подвір'ї, які могли впасти від вітру і пошкодити храм.

Обмежитися лише зовнішнім оглядом храму – неприпустимо, тому, якщо він закритий, доведеться дочекатися його настоятеля отця Василя, декана Жовківського деканату УГКЦ. Він добре знається на історії церкви і залюбки проведе міні-екскурсію для своїх гостей, пояснюючи кожен сюжет знаменитого іконостасу. Хоч створили його через вісім років

На одній з ікон зображено «Хустку Вероніки», що її вона приклала до обличчя Христа дорогою на Голгофу

після побудови храму, 1728 року, іконостас належить вже до наступної мистецької епохи – бароко. П'ятирусний різьблений іконостас, що містить близько п'ятдесяти ікон, – видатна пам'ятка мистецтва, витвір жовківських майстрів. Наприкінці XVII ст., за королівських часів, місцеві мистецькі традиції набули небаченого, як для такого невеликого міста, розвитку, якому сприяло і меценатство. Три спадкоємних покоління майстрів виробили свої мистецькі засади і традиції, сформувавши свою школу, яку тепер називають Жовківською школою живопису та різьби по дереву XVII–XVIII століть. Цілі плеяди місцевих і запрошених живописців та скульп-

пторів жили і працювали у Жовкві. Серед них європейської слави скульптори Андрій Шлютер і Стефан Шванер, вихованці римської Академії Юрій Шимонович і Мартіно Альтамонте, художники Іван Руткович, Йов Кондзелевич, Василь Петранович, Іван Поляхович та десятки інших. Вони стали новаторами в жанрі іконопису, привнесли національні риси у загальну концепцію бароко і вплинули на становлення реалізму в тогочасному українському мистецтві.

Ікони для іконостасу церкви Святої Трійці створені учнями Івана Рутковича, а деякі – ним особисто. Один з найвидатніших українських живописців XVII–XVIII ст., Іван Руткович був жовківчанином, членом церковного братства. Для творів Рутковича і його учнів характерний яскравий декоративний живопис з національними елементами:

соковиті кольори, золоте орнаментальне тло, вишукані за обрисами силуети, ретельно пророблені деталі. Попри іконографічні канони, апостоли і пророки наділялися рисами живих людей, часто дуже схожих на самого шляхетного замовника або його родичів, а загалом передавали типові українських міщан. Замість екзотичних краєвидів Сходу на деяких іконах можна побачити місцеві пейзажі, панорами міста і сцени з життя городян.

Гідною оправою для ікон було ажурне, рельєфне та наскрізне різьблення іконостасу з традиційними для бароко мотивами аканта, виноградної лози і квітів, яке виконав, імовірно, жовківський різьбяр (або, як тоді казали, сницяр) Ігнатій Стобенський.

На прикладі іконостасу церкви Святої Трійці можна пригадати деякі загальні традиції. Головна окраса храмів, іконостаси є синтезом архітектури, скульптури та живопису. Хоч вони, як правило, виконувалися під певний храм з його особливостями і відрізнялися за параметрами та мистецьким рівнем, все ж таки із XVII ст. порядок розміщення ікон залишався практично незмінним.

У нижньому ярусі по центру розташовані царські врата, що символізують вхід до храму небесного. Як правило, на їх ступках розміщено шість медальйонів зі сценою «Благовіщення» (Богородиця і архангел Михаїл зображуються окремо) та образами євангелістів Матея, Марка, Луки та Йоана. Але царські врата у церкві Святої Трійці не мають медальйонів, представляючи «Древо Ісесей», і вважаються одним з найкращих зразків різьблення цього типу царських врат. Унизу лежить Ісесей, а над ним, у рослинному плетиві, вирізьблені постаті дванадцяти старозавітних пророків. Зображення ж чотирьох євангелістів намальовані на поверхні дверного прорізу врат. Бічні (дияконські) двері іконостасу найчастіше зображували архангелів Гавриїла

та Михаїла, у давніших церквах – ранніх персонажів Біблії Аарона та Мельхиседека. У жовківській церкві маємо приклад перехідного періоду: на північних вратах зображено постать архангела Михаїла в облядунах воїна, з мечем і терезами в руках, на південних – первосвященника Мельхиседека.

Обабіч царських врат розташовані ікони намісного ярусу: Богородиці з Дітями та Ісуса Христа, далі праворуч – храмова ікона, у жовківській церкві це Свята Трійця. З протилежного боку, замість традиційного образу св. Миколая – ікона Преображення Господнього (можливо, у жовківській церкві існував відповідний відпустовий празник).

Другий ярус – празниковий, але у великому п'ятиярусному іконостасі церкви Св. Трійці свята зображені вище, на третьому ярусі, а на другому – вибрані біблійські сюжети: відвідання Єлизавети Пресвятою Дівою Марією; Хома невірний простягає руку, щоб переконатися у воскресінні Христа; Ісус зцілює каліку; посередині – «Хустка Вероніки», що її вона приклала до обличчя Христа дорогою на Голгофу; добра самаритянка пригощає Ісуса водою з криниці; явлення Христа Петру Олександрійському; св. Йоан Богослов на острові Патмос.

На празниковому ярусі зазвичай розміщені ікони дванадцяти головних свят: Різдво Богородиці, Введення в храм, Різдво Христове, Богоявлення, Стрітення Господнє, Благовіщення, Вхід Господній в Єрусалим, Воскресіння, Вознесіння, Зішестя Святого Духа, Преображення Господнє, Успіння Богородиці – по

«Жертвопринесення Авраама» – сповнений драматизму старозавітний сюжет у стінописі вітаря (XVIII ст.)

шість ліворуч і праворуч від центральної ікони «Тайна вечеря». У церкві Святої Трійці – лише по три ікони: з лівого боку Різдва, Йордан, Благовіщення, з правого – Воскресіння, Вознесіння, Зішестя Святого Духа.

На наступному, апостольському ярусі розташовуються зображення дванадцяти апостолів, з іконою «Деїсус» в центрі, а на верхньому ярусі – дванадцять пророків Старого Завіту, з іконою Богородиці «Знамення» в центрі. Увінчує іконостас «Розп'яття з предстоячими».

Нещодавно іконостас відреставрували, зібравши кошти на це з пожертв парафіян і гостей, що приїздили до церкви.

Якщо іконостас церкви Святої Трійці широко відомий, то про стінопис у цьому храмі майже ніхто не знає, оскільки він зберігся лише на стінах вітаря, а туди доступ відкритий тільки священикам. Але зазирнувши крізь дяконські врата іконостасу, можна розгледіти на стінах вітаря майстерно виконані, вже напівстерті, розписи. Походять вони з XVIII ст. і складаються зі старозавітних сцен «Молитва Мойсея на Синайській горі» та «Жертвопринесення Авраама».

В інтер'єрі варто також звернути увагу на лави XVIII ст., оздоблені вставками з орнаментальним розписом.

Від церкви Св. Трійці вулиця Львівська прямує далі в бік центру. Праворуч при дорозі – колишній домініканський кляштор середини XVII ст. Спустившись вуличкою уздовж його потужних мурів, можна поба-

чити ще один оборонний храм – синагогу (1692–1700 рр.) з бойовими галереями і бійницями під дахом, збудовану в дусі ренесансу королівським архітектором Петром Бебером. І кляштор, і синагога збудовані на місці своїх дерев'яних попередників, знищених пожежами.

Від синагоги бічна вуличка виводить до монастиря василіян з церквою Різдва Христового. А більшість архітектурних пам'яток міста зосереджено неподалік, під захистом мурів замку на центральній площі Жовкви – Вічевій. Ренесансні будинки з підсіннями і торгові ряди XVII–XVIII ст. нагадують, що на площі була торговиця, де продавали свої вироби місцеві ремісники і приїжджі купці. Урядування в місті здійснював магістрат, що засідав у міській ратуші (давня ратуша не збереглася, а теперішню спорудили у 1920-х роках на мурах колишніх казематів). Утім, рішення магістрату завжди погоджувалися з власниками міста, про велич яких свідчить грандіозний костел св. Лаврентія (1604–1618 рр.), архітектурний шедевр і пантеон лицарської слави. За кількістю і значущістю поховань польських вельмож його називають Малим Вавелем: тут поховані Жолкевські, Даниловичі, вся родина короля Яна III Собеського і його нащадки, настоятелі і меценати храму. Їхні надгробки, що й зараз прикрашають інтер'єр костелу, виконали найкращі тогочасні скульптори. А зовні окрасою храму є один з найгарніших в Україні ренесансних порталів і різьблений фриз геральдично-лицарської тематики.

Державний історико-архітектурний заповідник у Жовкві об'єднує більше чотирьох десятків пам'яток, сконцентрованих здебільшого в середмісті. Недивно, що лише одиниці з численних туристів, які відвідують Жовкву, докладають зусиль, щоб відшукати найбільш віддалену пам'ятку – церкву Різдва. Знайти її не так легко: храм стоїть у глибині Винників. Тепер це передмістя

Жовкви, а колись було навпаки – Жолкевський заснував свій новий замок на околиці села Винники.

Щоб потрапити туди, треба вийти з Вічевої площі крізь Глинську браму на вулицю Лесі Українки і перейти місток через річку Свиною, звідки відкривається панорама мурів замку і вежі-дзвіниці костелу св. Лаврентія. За півтори-дві сотні метрів праворуч звертає вулиця Шашкевича – вона йтиме паралельно до річки і зрештою виведе до старого цвинтаря, на якому і стоїть церква Різдва Пресвятої Богородиці (1705 р.). Збудував її, як свідчить різьблений напис на хорах, тесляр Кунтуш коштом пароха Йосипа Креницького, його дружини Ірини та парафіян. Відвідати церкву Різдва варто насамперед заради іконостасу, створеного у 1708–1710 роках. Десятиріччя тому його майстерно відреставрували львівські фахівці – як і в давні часи, коштом отців василіян, що опікуються цим храмом.

Як і в церкві Святої Трійці, п'ятиярусний, оздоблений визолоченим різьбленням іконостас є витвором майстрів жовківської школи. Він створювався протягом кількох деся-

Куті завіси на дверях жовківської церкви Різдва

Храм Різдва Пресвятої Богородиці (1705 р.) на Винниках незаслужено рідко відвідують туристи, що приїздять до Жовкви

тиліть. Ікони намісного ряду «Ісус Христос», «Богородиця Одигітрія» та «Різдво Богородиці» або виконані наприкінці 1690-х років і придбані для церкви окремо, або створені, як і образ «Пантократор» (1710 р.), у повній відповідності до традицій кінця XVII ст. «Празнички», апостоли і пророки виконані пізніше й іншими майстрами, вони простіші за колоритом і малюнком.

Повернувшись на вулицю Лесі Українки і продовжуючи шлях нею, слід пильнувати роздоріжжя, де праворуч відгалужується вулиця Равська. Вона виведе на потрібну автотрасу,

але поки що їхати в напрямку Рави-Руської доведеться недовго, тільки до села **ВОЛЯ-ВИСОЦЬКА (Жовківський р-н)**. Тут на узвишші при дорозі стоїть храм з дзвіницею. Важко повірити, що пофарбована у веселенький жовтий колір, з бляшаними дахами дерев'яна церква – одна з найдавніших на Львівщині. Храм св. арх. Михаїла походить, як свідчить напис на одвірку, з 1598 року. І ще один «рекорд» – у церкві зберігся найдавніший серед дерев'яних храмів Львівщини датований стінопис (1603 р.), другий серед усіх українських (на два роки давніший лише стінопис церкви в Середньому Водяному на Закарпатті, яка походить з 1428 року). Його виявили на стіні наві лише років п'ятнадцять

тому під час реставрації. Іконостас роботи жовківських майстрів ще давніший, ніж у згаданих вище храмах Св. Трійці й Різдва. З 1655 року походять намісні ікони й празниковий ряд невідомих майстрів, а дияконські врата і апостольський ряд належать пензлю самого Івана Рутковича.

Цікаво, що храм збудовано не з сосни, а з модрина – таке зустрічається досить рідко. Як і більшість храмів, його дещо розширили у XIX ст., порушивши давні пропорції. 1992 року ґонтове покриття даху поступилося оцинкованій блясі. Дзвіниця молодша за церкву, її збудовано у XVIII ст., але завдяки нефарбованим стінам вона виглядає досить колоритно.

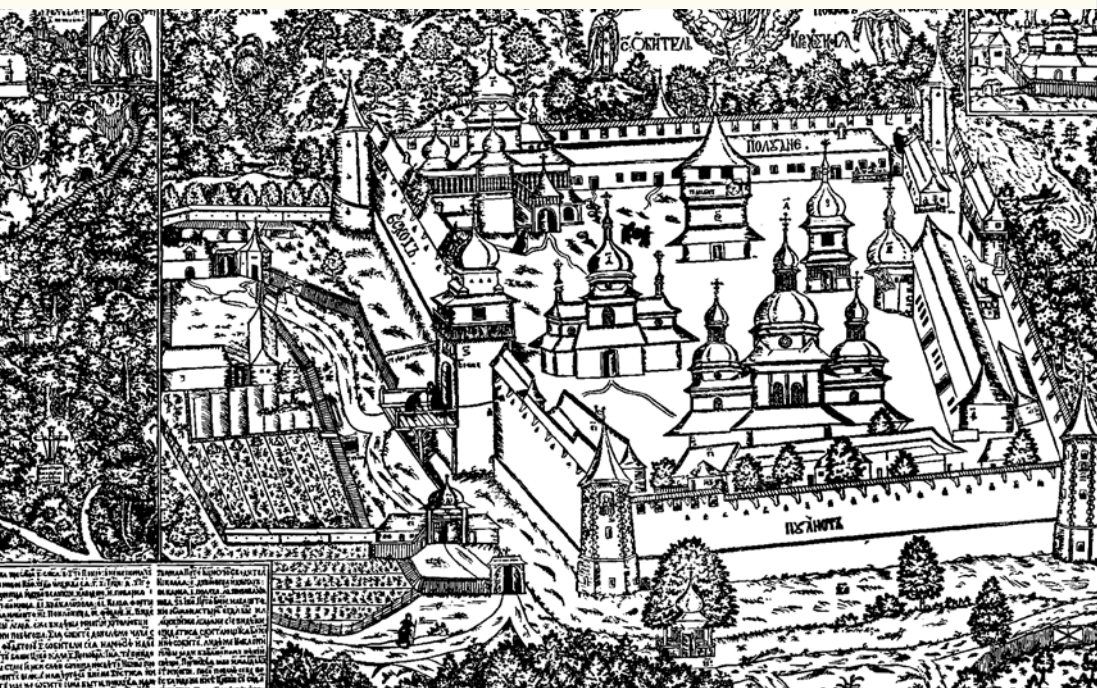
Неподалік від церкви вліво від равської траси відгалужується перешийок, яким можна «перескочити» на трасу Жовква–Крехів

(надійніший варіант маршруту – з Жовкви радіально з'їздити в Крехів і назад, а потім уже автотрасою, не звертаючи, рухатися в напрямку Рави-Руської).

На в'їзді в село **КРЕХІВ (Жовківський р-н)** треба на роздоріжжі звернути праворуч сільською вулицею (прямо ж дорога веде через село до василянського монастиря). Виглядати треба не верхівки церкви, а групу високих дерев, за якими влітку храму й не видно. Церковне подвір'я обнесене мурованою огорожею. Сумніви щодо її оборонного характеру розвіює войовничого вигляду дерев'яна надбрамна дзвіниця з підсябиттям (бойовою галереєю у вигляді нависаючого балкону; назва

Церква св. арх. Михаїла (1598 р.) у Волі-Висоцькій – одна з найдавніших на Галичині

**Крехівський монастир василіян на гравюрі Діонісія Сінкевича (1699 р.).
На малюнку легко відшукати силуети дерев'яної церкви і дзвіниці,
які дуже нагадують існуючий нині ансамбль храму св. Параскеви**

конструкції походить від слів «під ся бити») і наскрізною брамою в зрубі першого ярусу, що була колись єдиним входом у подвір'я. Нині ж туди можна потрапити крізь звичайнісіньку хвіртку. В тіні розлогих дерев стоїть церква, дуже подібна до жовківського Свято-Троїцького храму. Точніше, навпаки – вважається, що крехівська церква св. Параскеви старша і завдяки своїм гармонійним формам правила за взірець для своїх наступниць.

Так само, як інший жовківський храм, на Винниках, церкву св. Параскевську відвідують лише поодинокі прочани й туристи, оскільки

вона розташована осторонь від основного об'єкту їхнього інтересу – славнозвісного василіянського монастиря. Про церкву майже завжди «забувають» північники або ж згадують її одним рядком, що губиться на тлі детального опису крехівської обителі. Якби ця ситуація змінилася, то в церкви, можливо, з'явився би шанс скинути зі своїх верхів і піддашся ганебний «єврошифер» і бляху та повернути гонтове покриття.

Щодо віку і походження церкви досі немає єдиної думки. В її інтер'єрі збереглася дата «1724» і напис «Ту майстрував Іань Хомюкь». Деякі дослідники вважають, що цей напис стосується дати побудови і будівничого, інші – що церква була збудована цим майстром, але 1658 року і не на теперішньому місці, а

на території Крехівського монастиря, звідки її разом з дзвіницею перенесли в село у 1720-х роках. Ще одна, стриманіша версія твердить, що церкву збудували в другій половині XVII ст. за зразком головної церкви монастиря – Преображенської, а 1724 року Іван Хомюк її ґрунтовно відремонтував. Така плутанина пов'язана, зокрема, з відомим зображенням Крехівського монастиря на гравюрі (1699 р.) ченця Діонісія Сінкевича. На ній, в оточенні потужних оборонних мурів з вежами, видно декілька храмів і каплиць, причому одна з церков і одна з дзвіниць дуже подібні на існуючий ансамбль церкви св. Параскеви. У ті часи монастир носив назву Святопреображенського, відповідно називався і головний з його храмів. Дві інші церкви й каплиця теж були дерев'яними. Версія щодо перенесення церкви з монас-

трія на нинішнє місце, хоч і спростована останніми дослідженнями, не була неймовірною – у давнину перепродаж дерев'яних храмів був нормальним явищем. Так вчинили і у Крехівському монастирі: коли у XVIII ст. там розпочали спорудження нових, мурованих храмів, старі дерев'яні церкви розпродали по навколишніх селах Добросин, Лозина, а один з іконостасів продали окремо в село Зарудці, де він зберігається і дотепер. Натомість в обителі звели муровану церкву св. Миколи – ймовірно, за проектом того самого Діонісія Сінкевича. Крім цієї церкви, в ансамблі монастиря до нашого часу збереглися три корпуси келій, оборонні мури з вежами і брамами.

Дзвіниця з наскрізним проїздом у першому ярусі виконувала функцію надбрамної вежі

Церква св. Параскеви з дзвіницею (1724 р.) у Крехові – тоді й тепер

З 1990-х років обитель знову стала належати отцям василіянам, які привели її до ладу, щоправда, дещо перестаравшись з поновленням давніх споруд та їхніх інтер'єрів. 2002 року за зображеннями на старовинних гравюрах збудували стилізовану копію дерев'яної Преображенської церкви.

Крехівський монастир відвідують тисячі паломників і туристів, що не в останню чергу цінують його надзвичайно мальовниче розташування на тлі лісистих пагорбів – це околиці масиву Розточчя, про яке йшлося на початку розділу. Приїхати сюди і не відвідати витоків монастиря

означає обділити себе. Нікого не розчарує прогулянка на сусідню гору, де серед неймовірного букового пралісу ховається грот, до якого можна піднятися високою металевою драбиною. Саме звідси починалося життя крехівської обители, коли 1612 року схимники Києво-Печерської лаври Йоїл та Сильвестр оселилися тут у видовбаних у скелі келіях. На вершині гори вони зрубили дерев'яну церкву і каплицю, від яких тепер немає і сліду. За кілька десятиліть монастиреві виділили землю, а відтак його перенесли вниз, під гору.

У Крехівському монастирі були свого часу куплені для іконостасу церкви св. Параскеви царські врата роботи жовківських майстрів. Шестиярусний іконостас із бароковим різьб-

ленням зберігся й дотепер, його ікони походять з XVI–XVII ст.

Із Крехова дорогою через Жовкву або через село Кунин можна знову дістатися равської траси. У другому випадку дорога перетинає трасу в межах села Добросин. Звідти, якщо дозволяє стан дороги, можна здійснити радіальний виїзд у невеличке село **БЕСІДИ (Жовківський р-н)** зі східного боку від траси. Довша, але певніша дорога веде до нього через село Замочок.

Успенська церква в Бесідах цікава, зокрема, тим, що розташована на місці древнього монастиря, оточеного оборонними земляними валами і ровом. Збудовано її 1835 року на місці давнішої однойменної церкви, яка спочатку була монастирською, а після закриття обителі – звичайною парафіяльною. Існуюча церква була дещо перебудована на початку ХХ ст., і тепер храм виглядає досить колоритно завдяки формі бані та нехарактерним для галицьких церков ґанкам. Портки з побіленими спареними колонами надають споруді відтінку наївної провінційності. Поважніше виглядає колишня монастирська дзвіниця, та вона й старша – з 1751 року. У її першому, зрубному ярусі, як і в крехівській дзвіниці, є наскрізний проїзд. Дзвіниця велика, за площею дорівнює майже третині церкви, і приземкувата – висота другого ярусу рівно вдвічі менша, ніж першого. Надалі маршрут іде трасою до Рави-Руської і далі, під самий польський кордон, до села **ПОТЕЛИЧ (Жовківський р-н)**.

Коли їдеш тихою сільською вуличкою, важко навіть уявити, як вирувало колись життя у великому і знаному місті Потеличі. Вперше воно згадується ще під 1223 роком як Тилич, але справжнього розквіту містечко зазнало у XV–XVII ст., коли завдяки лісам і багатим родовищам глини, білого піску, вапняку і бурого вугілля розвинулися ремесла і промисловість. Після отримання магдебурзького права (1498 р.) та інших привілеїв, зокре-

У селі Бесіди від давнього монастиря, оточеного валами і ровом, лишилася тільки ця кремезна дзвіниця (1751 р.)

ма, права на проведення чотирьох річних ярмарків, недільних торгів, вільних виборів радника, Потелич зажив бурхливим міським життям. Тут діяло дві гути, гуральня, воскобійня, броварня і численні промисли: ковальський, ткацький, кравецький, шевський, кушнірський, сідлярський та інші. Але найголовнішим було гончарство – і причиною тому стало родовище рідкісної білої глини, яких і в цілому світі знайшлося б не більше кількох десятків. Із такої глини можна було виготовляти тонкостінний і вогнетривкий посуд, славилися також поливані рельєфні пічні кахлі роботи потелицьких гончарів.

У середині XVI ст. гончарі об'єдналися у цехову організацію й заселили цілу гончарську вулицю в місті. Щоб вступити в цех, гончар мав спершу скласти своєрідний іспит, виготовивши «гарнець на три п'яді й три пальці, такий же жбан, покришку до гарнця; ринку, в котрій би усмашилося дванадцять кіп яєць і масла,

Церква Святого Духа (1555 р.) – «корпоративний» храм гончарського цеху, найвпливовішого у середньовічному Потеличі

в потрібній кількості, миску, щоб та страва умістилася»^{*}. Крім того, новачок мусив «проставитися» дванадцятьом майстрам, які стежили за його роботою, заплатити в цех і цеховому майстрові.

Незважаючи на високі податки, гончарський цех цілком міг собі дозволити поставити власний храм, що й було зроблено 1555 року (за іншою версією – 1502 року). Церкву Святого Духа збудували на пагорбі, біля підніжжя височенької гори, тому її ще називали «підгірською». Нині на гору варто підня-

тися кам'янистим і лісистим схилом заради фантастичного краєвиду Потелича, що відкривається з її вершини. А за часів побудови Святодухівської церкви на цьому місці ще існували рештки древнього кам'яного замку, що панував над містом, прикриваючи шлях з Белза в Надсяння.

Церковне подвір'я поступово перетворилося на таку собі дерев'яну фортечку – це добре видно з графічної реконструкції, яку виконав один з найвідоміших дослідників дерев'яної архітектури П. Юрченко. У XVII ст. всередині огорожі, крім церкви й дзвіниці, стояли дві комори муровані і ще одна під дзвіницею – для зберігання гончарної продукції. Напевно, саме захищене церковне подвір'я було тим місцем, де гончарі могли збиратися для обговорення цехових справ.

^{*} Ця і наступна цитати подаються за ґрунтовною монографією Л. Міляєвої «Стінопис Потелича» (1969 р.)

А під час ворожих нападів люди шукали у своєму храмі порятунку – не просто так тут зберігалося сім козацьких гармат-гаківниць, вилучених лише у XIX ст. при австрійській облозі. Коли 1709 року на Потелич напали шведи, люди теж намагалися урятуватися біля своєї церкви. У церковно-приходській книзі лишився такий запис: *«Сей раб божий Максим скончал живот свой от старости своей, было больше як лет 66, затят сокирою в голову от незбожных геретик тоесть шведов при храме Св. Духа».*

Потерпілу від шведів та інших нападів церкву капітально відремонтував 1736 року «майстер тесельського куншту» Казимир Домінікович. Тоді ж над вітарним зрубом з'явився восьмигранний (восьмигранний зруб) з бароковою банею, що їх ми бачимо і зараз. Цікаво, що кути хрести на маківках церкви й дашку над

брамою спиралися на керамічні кулі – гончарська специфіка?

На початку XVII ст. гончарі прикрасили «рідний» іконостас церкви новим ренесансним порталом, додали ікон, розписали стіни. І тепер церква Святого Духа унікальна не лише завдяки тому, що є одним з найдавніших існуючих нині дерев'яних храмів в Україні, а в першу чергу – завдяки знаменитим розписам.

Разом зі стінописами Воздвиженської і Святоюрської церков Дрогобича (див. маршрут №3), настінні малювання (1620–1640 рр.) потелицького храму становлять трійку «най-най...» на Галичині (за критеріями мистецької цінності, віку і повноти збереження), та й у всій Україні з ними

Краєвид з церковного подвір'я

Під час ворожих нападів у церкві доводилося оборонятися – на цей випадок тут тримали наготові козацькі гармати-гаківниці

можуть посперечатися лише декілька закарпатських церков. У Потеличі й Дрогобичі стінописи виконувалися на замовлення й кошти міщан, які не могли «спонсорувати» повний розпис храму, а лише його частину або навіть окремі композиції. Тому в жодному з цих храмів немає суцільно завершеного стінопису, всі вони різночасові й виконувалися різними майстрами. З погляду канонічної іконографії, такі розписи дещо безсистемні. Зате вони безмежно живі – і кожне з сотень облич, що дивляться на нас з дерев'яних стін, таке ж реальне, як і люди з плоті та крові, що мешкали в галицьких містечках три з половиною століття тому.

Щільно підігнані бруси зрубу, скріплені між собою дерев'яними тиблями, не давали деформацій і зсувів, створюючи рівну поверхню для стінопису. Вона майже не потребувала підготовки, художники лише проклеювали шви полотном і наносили на всю поверхню зрубу тоненький шар левкасу. Коли малювали, темперну фарбу теж накладали тоненько, і тому крізь малюнок завжди проглядає фактура деревини. Малюнок майже площинний, у стінописі відсутня симетрія; народних малярів не надто бентежила наявність постатей різного масштабу в одній площині, різні розміри клейм страсного циклу і подібні формальності. Можливо, сюжети розподілялися на стіні в режимі імпровізації, на око, утворюючи суцільне мереживо сцен, постатей, орнаменту. Та й палітра у

народних малярів була вбога: сажа, білило, лазур, червінька, зовсім трішечки смарагдової зелені і жовтої фарби. То як вдалося потелицьким малярам створити настільки емоційні художні образи, та ще й наділити оптимізмом навіть найтрагічніші біблійні епізоди? Може, причина в тому, що талановиті маляри з мінімальною мистецькою освітою працювали щиро, переживаючи разом зі своїми персонажами?

Суттєву роль відіграли й художній смак та досвід. Невипадково багатофігурні композиції розміщували на краще освітленій південній стіні, а на затіненій північній – більші за розміром постаті; фігури під стелею малювали на світлому тлі, щоб їх було добре видно знизу.

У церкві Святого Духа працювала артіль майстрів. Через їх намагання працювати в єдиній манері і кольоровій гамі, тепер майже

Західні двері храму

Знаменитий стінопис (1620–1640 рр.) Святодухівської церкви оповідає про біблійні події так щиро й емоційно, ніби вони відбувалися тут, у Петеличі

«Розп'яття». У XVII ст. «страсні» цикли, актуальним підтекстом яких стали ідеї патріотизму й антикатолицької боротьби, посіли важливе місце у стінописі храмів. Утім, у потелицьких «Страстях» набагато більше людяності, ніж пафосу

Клеймо «Воїни біля труни» зі страсного циклу. Чорне півколо – це печера на тлі білих скель-лещадок. Воїни, на перший погляд, намальовані однотипно: ті самі кирпаті носи, вуса, очі – але обличчя наділені виразністю невигаданих, реальних і... симпатичних мужчин

У сцені «Зішестя до пекла» пекло зображене як паша, що вивергає грішників. Христос, тримаючи за руку Адама, заклоює демонічного звіра. Але настрої сцени все одно оптимістичний – спокійні обличчя, теплі кольори зводять жахи нанівець

45

Це перше «Оплакування» в українському малярстві, розв'язане за схемою західної іконографії, наприклад, італійської «Пієти». Тема горя Богоматері близька насамперед жінкам – і в потелицькому храмі «Оплакування» розташоване у бабинці як самостійна композиція

неможливо розрізнити роботи окремих художників. Існує припущення, що у малюванні потелицької церкви брав участь Іван Маляр з польського міста Томашува. Вважають, що в артілі не було розподілу праці (як-то: один пише одяг, інший – обличчя), кожен малював свій сюжет, втім, охоче втручаючись і в роботу колег, – про це свідчить перехресне нашарування почерків у стінописі. Витвір колективний, потелицький стінопис має свою неповторну індивідуальність – його не переплутаєш, наприклад, з дрогобицьким. Особливо яскравими і емоційними є великий цикл «Страстей Христових» в двадцяти клеймах на північній стіні, «Воздвиження» – на західній, «Печерська Богородиця» – на південній. У бабинці розташоване «Оплакування», адресоване насамперед жінкам. Цікаво, що в «Оплакуванні» український маляр по-своєму передав типову італійську композицію «Пієта» – тобто був з нею добре знайомий?

Святодухівська церква була закрита майже на п'ятдесят років. У 1970-х її відреставрували, включно зі стінописом, замінили тимчасове бляшане покриття на гонтове. Нещодавно дах церкви перекрили свіжим гонтом, від чого прадавній храм наче помолодів.

Крім «підгірської» церкви Св. Духа в Потеличі існувало ще декілька дерев'яних храмів. До 1937 року, коли її розібрали, простояла церква Св. Трійці, яку ще називали «церква на місті». Разом з храмом 1593 року було назавжди втрачено і стінопис, на згадку про який лишилися декілька чорно-білих світлин. Тройцька церква

**Церква Св. Трійці
була знищена
1937 року.
Збереглася лише
дзвіниця (малюнок
1920-х рр.
і сучасне фото)**

була найбільшою серед відомих нам дерев'яних храмів

на Західній Україні. Її масштаби можна уявити за 20-метровою дерев'яною дзвіницею, яка й нині стоїть біля нового, мурованого храму.

Якщо час дозволяє, повертатися до Львова з Потелича можна не напрямки, а широкою «північною» дугою: Рава-Руська–Угнів–Белз–Великі Мости–Жовква, звичайно, оглянувши в наведених містечках численні історико-архітектурні пам'ятки, а не лише бєльзьку дерев'яну церкву, що завершує наш маршрут.

Церква св. Параскеви П'ятниці в місті **БЕЛЗ** (Сокальський р-н) зведена у XVII ст. Під

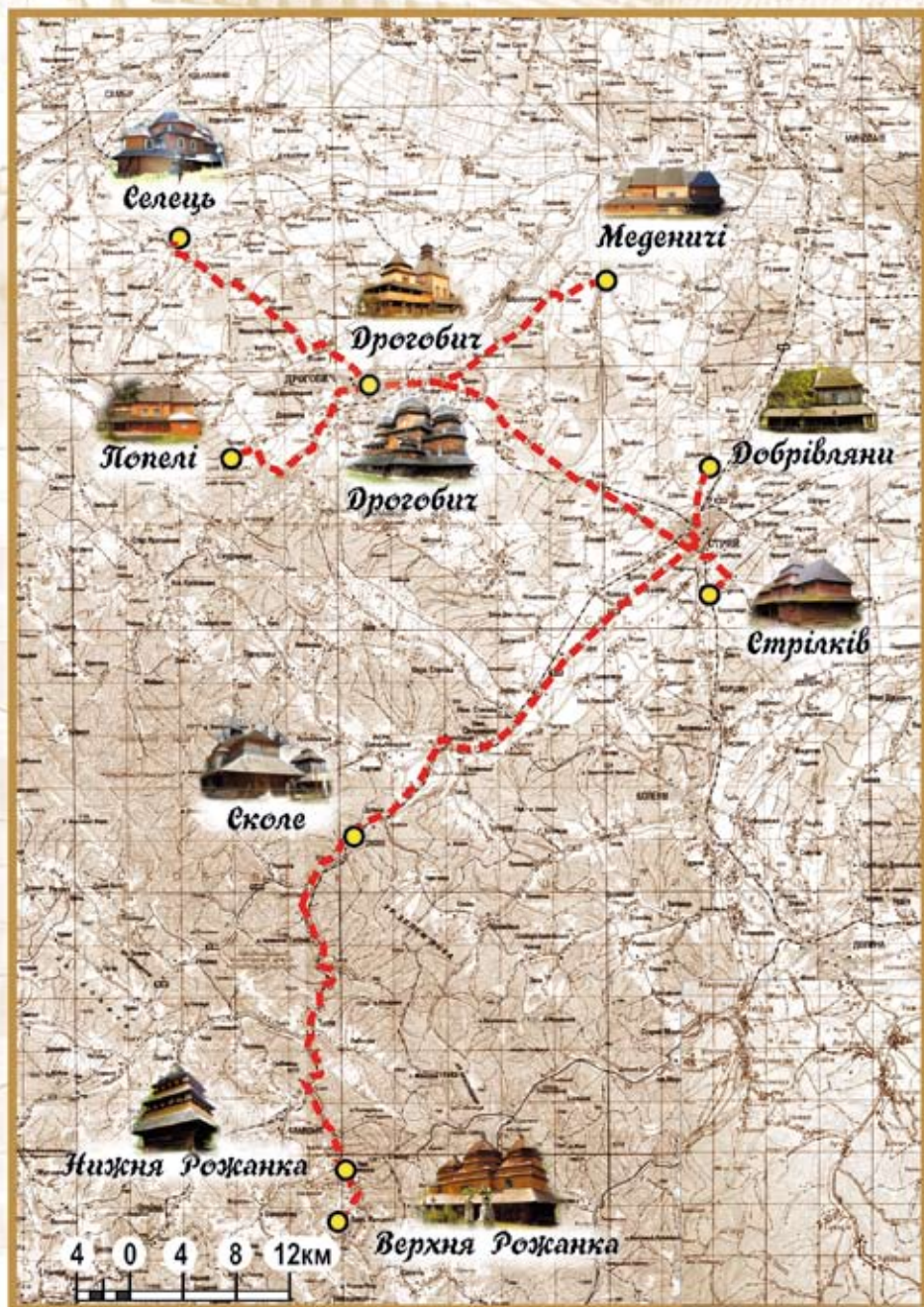
час реставраційних робіт під її підлогою виявили рештки вугілля від двох її попередниць, тобто існуючий храм – вже третій на цьому місці. Розташований він на старому цвинтарі й має відповідне призначення. В ансамбль входить також однарусна дзвіниця XIX ст.

Нині церква є дводільною – її бабинець було розібрано під час реставрації 1979 року. В 1990-х роках церква поступово занепала, навіть горіла, і на початку нинішнього століття дійшла до повного занепаду. Добре, що Белзький державний історико-культурний заповідник врешті-решт здобув фінансування на першу чергу реставраційних робіт, що були здій-

снені протягом 2006–2007 років, а нині призупинені за браком коштів. Але основне зробити вдалося. Коли триста років тому закладали церкву, підвалини поклали на стендари – так називались вертикально вкопані обрубки колод, що виконували роль фундаменту. Їх довелося замінити на нові, а простір між ними заповнити цеглою. Замінили також кілька зогнилих зрубин, ошалювали стіни, поклали новий гонт на дахи. Інтер'єр церкви не зберігся, але ікони з Параскевської церкви можна побачити в картинній галереї Олеського замку.

Церква св. Параскеви (XVII ст.) в місті Белз до реставрації

меденичі • дрогобич • селець
 попелі • добрівляни • стрілків • сколе
 нижня рожанка • верхня рожанка

Храм Успіння Пресвятої Богородиці (1644 р.) у Меденичах належить до рідкісного на Галичині типу безверхих церков

Прямуючи на південь, маршрут великою автотрасою проходить через районні центри Пустомити й Миколаїв, а потім у селі Рудники звертає на захід за вказівником на Дрогобич. На півдорозі до міста розташоване село **МЕДЕНИЧІ** (інші назви – Медениця,

Мединичі; **Дрогобицький р-н**) – і перший об'єкт видно просто з вікна автомобіля, праворуч.

У попередніх маршрутах храми такого типу нам ще не зустрічалися. Меденицька церква Успіння

У Дрогобичі збереглися два храми, що є шедеврами української дерев'яної архітектури. Один з них – храм Воздвиження Чесного Хреста (1613 р.)

Пресвятої Богородиці (1644 р.) не має звичних верхів, і цим подібна до прадавніх дерев'яних храмів так званого хатнього типу (вони й досі поширені на Буковині). Вона має дуже самобутній вигляд – завдяки суто горизонтальній композиції, яку посилюють три фактори: по-перше, віттар і бабинець у XIX ст. були розширені прибудовами за віссю храму, що зробило його візуально ще довшим; по-друге, центральний і західний зруби мають спільний, видовжений дах; по-третє, широке піддашся охоплює не лише три

зруби, а й усю споруду разом з прибудовами. Тож якщо порівнювати силует триверхої бойківської церкви з вітрильником, то меденицький храм схожий, скажімо, на крейсер. На старих чорно-білих світлинах видно, що раніше церква мала ще одну принаду – аркаду-галерею навколо бабинця й присінка. У другій половині XX ст. її зашили дошками, отримавши в такий спосіб додаткове приміщення, але позбавивши храм легкості. Дерев'яна церква стоїть поруч з новою, мурованою, і богослужіння, напевно, проводяться у ній лише на свята. Але старий храм справляє враження досить доглянутого. Дворянська дзвіниця XVII ст. збереглася

чомусь значно гірше – більша її частина ховається під старою бляхою.

Той, хто хоч раз побував у **ДРОГОБИЧІ**, погодиться, що це найпривабливіше з усіх галицьких містечок. І справа навіть не у наборі архітектурних пам'яток, якими воно «укомплектоване», – подекуди можна нарахувати й більше. Шарм Дрогобича в іншому. Якимось дивом йому вдалося зберегти в собі феномен міської культури. Можливо, це лише погляд гостя – але на усій Галичині тільки тут (крім, звісно, Львова) у кінці робочого дня на вулицях людно. Сім'ї та компанії шпацерують середмістям або відпочивають на лавочках під ратушею, а на Ринку грає вуличний музика. Удень життя тут, здається, вирує ще жвавіше – і Дрогобич ніколи не здається сонним, як переважна більшість західноукраїнських провінційних містечок, слава яких лишилася в минулому. Дрогобичу пощастило мати на один період розквіту більше, ніж іншим містам, – наприкінці XIX ст. нове життя у нього вдихнула... нафта, яку знайшли в сусідньому Бориславі. Там розпочався справжній нафтовий бум, а у Дрогобичі невдовзі з'явився перший у Центральній Європі нафтопереробний завод – рафінерія (1866 р.), потім другий (1910 р.), а 1872 року через місто пролягла залізниця. Мисливці за «чорним золотом», яким пощастило розбагатіти, лишили по собі численні палацки й вілли, що й досі становлять забудову деяких вулиць в центрі міста. Одна з них, вулиця Шевченка, починається від могутнього костелу св. Бартоломея (друга назва – Вознесеньський), що був закладений королем Владиславом Ягайлом 1392 року на місці давнього княжого замку. Це найбільший за розмірами готичний костел в Україні. В його інтер'єрі збереглася ціла низка мистецьких пам'яток: тут і знамениті фрескові малювання XV–XVIII ст., і скульптурний надгробок Катерини Ромултової (1572 р.), і вітражі. Дзвіницю костелу (1551 р.) перебудовано

з оборонної вежі, що колись входила до системи замкових фортифікацій. Вулиця Шевченка веде повз імпозантні будинки нафтових магнатів до перехрестя з вулицею Січових Стрільців, а та – вниз, на Зваричьку. На цьому передмісті з давніх часів мешкали зваричі, робітники жупи (солеварні). Це підприємство (воно й досі існує тут у вигляді сучасного сільзаводу) є одним з найстаріших в Європі. Жупа на підземних джерелах соляної ропи діяла тут ще за часів Київської Русі. І тоді, й тепер сіль видобувають з ропи випарюванням у великих пательнях. Новацій не так і багато: тоді палили дровами, тепер – газом; раніше ропу діставали з криниць п'ятидесятиметрової глибини вручну, потім – коловоро-

Дзвіниця (друга пол. XVII ст.) повторює форми оборонних замкових веж і має бойову галерею – підсябиття

том на кінній тязі, нині – за допомогою електромотора. Виварену сіль накладали в невисокі металеві топки конічної форми й кляли в піч. Запечену сіль після охолодження загортали в папір або насипали у мішки й віддавали на продаж.

Власне, і своїм виникненням, і добробутом Дрогобич завдячує саме солеварному промислові (недарма на гербі міста зображено дев'ять діжок солі). Його не забарилися прибрати до рук польські королі – це сталося після переходу Галичини під їхню владу. Надзвичайно дорого за тої пори дрогобицьку сіль експортували в різні європейські держави. Торговим зв'язкам сприяло й те, що управителями солеварень у XIV–XV ст. були переважно італійці з Флоренції й Генуї. Століттям пізніше тут існувало вже 45 соляних джерел, із яких щороку виварювали 26 тисяч діжок солі.

Саме територія навколо сільзаводу є найдавнішою частиною міста. Тут, на передмістях Завіжне і Зваричі, розташовані два дерев'яні храми Дрогобича – Воздвиження Чесного Хреста (вул. Зваричька, 9) і св. Юра (вул. Солоний Ставок, 25). Так співпало, що за кілька сотень метрів один від одного збереглися до нашого часу два знамениті шедеври української архітектури, котрі входять у десятку найвидатніших дерев'яних храмів нашої країни. Більше того, дивом збереглися й давні дзвіниці обох храмів, а в інтер'єрах – стінописи та іконостаси. Це робить ансамблі Воздвиженської та Святоюріївської церков унікальними пам'ятками не лише в Україні, а й поза її межами. Завдяки винят-

Фрагмент стінопису церкви Воздвиження

ковій мистецькій цінності вони не належать жодній релігійній конфесії, а мають статус відділів музею «Дрогобиччина». Під егідою музею регулярно проводяться наукові конференції з питань архітектури, монументального та станкового живопису, різьблення, рукописних книг та історії цих двох храмів, а також Драганівські читання з сакрального мистецтва Бойківщини, присвячені одному з найвідоміших дослідників української дерев'яної архітектури – Михайлові Драгану, який народився на Дрогобиччині.

Розташування храму Воздвиження Чесного Хреста з його велетенською дзвіницею символічне: він знаходиться просто на території пожежної частини, тож віриться, що принаймні від однієї руйнівної стихії він надійно захищений. Зайти у подвір'я можна лише крізь

прохідну – втім, пожежники спокійно пропускають туристів, адже церква під наглядом.

На першому плані стоїть грандіозна споруда вежі-дзвіниці (друга пол. XVII ст.), заввишки близько 25 метрів. Вона має повністю каркасну конструкцію і належить до древнього й рідкісного типу, повторюючи форми оборонних замкових веж. На третьому ярусі влаштовано аркаду, призначену для вивільнення звуку дзвонів (саме тому аркові прорізи називають ще голосниками). Під аркадою влаштовано підсябиття. Цей поширений конструктивний елемент, що його назва походить від слів «під ся бити», ми вже зустрічали у подібного типу дзвіниці в Комарно (маршрут №1) і зрубно-каркасній надбрамній дзвіниці в Крехові (маршрут №2). Підсябиття, по суті, є бойовою галереєю у вигляді нависаючого балкону, що дозволяє обстрілювати підніжжя дзвіниці. Увінчує дрогобицьку дзвіницю високий шатровий дах. Пасує до її суворого вигляду і монументальний Воздвиженський храм, також із шатровими, тобто простими чотирихилими дахами, що майже не змінили своєї форми від часів середньовіччя. Існуючий храм Воздвиження Чесного Хреста з'явився 1613 року в ході ґрунтовної перебудови попередньої церкви, від якої після пожежі під час татарського нападу лишилися тільки зруби до карнизу. Первісно храм був одноверхим, але 1661 року на емпорі (приміщенні над бабинцем) влаштували каплицю св. Йоана Хрестителя, перекривши її шатровим дахом – таким чином церква отримала другий верх. Каплицю другого ярусу оперізує відкрита аркада-галерея, на яку ведуть сходи з аналогічної галереї-обходу першого ярусу. Якщо пройти галереєю другого ярусу й уважно оглянути зруб, то подекуди можна знайти щілини й зазирнути всередину, аби побачити краєчок стінопису.

Інтер'єр Воздвиженської церкви дає змогу наочно переконаватися, як майстерно твори-

ли внутрішній простір храму давні будівничі. Перед тим як потрапити до церкви, відвідувач має пройти крізь паперть заввишки лише два з чвертю метри. Коли ж вийти з неї до бабинця, то відразу ж за контрастом сприймається велика висота нави (біля 12 м до низу ліхтаря) і глибока перспектива з бабинця в наву. Такий ефект забезпечує традиційна фігурна арка-проріз між ними. Вона достатньо широка, а її висота саме така, щоб попереду, вгорі, не було видно, де закінчуються стіни й починається склепіння нави, що візуально робить це приміщення вищим, ніж є насправді.

На прикладі Воздвиженської церкви можна простежити, як «жив» і змінювався інтер'єр храму, так само, як не стояло на місці й життя громади. Іконостас, згідно з останніми дослідженнями мистецтвознавця й реставратора Лева Скопа, походить ще з XV ст. Коли ж 1613 року храм був

Іноді настінними малюваннями прикрашали не лише інтер'єр храму, але й стіни галерей або портали. Такі зовнішні розписи не збереглися майже ніде, крім храму Воздвиження

Церква св. Юра – унікальна пам'ятка світового значення. Її архітектура формувалася протягом п'яти століть: церкву XV ст. купили за сіль у селі Надіїв і 1657 року перенесли в Дрогобич, а відтоді вона поступово видозмінювалася разом зі зміною мистецьких епох

ґрунтовно перебудований, братство розпочало оновлювати й іконостас, замовивши ікони талановитому дрогибицькому іконописцю Федьку. За його ж проєктом іконостас оновлювався й у 1630-ті роки. Завдяки цьому у Воздвиженській церкві маємо втілення цікавих пошуків освіченого іконописця, котрий намагався поєднати традиції оформлення давньоруських храмів з вимогами тодішнього церковного мистецтва, які утворилися на Балканах і на землях Перемиської єпархії. Зокрема, у вівтарній частині були спроектовані монументальні розписи, що поставали і як самостійні твори, і як

продовження програми розміщення святих. Над виконанням стінопису у вівтарі працював сам Федько і ще один, менш професійний іконописець. Така співпраця різних за рівнем майстрів була нелогічною. Можливо, наприклад, що Федька просто не стало в процесі роботи над іконостасом, і його помічник вже сам завершував реалізацію його проєкту. Але роботи так і залишилися незавершеними, що не задовольняло замовників-братчиків, а відтак у середині XVII ст. вони знову розпочали оновлення іконостасу. Тоді на Галичині в моду вже увійшли більш пишні різьблені й позолочені іконостаси, тому роботи у церкві Воздвиження замовили іконописцям і сницарям з відомого осередку в містечку Судова Вишня. Така робота

коштувала дуже дорого, і її знову не було завершено, напевно, через брак фінансування. До оформлення храму поверталися знову і знову – так, верхній ярус іконостасу з апостолами намалював 1780 року священик церкви св. Параскеви у Дрогобичі о. Петро Метельський.

Стінопис Воздвиженської церкви має мистецьку цінність рівня потелицьких малювань (див. маршрут №2). Як і в Потеличі, він створювався частинами й у різний час, відповідно до спроможності міщан профінансувати роботи, тому є неоднаковим за стилем і колоритом.

Найцінніша частина стінопису, запроєктована Федьком, збереглася у вівтарі й містить композиції, «винесені» за межі іконостасу в настінні малювання. Це зображення «Знамення Богородиці» серед собору ангелів, чотири євангелісти, «Деїсус» зі святителями й первосвященниками Аароном та Мельхиседеком по боках. Вівтарні розписи досить площинні, статичні, їм притаманні монументальність і стриманий колорит. Їхні персонажі з високим чолом і широко розкритими очима вражають внутрішньою зосередженістю, піднесеністю, спокоєм (існує припущення, що стінопис виконав майстер Георгій (Григорій), адже в його гравюрах до Євангелія 1636 року, виданого у Львові, багато облич з такими ж крупними рисами). Цікаво, що площини між медальйонами з зображеннями євангелістів заповнені орнаментом типу «вазон з гільцем», традиційним для малювань українських хат.

Нава розписана лише частково (1736 р.), вона має панель з багатим рослинним орнаментом, а на східній стіні – дванадцять сцен мучеництва апостолів.

Стінопис каплиці св. Йоана Предтечі у західній частині церкви (1672 р.) є відокремленим і цілісним. Тематично він повністю присвячений Йоану Хрестителю, а замовив розписи на честь свого святого покро-

вителя Іван Кобринович, про що зберігся відповідний донаторський напис. Малювання каплиці позбавлені пафосу й монументальності, притаманних вівтарним розписам церкви, вони радше наївні, тепліші за колоритом і, напевне, були більше до душі простим людям.

Шкода, що храм Воздвиження вже давно стоїть зачинений, чекаючи на ґрунтовну наукову реставрацію (останню провели у 1970–1971 рр.), тож потрапити всередину можна лише раз на рік, на храмове свято Воздвиження 27 вересня. Натомість розташована трохи далі церква св. Юра є діючим музеєм, і щоб зайти всередину, достатньо придбати квиток.

27-метрова вежа-дзвіниця (1670 р.) одночасно з церквою змінила шатровий верх на мальовничу барокову баню

55

Храм святого Юра – номер один на Львівщині – безперечно, входить і до трійки найвидатніших дерев'яних шедеврів України. Він є визнаною пам'яткою світового значення – жодного аналогу Святоюрського храму не існує деінде. «Справжня поема в дереві, витесана сокирою, немов велетенський скульптурний твір», – писав про нього відомий мистецтвознавець Григорій Логвин. Відтоді як сто років тому почалося системне дослідження української дерев'яної архітектури, жоден учений не міг залишити поза увагою дрогобицьку церкву святого Юра, адже у цій складній за композицією пам'ятці сконцентровані досягнення народних майстрів. Це ніби енциклопедія прийомів дерев'яного будівництва: тут є і опасання на дерев'яних арках та кронштейнах, і аркада-галерея на другому ярусі, і розвинені бані, і бічні криласи. Кожен тесля з артілі, працюючи над «своєю» частиною будівлі, міг давати певну свободу своїй творчій фантазії. Тому кожна арка опасання або інший елемент

Аркада-галерея першого ярусу

Криласи, мініатюрні бічні прируби, підкреслюють монументальність усієї споруди і надають їй особливої колоритності

має свої, часом непомітні, особливості – як от відбитки пальців. Та й уся споруда набувала від такого «творчого змагання» майстрів яскравої індивідуальності.

На відміну від суворого храму Воздвиження, Святоюрська церква наче складається з плетива м'яких і пластичних ліній й виглядає напрочуд святково. Такі плавні переходи між формами, що «переливаються» одна в одну, напевно, і втілити можливо лише в такому природному матеріалі, яким є дерево. Колись церква була ще й помальована зовні, й барвисті розписи на стінах галерей додавали їй ще більшої урочистості.

Останні дослідження підтвердили перекази про те, що церква святого Юра була куплена дрогобичанами за сіль (або «соляні»

гроші) в селі Надіїв на Івано-Франківщині й 1657 року перенесена звідти на теперішнє місце. Історія будівництва цієї церкви має велику цінність, оскільки є типовою для багатьох пам'яток дерев'яної архітектури, що розвивалися разом із тим, як змінювали одна одну мистецькі епохи. Церква у Надіїві була споруджена ще у XV або в кінці XVI ст. Тоді вона, ймовірно, мала один шатровий верх, як у Воздвиженського храму. Подібне завершення мала й 27-метрова каркасна вежа-дзвіниця, збудована 1670 року. Під час перебудови 1678 року змінили верх центрального зрубу церкви та прибудували криласи, невеличкі прируби до нави з власними верхами. І тільки після пожежі 1692 року перебудова надає храмові нового вигляду: додають емпору

(Введенську каплицю), мальовничі барокові бані, галерею, опасання, змінюють форму криласів, відтак до 1711 року церква й дзвіниця стають такими, якими бачимо їх сьогодні. Незважаючи на регулярні реконструкції, що відбувалися протягом п'яти століть, церква зберегла свою виняткову художню цілісність. Під час великих ремонтно-реставраційних робіт 1970-х років їй повернули вигляд станом на 1883 рік згідно обмірів, виконаних тоді фахівцями з Львівської політехніки. Реставратори відновили втрачені елементи, якісне ґонтове покриття й кожування стін, а також, на підставі світлини XIX ст., відтворили дерев'яну ого-

Живопис іконостасу (1659–1666 рр.), як і багато композицій настінних малювань, належить пензлю провідного дрогобицького іконописця Стефана Медичького

рожу під ґонтовим дашком навколо церковного подвір'я.

На відвідувача церкви святого Юра просто з порога обвалюється лавина кольорів – всередині храм суцільно вкритий яскравими настінними малюваннями. Вони скрізь: стеляться стінами чи не від самої підлоги й зникають угорі, в напівтеплярів бань. Стінопис храму святого Юра, що складається з трьох різночасових циклів, – найповніше збережений серед розписів дерев'яних церков України. Сотні сюжетів, сцен, постатей у давнину замість книжок розповідали людям про страждання і воскресіння Христа, материнську любов Богоматері, про тугу й радість, про перемогу добра над злом. А створювати усю гаму почуттів допомагали барви: полум'яні червоні, теплі охристі, глибокі сині, світло-зелені, білі –

з них наче зіткано кольоровий, урочистий простір храму.

У стінописі нави (1656–1659 рр.) на південній стіні представлено сцену Страшного Суду – оголених грішників поглинає жадлива паща «геєни вогненної». Нижче зображено композицію «Акафіст Ісусу Христу», а на протилежній стіні – «Акафіст Богоматері» і сповнені драматизму й руху сцени «Страстей Христових». Їхні персонажі не сприймалися міщанами як абстрактні – так, у сцені каяття люди здивовані його вчинком віряни аж занадто схожі на галицьких містечкових крамарів. На стіні понад іконостасом – сцени мучеництва апостолів. Якщо повернутися обличчям до входу в церкву, одразу ж впадає в очі яскравий, декоративний розпис обшивки хорів. Про його замовників свідчить напис: «Змальован бисть хор сей року божієго 1691 мца апріл за старанем брацкім коштом Григорія Проскурски». На хорах зобразили «Древо від кореня Ісеева», де постаті біблійних царів розміщені серед гілок геральдич-

ного древа Христа, які підозріло нагадують рослинні мотиви українських візерунків. На відміну від малювань на стінах, розташовані високо над головою розписи центральної бані далекі від традиційних і мають ознаки особливого, індивідуального задуму. Немає сумніву, що в проектуванні цього стінопису брали участь ерудовані богослови. Тут, крім «Архангельського Собору», зображено три апокаліптичні сцени й історії Іони, Товія, Адама і Єви, Амона і Фамарі. Весь цикл, хоч і не об'єднаний тематично, містить саме ті сюжети Старого Завіту й Апокаліпсиса, в яких шукали символічного та пророчого змісту. Серед збережених до нашого часу стінописів тут вперше з'являється апокаліптична тематика. В українському мистецтві XVII–XVIII ст. вона відверто асоціювалася з антикатолицькою боротьбою, тому й стала в ті часи дуже популярною.

Нарешті, в розписах бабинця (1714 р.) знаходимо сюжети, максимально наближені до світського життя, зокрема, донаторські портрети священика Стефана Кобрини та міщанина Костянтина Дучака. Можливо, і зображення св. Філіпа, св. Стефана, низки сцен з діяннями св. Катерини та св. Онуфрія замовили окремі міщани на честь своїх святих покровителів. Є в бабинці і вибрані євангельські сцени: притча про багатія і Лазаря, бенкет Ірода, Різдво Йоана Предтечі, втеча до Єгипту, вигнання торгівців з храму. І зовсім несподівано бачимо в церкві побутові сюжети, що втілюються в алегоріях пір року. Під написом «Лѣто врве ябка» двоє селян збирають яблука. Дід у кожусі гріє руки над горщиком вугілля – «Зима над огнем са угрѣла,

Як і у Воздвиженській церкві, стінопис храму св. Юра виконувався у різний час на замовлення міщан, зокрема, родини Кобринових, що засвідчено донаторськими написами й портретами

У бабинці (1714 р.) традиційно розміщені сюжети, наближені до світського життя, донаторські портрети. Композиції з життя св. Філіпа, св. Стефана, св. Катерини, св. Онуфрія, можливо, замовляли окремі міщани на честь своїх святих покровителів

Сцена з «Життя св. Онуфрія». Довгі роки той жив відлюдником у печері серед пустелі, і Ангел Божий щодня приносив йому хліб для поживи

«Навернення Савла». Коли Савл (майбутній апостол Павло) був у дорозі, знезацька засяяло світло з неба, і він, впавши, втратив зір і почув голос: «Савле, Савле! Чого ти мене гониш?.. Встань, іди в Дамаск; там тобі скажуть усе, що тобі слід робити»

На хорах розміщено композицію «Древо від кореня Ісусеєва» (1691 р.), де серед гілок геральдичного дерева Христа розміщені постаті біблійних царів

а так змерзлася і в кожух угорнула». Осінь зображено у вигляді дівчини з віночком на голові і з кошиком, біля якої молодиця вибирає на городі моркву – «Пана осінь морков скрепуче». Нижче – під деревом лежить увітчана постать Весни.

Живопис іконостасу (1659–1666 рр.) виконав маляр Стефан Медицький, який брав участь і у створенні стінопису. Стримане різьблення іконостасу чимось нагадує блокам'яне різьблення львівських храмів доби Ренесансу, наприклад, каплиці Трьох Святителів. Життя вносило свої корективи навіть у традиції святкування релігійних празників. Так, у Першу світову війну виник звичай на Великдень стріляти коло церкви з «ключів» та «моздзирів» – металевих циліндрів, начинених порохом і селітрою. Ці аналоги сучасних петард були значно небезпечніші. Так, моздзір становив собою важкий чавунний циліндр 35 сантиметрів висотою і 15 у діаметрі. Хлопці підпалювали порохову начинку розжареним дротом на довгому патику, а самі ховалися за церквою і тішилися звуком сильного, наче гарматного, пострілу. Але одного разу моздзір розірвався, і його уламком убило дяка Святоюрської церкви. Повертаючись зі Зваричів у середмістя, варто прогулятись вулицею Івана Франка – вона йде паралельно до вулиці Шевченка й не поступається їй за кількістю оригінальних вілл і палациків. По дорозі можна відвідати ще кілька відділів музею «Дрогобиччина»: картинну галерею (вул. Січових Стрільців, 16) й відділи історії, природи та етнографії (вул. Івана Франка, 32), а потім продовжити прогулянку нав-

коло ринкової площі з ратушею (1824 р.) – атрибутом магдебурзького права, що ним володів Дрогобич від 1422 року. Взагалі, в місті завжди дотримувалися досить передових поглядів. Ось лише кілька прикладів. 1423 року тут збудовано першу міську лазню і громадську криницю; 1777 року створено першу міську гімназію, навчання в якій велося українською мовою; наступного року споруджено міський шпихлір-житницю, аналогів якому донині в Європі не лишилося. 1788 року Дрогобич проголошено «вільним королівським містом». Уперше в Європі (!) місто почало освітлюватись нафтовими ліхтарями, а 1904 року один дрогобицький лікар уже роз'їжджав містом на власному легковому авто. На початку ХХ ст. тут було декілька шкіл, просвітницьких товариств, виходили чотири газети. І тепер це велике промислове місто живе досить активним культурним життям освітнього центру – тут діє державний педагогічний університет, гімназія, ліцей, музичне училище, музично-драматичний театр, художні школи, студія іконопису тощо. Наприкінці травня випускники усіх навчальних закладів проходять урочистим парадом площею Ринок під звуки духового оркестру.

Може статися так, що після кількогодинної прогулянки Дрогобичем часу на продовження подорожі вже не лишиться. Тоді, якщо вертатися до Львова через Самбір, можна відвідати по дорозі село **СЕЛЕЦЬ (Дрогобицький р-н)**. Якщо ж дотримуватись повної версії маршруту, для радіального виїзду до Сельця з Дрогобича слід спланувати час, адже дорога туди й назад – це близько 40 км. У селі зберігся вкрай симпатичний храм, одноліток ХVІІІ сторіччя, тобто збудований якраз 1700 року. Його приземкуваті гонтові верхи виглядають дуже зворушливо – ніби маленький лицар натягнув собі завеликий шолом аж на вуха. Йому до пари й дзвіниця з шатровим дахом і

Церкву Собору Богородиці (1700 р.) збудували для себе «шляхтичі» села Селець

двома фартухами-піддашшями. Стоять вони на пагорбі, в оточенні кам'яних надгробків і металевих хрестів старого цвинтаря.

Церква Собору Богородиці має цікаву історію. У Сельці, як і в багатьох інших галицьких селах, ще донедавна існував поділ на «шляхту» і «хлопів», пов'язаний переважно з польським походженням селян (хоча серед прізвищ «шляхти» часто трапляються й українські). Хоч ті й ті були зазвичай однаково бідні, але одні гордували іншими і для подружжя обирали партнера тільки в межах свого стану. Як оповідають люди, наприкінці XVII ст. «шляхта» в Сельці складала біля третини від усіх мешканців. «Хлопи» мали свою окрему церкву, і «шляхта» змушена була ходити до них, бо не мала своєї. У храмі під час богослужіння вони стояли окремо: одні з правого боку, інші – з лівого. Але такий стан речей нікого не влаштовував, і «шляхтичі»

вирішили поставити власну церкву. Протягом року вони вже не ходили до «хлопської» церкви, зате звели свій храм – це і є існуюча церква Собору Богородиці. За іронією долі за три роки по тому «хлопська» церква завалилася, і тепер вже «хлопи» мали йти на уклін до «шляхти» і проситися до їхньої церкви. Минув цілий рік, поки шляхтичі погодилися на це, – але тепер «хлопи» мусили стояти під час служби позаду, в бабинці. Нині старші люди по селах ще добре пам'ятають цей поділ на «касти» – остаточно він стерся лише тоді, коли «прийшли комуністи й ділити не стало чого».

З 1950-х років церква стояла закрита. Там збиралися влаштувати склад, але до того не дійшло. Коли на почат-

ку 1990-х постало питання про відкриття церкви, адміністрація поставила громаді умову: дозвіл отримає лише тоді, як відремонтують пам'ятку і перекриють її ґонтом. Саме ґонтом, а не бляхою, як воліла б громада з огляду на економію. Але заради довгоочікуваного відкриття храму парафіяни погодилися й пішли на чималі витрати: замовили ґонт, запросили майстрів перекрити і полагодити храм. Завдяки такій авторитарній вказівці церква в Сельці уникла сумної долі «бляхизації». Нині громаді маленького села, де лишилися переважно старші люди, стало дедалі важче доглядати церкву: там постійно щось валиться і гниє, потребує коштів і кваліфікованого ремонту. Так, потребують заміни зогнили підвалини, а для цього треба церкву «вжити», тобто підняти. У Сельці вважають, що справедливо було б, якщо б держава виділила бодай якусь частку на ремонт церкви, що є пам'яткою архітектури національного значення – але не надто вірять в таке «чудо».

З Дрогобича маршрут веде в сусідній Борислав – той самий, що «сміється» у книзі Івана Франка, відомій усім зі шкільних років. Передмістя Борислава майже непомітно переходить в село **ПОПЕЛІ** (Дрогобицький р-н). Тут, в горішній частині села, на пагорбі понад потічком стоїть церква, схожа на меншу сестру меденицької. Меншу не за віком – Покровська церква в Попелях, як і меденицька, походить з XVII ст., – а за розміром. Так само попелівська церква належить до рідкісного безверхого типу, а її різновисокі дахи вкриті ґонтом. Тут донині збереглася відкрита гале-

рея-опасання, що з трьох боків охоплює бабинець, – така була і в Меденичах, поки її не зашили дошками. Псує вигляд церкви лише руда фарба, якою ретельно замазано зруб і галерею. Не варто витрачати час, щоб пробувати потрапити всередину Покровської церкви – її інтер'єр було повністю втрачено за радянських часів, і тепер він оновлений. До того ж і стіни, і стелю всередині зашито чимось на кшталт фанери.

Не менш оригінально, ніж храм, виглядає й дзвіниця – завдяки широченному фартуху-піддашшю вона схожа на вкриту ґонтом піраміду.

Шлях з Дрогобиччини на Сколівщину слід обирати з огляду на тактико-технічні характеристики вашої автівки. Привабливо виглядає на мапі тоненька жовта лінія, що виво-

Дзвіниця Покровської церкви (XVII ст.) у Попелях

дить зі Східниці за Бориславом до села Верхнє Синьовиднє на сколівській трасі. Ця дорога буде, безперечно, мальовничою, тим більше що йтиме повз знамениті Урицькі скелі зі слідами дерев'яної наскельної фортеці Тустань князівських часів. Однак, беручи до уваги особливості національних доріг в карпатському регіоні, розраховувати на цей шлях – це утопія. Щоб обійтись без авантюр, краще повернутись в Дрогобич і звідти їхати на Стрий. Звичайно, не варто оминати увагою це симпатичне місто, де збереглися не лише окремі пам'ятки, а й міська забудова – будинки й вілли XIX–XX ст., які неодмінно сподобаються шанувальникам сецесійного стилю. «Візитна картка» Стрия – костел Різдва Матері Божої, в якому помітно ознаки усіх будівельних періодів, що тривали протягом XIV–XIX ст., від ренесансного порталу

до неоготичної вежі з водостоками-горгульями.

Одразу за північним передмістям Стрия розташоване село **ДОБРІВЛЯНИ (Стрийський р-н)** – туди ходять навіть міські маршрутки. Через дорогу від великого мурованого храму починається вуличка, що за кількадесят метрів приводить до старої дерев'яної церкви. Храм Воздвиження Чесного Хреста походить з XVIII ст. й належить до ще рідкіснішого й архаїчнішого типу, ніж пам'ятки в Меденичах і Попелях. Він не лише безверхий, а й двозрубний, що само по собі є величезною рідкістю для українських храмів. Дзвіниця того ж віку має дивовижні пропорції, які не доводилося зустрічати

Церква у Попелях (XVII ст.), як і меденицький храм, не має верхів

Воздвиженський храм (XVIII ст.) у Добрівлянах – двозрубний, що є великою рідкістю в українській дерев'яній архітектурі

деінде. Здається, ніби зі звичайної високої дзвіниці зняли верхній ярус і поставили його просто на землю – до аркади і підсябиття, які зазвичай видніються високо над головою, можна легко дотягнутися рукою.

Новітня історія обох добрівлянських храмів тісно переплетена з долею Миколи Павлуковича, який мешкає в селі з 1961 року. 16-річним юнаком він пішов в УПА, отримав поранення, лікувався під чужим прізвиськом у Львові, але був викритий і заарештований. Повернувшись після норильських таборів, пан Микола поставив для себе на перше місце релігійну справу, зокрема, став активно опікуватись Воздвиженською церквою. На початку 1980-х через її дах

було «зорі видно», але поремонтувати її, як водиться, селянам не дозволяли – аби швидше сама впала. Тому пану Миколі та його однодумцям довелося підшивати й

Інтер'єр храму

Дивні пропорції має дзвіниця Воздвиженського храму – ніби верхній ярус звичайної високої дзвіниці зняли й поставили на землю

міняти крокви крадькома, а згодом – запросити майстрів зі Сколівщини, щоб як слід перекрыли церкву ґонтом.

За часів перебудови вірянам нарешті дозволили заходити всередину церкви (до цього вона деякий час навіть була опломбована), але запросити священника на парафію все ще забороняли попри регулярні візити пана Миколи з іншими активістами громади по всіх інстанціях, від райкому в Стрию до міністерства у Москві. Тоді народилося нестандартне рішення – вони купили магнітофон, поїхали з ним до діючого храму і... записали на касету богослужіння. І таким чином протягом кількох років у Воздвиженській церкві щонеділі робили відправу, прокручуючи запис на магнітофоні. Лише з 1988 року правити службу Богу стали офіційно.

На той час у Добрівлянах стояла зведена до рівня карнизу мурована церква, будівництво якої урвалося 1937 року. Її оригінальний проект, завізований самим митрополитом Андреем Шептицьким, вдалося відшукати в церковному архіві тому ж панові Миколі. Саме він наполегливо добивався від чиновників, щоб громаді дозволили добудувати церкву за довоєнним проектом. Зрештою це вдалося, і тоді в нагоді стала його професія будівельника, отримана в таборах. Силами громади було зведено церкву – і вона стала, як стверджують у селі, першим греко-католицьким храмом на Львівщині, що відкрився в роки незалежності. Тепер саме цей храм

Село Стрілків. Церква св. Миколи (1650 р.) стоїть на високому мисоподібному пагорбі, що з трьох боків обривається стрімкими схилами

постійно діє, а в старій дерев'яній церкві відправи проводять лише на свята, зокрема, на храмовий празник Воздвиження.

Інтер'єр дводільної церкви виглядає дуже незвично, а бантина – поперечна балка під стелею, на якій встановлені ікони – частіше зустрічається в дерев'яних костелах. 1965 року майже все начиння й ікони з церкви вивезли, і ті окремі образи, що бачимо зараз, – «нерідні», привезені з храму в селі Луги, або й нові. Варто звернути увагу на кути дверні завіси – масивні, на всю ширину дверної лутки.

Село **СТРІЛКІВ (Стрийський р-н)** розташоване за кілька кілометрів від міста Стрий, на іншому березі

однойменної річки. Від траси довга вуличка веде униз, вглиб села, приводячи зрештою до підніжжя горба, порослого деревами. За ними ледь проглядають ґонтові верхи церкви св. Миколи (1650 р.). Розташування її за оборонністю не поступається будь-якому замкові: обгороджене церковне подвір'я займає мисоподібний пагорб, схили якого з трьох сторін стрімко обриваються. Нагору можна потрапити сходами, крізь хвіртку в огорожі.

На подвір'ї церкви не полишає відчуття повної ізолюваності від зовнішнього світу – через особливо глибоку тишу, що панує тут, й зарості старих дерев замість фортечних мурів. Про те, що до церкви давно ніхто не заходив, свідчить природне «пломбування»: по периметру дверного прорізу через кожні десять-двадцять сантиметрів – паутинки, натягнуті між дверима й одвірком. Під опа-

санням, на стіні церкви – фігура св. Миколи у закленій шафці, а також розп'яття. Церква, програвши новому мурованому храмові, тепер зачинена, й відправи тут проводяться лише на свята.

Майже на краю пагорба стоїть однарусна дзвіниця, також під гонтовим дахом. За додаткову декорацію для неї править сухе покручене дерево поруч. З іншого боку подвір'я, біля другої хвіртки, розташовані дерев'яна каплиця й високий металевий хрест, чомусь пофарбований під березу. На ньому закріплено два бляшані прапорці – синьо-жовтий і червоно-чорний.

Після того як через давнє містечко **СКОЛЕ**, наступний пункт нашого маршруту, 1885 року пройшла залізниця, воно швидко перетворилося на рекреаційний центр з пансіонатами, віллами, кінотеатром, хокейним полем, ковзанкою і першою в Карпатах санною трасою.

Дзвіниця (XIX ст.)

Павутинки – природні «пломби» на дверях церкви, в якій відправляють тепер лише на свята

1912 року Сколівщину вже виділили зі Стрийщини в окремий повіт. Крім турбізнесу, тут розвивалася й промисловість: запрацювала найбільша на Галичині сірникова фабрика, а підприємець барон Грьодль, скупивши сколівські ліси, розбудував тут лісові промисли, каменоломню, гідроелектростанцію, а також утримував величезний паровий тартак, де працювало близько тисячі робітників. На виїзді зі Сколе в бік Коростова дотепер зберігся палац Грьодлів, де нині влаштовано дитячий інтернат.

А неподалік від центру містечка збереглась споруда, що пам'ятає ще часи діди́ча Заславського, за якого в Сколе існував дерев'яний замок. Церква св. Параскеви походить з XVII ст. і, хоча є триверхою, а не одноверхою, чимось нагадує львівський храм на Сихові (маршрут №1). От тільки за тло тут правлять не панельні багатопверхівки, а лісисті схили гір. Сколівська церква,

Церква св. Параскеви (XVII ст.) й дзвіниця (1760 р.) у містечку Сколе

як і сихівська колись, має двоярусну будову бабинця – і, можливо, так само верхній каркасний його ярус виконував до побудови окремої дзвіниці її функцію.

Кидаються у вічі віконця храму, які, на диво, відкриваються на сучасний манір – у вертикальній площині. Звичайно ж, раніше вони виглядали інакше – типове для давніх українських церков вікно сколівської церкви, набране з круглих скелець, навіть потрапило на початку XX ст. до Національного музею у Львові.

У південній частині подвір'я, що розташоване метра на півтора вище відносно рівня вулиці, стоїть надбрамна дзвіниця з наскрізним проїздом в нижньому зрубному ярусі. Згідно

напису на одвірку, її збудував 1760 року тесля С. Шлоковець. Цікаво, що до зовнішніх дверей дзвіниці, обабіч яких закріплені на стіні скульптури святих, піднімаються з вулиці окремі сходи з металевими перилами, надаючи цьому входу на подвір'я (як правило, зачиненому) певної урочистості. Зазвичай же користуються іншою, звичайною брамою.

Старенька пані Оля, що змалку при першій нагоді бігала до церкви, пам'ятає у Сколе і поляків, і німців. У 1943-му населення переважно ховалося по лісах і селах. Німці ж стояли на горі Парашці біля Сколе, тому містечко часто бомбардували. Але церква св. Параскеви вціліла. По війні, від 1948 року вона переважно стояла закрита. У 1960-х її хотіли розібрати, але до цього не дійшло, натомість 1967 року її реставрували і зго-

дом влаштували тут виставку селянського побуту. Храм повернули громаді 1993 року, і вже за рік почалася його реставрація. До 2000 року роботи було завершено, зокрема, замінено гонтове покриття. Нині церква всередині сяє свіжим деревом і яскравими барвами відреставрованого іконостасу. Під його намісними іконами збереглися цікаві донаторські написи.

На південь від містечка вступають у свої права Сколівські Бескиди з їхніми лісами, скелями і водоспадами. Здавалося б, саме там, в невеличких гірських селах, де кожен хлопчик вміє тримати в руках сокиру, дерев'яні храми мали б зберегтися у первісному вигляді, під гонтом. Насправді ж усе навпаки – як видно з маршрутів цього путівника, майже всі недоторкані храми

збереглися на рівнині. А карпатські села, виявляється, не настільки віддалені від цивілізації, щоб туди не завозили фарбу, бляху і дешевий пластик. І тепер можна лише у мріях уявляти собі ті села в Бескидах років сто-двісті тому, коли кожне з них прикрашала дерев'яна церква, така ж природна в цих краях, як смерека або бурхливий потічок.

Із сотень таких церков до XXI століття дожила в незмінному вигляді, може, одна чи дві. Побачити їх на власні очі можна в селі **ВЕРХНЯ РОЖАНКА (Сколівський р-н)**. Дороговаказу до нього з траси Сколе–Славське немає, тому потрібний поворот слід пильнувати. По

Наскрізний проїзд у першому ярусі дзвіниці виконує роль «парадного» входу на церковне подвір'я

дорозі, в селі **НИЖНЯ РОЖАНКА (Сколівський р-н)**, не варто омилати увагою чепурну, «вдягнену» у гонт дзвіничку (поч. ХІХ ст.), що стоїть біля новішої Богоявленської церкви (1909 р.). Майстерно збудована у традиційному бойківському стилі дзвіниця має статус пам'ятки архітектури національного значення, як і церковний ансамбль у сусідній Верхній Рожанці.

Біля головної вулиці села, при потічку Рожанка, стоїть церква Святого Духа (1804 р.) з дзвіницею (1877 р., тесля Галадій). Нині діючий храм добре доглянутий, та й раніше про

нього неабияк піклувалися, про що свідчить страхова табличка «Товариство обезпечень «Дністер». Біля неї видно викарбуваний на дереві напис польською: «Ta cerkiew zbudowana g Juny 1804».

Церква з дзвіницею, ніби усвідомлюючи свою красу, хизуються рівненькими рядочками гонту, трираменними візерунчастими хрестами, а усе їхнє оточення – і копиці сіна, і схили найближчих гір, і сині силуети гір далеких – пасує до них бездоганно. І як серед таких краєвидів обійтися без легенд про карпатського робін гуда Довбуша? Серед переказів, якими обросла за триста років купка історичних фактів про народного ватажка, левову частку складають легенди про опришківські

Церква Святого Духа (1804 р.) з дзвіницею (1877 р.) у гірському селі Верхня Рожанка

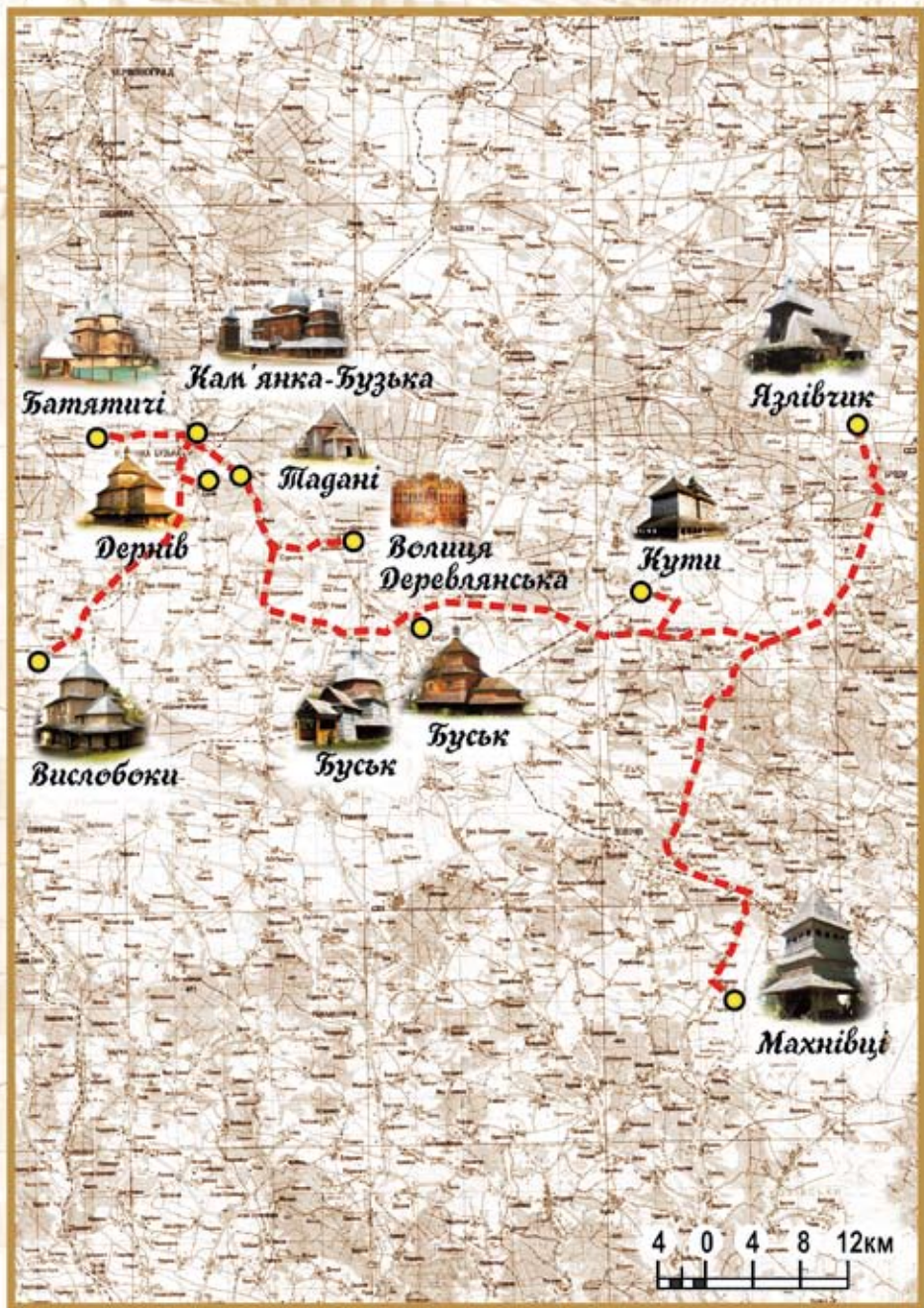
Верхня Рожанка. Біля копиці сіна силует дзвіниці виглядає ще природнішим

скарби – і охочі відшукати Довбушеві пивниці й комори з золотом не переводяться й досі. Кажуть, що частину золота, чесно відібраного у багатіїв, Олекса роздавав селянам, а решту ховав. Крім того, він був здатний розрізнити праведні й грішні гроші (майже як теперішні податкові інспектори), і, коли закопував «нечистий» скарб, накладав на нього закляття. Натомість «чисте» золото міг дістати кожен, хто того потребував. У Верхній Рожанці є можливість пошукати скарб відповідно до своїх моральних якостей – за переказами, в урочищі Згари сховані нечисті скарби, а в Кривім – чисті.

Церкву увінчують типово карпатські, трираменні орнаментальні хрести

Верхня Рожанка – кінцевий пункт цього маршруту. Їхати звідси до Львова можна знайомою дорогою через Стрий, але є варіант об'єднати два маршрути – цей, тобто №3, з №5. Для цього треба з Верхньої Рожанки повернутися на сколівську трасу і, об'їхавши Бескиди з півдня через села Тухольку, Матків, Бориню, з містечка Турка продовжити шлях за маршрутом №5. Утім, з огляду на рельєф, краще все-таки рухатися у зворотному напрямку: від Старого Самбора на Турку (тоді траса весь час втрачає, а не набирає висоту, що принципово для автомобілістів), потім на Сколе, Стрий і далі на Дрогобиччину.

вислобоки • дернів • кам'янка-бузька батятичі • тадані • волиця-деревлянська буськ • кути • язлівчик • махнівці

Храм Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії (1762 р.) у селі Вислобоки

Маршрут прямує зі Львова на північний схід, трасою на Кам'янку-Бузьку, і перший об'єкт знаходиться в селі **ВИСЛОБОКИ (Кам'янсько-Бузький р-н)** просто при дорозі. Навряд чи церква Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії зовнішнім вигля-

дом привабить туриста, хоч і походить з 1762 року, – громада трохи перестаралася з її поновленням, пофарбувавши стіни у колір кави з молоком поверх ґонтового покриття. Зате той, хто потрапить всередину, зможе побачити настінні малювання, відомі лише фахівцям. Про них чомусь мовчать путівники, хоч галицькі храми, де збережено давній стінопис, можна порахувати на пальцях. Вислобоцькі розписи вирізняються теплими кольорами й площинним декоративним письмом і створені, очевидно, народними малярами. За своїми технічними прийомами вони

Надгробок на церковному подвір'ї

Церква св. Микити (1666 р.) у селі Дернів наче виринула з українських казок

дуже близькі до народного живопису на склі, що поширився з кінця XVIII ст. на території Українських Карпат. Це й не дивно – якщо дрогобицькі і потелицькі розписи виникли у міщанських та ремісничих колах, то у Вислобоках мешкали звичайні селяни. З меморіального віршованого панегірика польською мовою над південними дверима дізнаємося: у цьому невеличкому селі взагалі не було церкви, аж поки ним став володіти Казимир Правдич, і саме його стараннями і за допомогою єпископа Лева Шептицького у 1760-х роках постав новий храм.

Стінопис вкриває стіни нави і вівтаря. Нижній ярус стінопису нави представляє сюжети «Стрітєння» (південна стіна), «Благовіщення» (над аркою, що веде в бабинець), «Поклоніння волхвів», «Хрещення» (північна стіна). У другому ярусі, на восьми гранях церковної бані розміщено п'ятнадцять сцен Страстей Христових, в третьому, на восьми гранях верху бані, – «Воскресіння», «Вознесіння Христа» та «Вознесіння Богородиці». На стінах вівтаря – «Жертвопринесення Авраама», «Покаяння Магдалини», «Покаяння апостола Петра», а також зображення ангельського собору, святих і святих.

Кілометрів за два до Кам'янки-Бузької не пропустіть правий поворот на село **ДЕРНІВ**

(Кам'янсько-Бузький р-н). Знайти пам'ятку найлегше за оригінальними прикметами: шукайте будиночок колишнього дитсадочка, біля нього – скульптуру Івасика-Телесика з гусьми та павільйон з дерев'яними барельєфами на казкові теми. У будиночку тепер мешкає священик, а в дальній частині подвір'я ховається від сторонніх очей невелика церковця – здається, з тих самих українських казок, що й Івасик з компанією. Казкова, з моховитим гонтовим дахом церква зветься Микитинською і походить з 1666 року. Разом з кугайвською їх можна вважати «сірими кардиналами» – вони відомі лише фахівцям, хоча до глибини душі вразили б і будь-якого туриста. Та й скупий на слова довідник пише, що дернівська пам'ятка належить до «довершених споруд народної архітектури галицької школи». За радянської доби над церквою св. Микити добряче познущалися. Від інтер'єру не лишилося геть нічого, якщо не рахувати решток діорами радянського села на згадку від музею революційного руху та двоярусних ліжечок – на згадку від дитсадка. У будинку біля церкви тепер мешкає отець Нестор,

Старенкий гонт – мальовничий, але вже мало рятуює церкву від опадів

парох дернівської православної громади. Він не полишає спроб знайти благодійника, який фінансував би бодай заміну покрівлі, – вона в аварійному стані, адже остання професійна реставрація церкви була проведена ще 1977 року. До того ж на дах падають гілки зі старезного дерева, що росте майже впритул до церкви. Парадокс: дерево, у свою чергу, теж є офіційною пам'яткою, тільки природи, і його крона не може бути обрізана без відповідних дозволів. Так і стоять пліч-о-пліч дві давні дерев'яні пам'ятки – рукотворна й нерукотворна.

Поки що церкві св. Микити загрожує «бляхізація» – адже це значно дешевше, ніж замовляти якісний гонт і наймати професійних майстрів. Можливо, хтось із наших читачів захоче стати героєм-рятівником і дати церкві друге життя – так, як це зробили в Кліцьку і в Комарному?

Недалеко за поворотом на Дернів траса приводить до **КАМ'ЯНКИ-БУЗЬКОЇ**. Це галицьке містечко, яке 2008 року святкуватиме 560-літній ювілей, нечасто відвідують туристи. І марно. Звісно, дотепер збереглися далеко не всі старожитності Кам'янки Струмилівської – так вона називалася до 1944 року на честь свого засновника й добродинця, старости Юрія Струмила, який зумів здобути для села статус і привілеї вільного королівського міста, а згодом – і магдебурзьке право. За це місто при впадінні річки Кам'янки у Західний Буг зобов'язувалось виконувати роль форпосту, і всі податки, що сплачували міщани, йшли на утримання міських фортифікацій та великого замку. Замок, на жаль,

Храм св. Миколи (1667 р.) з дзвіницею (1762 р.) у Кам'янці-Бузькій

не зберігся, але можна оглянути інші кам'янецькі пам'ятки: ратушу, Народний дім, будиночки з ажурними різьбленими дерев'яними балкончиками, а головне – грандіозний Успенський костел у стилі модерної готики (1908–1914 рр.), збудований за проектом Теодора-Мар'яна Тальовського. На превеликий жаль, втрачено дерев'яну синагогу з фрес-

ками, що була колись однією з найвидатніших на Галичині.

Але наразі нас цікавить найстаріша у Кам'янці церква – дерев'яна. Шукати її треба на Белзькому передмісті, на горі понад річкою; вхід на подвір'я облаштовано з вулиці Незалежності. Там, на давньому цвинтарі, серед старих лип і ясенів стоять храм св. Миколи Чудотворця і його супутниця – висока дзвіниця. Ця церква відігра-

Напис повідомляє, що 1867 року церкву «важили», тобто піднімали й підводили під зруб новий фундамент

вала неабияку роль у міському житті. При ній діяло братство, засноване грамотою львівського єпископа Йосифа Шумлянського (1689 р.) й підтвержене грамотою митрополита Атанасія Шептицького (1738 р.). До кінця XVIII ст., коли її за розпорядженням австрійської влади приєднали до міської церкви Різдва Богородиці, це була окрема передміська парафія.

Церква славилася чудотворною іконою святого Миколи й численними цінностями різних мистецьких епох: бароковими вітвариками з пишною різьбою, Божим гробом у рокайлевих формах, сецесійного стилю крилосами. Інтер'єр оновлювався у 1898 році, а ще через сім років церкву стараннями о. Михаїла Цегельського відновив маляр Йосиф Сидорович з Монастириськ. Він намалював декілька нових ікон і виконав клеєвий стінопис в усіх трьох частинах храму.

Окремо слід згадати про унікальний п'ятиярусний іконостас XVII ст. Його намісні ікони походили з 1618 року, апостольський ряд – з часу побудови церкви, верхній ярус – з початку XX ст. Найдавніші ікони, на щастя, забрали до музею у Львові ще 1913 року. Коли мистецтвознавець і реставратор Володимир Вуйцик обстежував церкву 1971 року, в іконостасі вже не вистачало п'яти ікон. Протягом наступних десятиліть злодії розікрали решту. Нам невідомо, чи лишилися дотепер в інтер'єрі храму бодай якісь сліди колишньої мистецької розкоші.

Щоб побачити закарбовані у дереві знаки минулого, потрібно обійти церкву по периметру, уважно вглядаючись в її стіни й одвірки, що ховаються в тіні широкого опасання на стовпах. Різьблений напис на південних дверях повідомляє, що «СЕЙ ХРАМ СОЗДАН ЛІТА ОТ ВОПЛОЩЕНІЯ БОЖІЯ СЛОВА 1667 ЗА ПАНОВАНІЯ ЕГО МИЛОСТІ ПАНА GERONIMA RADZIOVSKOGO ДНЯ 21 МЦА СЕПТЕМВРІЯ». Ще один

напис, над західним входом у піддашся, свідчить про репарацію церкви у 1759 році і цитує псалом: «СІЯ ВРАТА ГОСПОДНЯ ПРАВЕДНІІ ВНІДУТ В НЯ». Там само вирізьблене повідомлення про те, що церкву «важили», тобто під її дубові підвалини підвели кам'яний фундамент. Цю операцію здійснили через двісті років з моменту будівництва церкви – напевно, з нагоди її ювілею. У XX ст. професійної реставрації церква зазнала двічі, останній раз 1971 року. Богослужіння тут не проводилися з часів закриття церкви у 1960-х роках, і без господарів вона поступово перейшла в стан руїни. Лише у 1987 році стараннями настоятеля іншої кам'янецької церкви, Різдва Пресвятої Богородиці, храм почали ремонтувати: гнилі бруси замінили, баню й дахи пок-

Дзвіниця перебуває у напівзруйнованому стані, і з-під відірваної шалівки проглядає каркас

Церква Собору Пресвятої Богородиці (1778 р.) у селі Батятичі

рили бляхою, стіни вкрили ґонтом, зробили нову підлогу. Ще частину робіт виконали кілька років по тому. Значно менше пощастило дзвіниці, на яку, очевидно, весь час бракувало коштів і зусиль. Струнка каркасна дзвіниця з дубових брусів збудована одночасно з церквою. 1762 року, за вїйта Стефана Сидоровича, її ремонтували або ре-

конструювали – про це свідчить напис на надпоріжнику дверей. Вони, до речі, досі зачинені, тільки стін немає – від

першого ярусу дзвіниці зберігся лише голий скелет каркасу. Давно втратила вона й дзвони. Між церквою й дзвіницею – купи битого скла від пляшок, що красномовно пояснюють, для чого приходять на церковне подвір'я деякі кам'ячани. Утім, надію на краще вселяють оберемки нового ґонту під опасанням церкви – хочеться вірити, що господарі скоро дадуть раду обом пам'яткам цього ансамблю.

Перед тим як продовжити рух за маршрутом, можна зробити радіальний виїзд в **БАТЯТИЧІ (Кам'янсько-Бузький р-н)**, що за 5 кілометрів на захід від районного центру. У селі збереглося дві дерев'яні церкви XVIII ст. – Собору Пресвятої Богородиці

(1778 р.) та св. Юрія (1759 р.), обидві високі, увінчані шоломовидними банями, візуально витягнуті вгору. Такий ефект досягається завдяки об'ємно-просторовій побудові: так, довжина Юріївської церкви дорівнює висоті її центрального зрубу.

Імовірно, обидва храми збудовані коштом діда Костянтина Папари і отримали від нього привілеї. У 1900 році внутрішні розписи церков виконав маляр Теофіл Копистинський. Церква Собору Пресвятої Богородиці за радянських часів використовувалася під колгоспний склад, потім – сільський музей, зараз це діюча греко-католицька церква. Гонтове покриття її стін пофарбоване у світло-кавовий колір. Під шаром фарби проглядає рельєфна табличка з геральдичним левом «Товариство обезпечень «Дністер» – церкву було застраховано. Біля храму розташована дзвіниця – цікаво, що перший її ярус мурований, з надзвичайно грубими стінами, а другий – дерев'яний каркасний. Іншою складовою ансамблю є брама огорожі під шоломовидним дашком. З подвір'я церкви Собору Пресвятої Богородиці видніється оригінальна споруда з ламаним дахом, мансардними надбудовами й галереями. Це будинок «Просвіти» 1935 року. У ньому можна розрізнити риси

Св. Йоан Непомук. Фрагмент стінопису (XVIII ст.)

Інтер'єр костелу в селі Тадані. На балці під стелею – рик побудови «1734»

модної в той час на Галичині сецесії, поєднаної з елементами української народної архітектури. Будинок зазнав перебудов, тому важко повірити, що він був пам'яткою архітектури дерев'яної: мав зрубну конструкцію, стіни з брусів, в'язання кутів «у риб'ячий хвіст». Стіни були зовні і всередині покриті глиною і побілені. Нині вони вкриті цементною «шубою».

Від Кам'янки-Бузької дорога йтиме на південний захід, лівим берегом Західного Буга, то віддаляючись, то наближаючись до нього. На Бузі стоїть і село **ТАДАНІ (Кам'янсько-Бузький р-н)**, в якому є два дерев'яні храми. Один з них стоїть на видному колі. Це діюча церква св. Миколи (1876 р.), що нічим не вирізняється від своїх посестер XIX ст., фарбованих і під бляхою. Зате другий храм, що ховається від сторонніх очей у густо порослому деревами подвір'ї, на горбі понад потічком – пам'ятка цілковито унікальна, причому не лише на теренах Львівщини. Це єдиний в Україні дерев'яний костел XVIII ст., що

Село Тадані. Костел Відвідання Єлизавети Пресвятою Дівою Марією і св. Теклі (1734 р.)

дійшов до нас майже у первісному вигляді, більше того – зі стінописом. Повна назва костелу в Таданях звучить польською так: «Kościół p.w. Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny i św. Tekli», що в перекладі означає «Відвідання Єлизавети Пресвятою Дівою Марією і св. Теклі». У літературі його іноді називають скорочено Благовіщенським. За радянських часів храм використовували під колгоспну комору, а з 1992 року – це знову діючий римо-католицький костел. Утім, богослужіння в ньому проводять лише на великі свята – з Кам'янки-Бузької спеціально приїздить настоятель Успенського костелу, отець Владислав. Форми тридільного костелу, перекритого двохсхилими дахами, вигля-

дали б, напевно, досить сухо, якби усі лінії, запроєктовані абсолютно прямими, такими й були. Але від віку костел набув певної, сказати б, криволінійності, що, безперечно, надає йому неповторного шарму старовини, як і скуйовджений ґонт на трикутних фронтонах. Іззовні костел давно потьмянів від часу, зате всередині грає кольорами – попри всі випробування, у ньому на диво непогано зберігся темперний стінопис кінця XVIII ст. Основна кольорова гамма – сірий, охристо-червоний і золотистий на темно-синьому тлі. Зі стелі за вір'янами стежить Всевидюче око, а янголи розтягують сувій з написом, що прославляє Святу Трійцю. На північній стіні – велике зображення Діви Марії. Угорі на північній стіні нави добре збереглося зображення незвичного у наших краях чеського святого – Йоана Непомука, покровителя знеславлених. За життя він був священиком і

сповідав дружину чеського короля Вацлава. Одного разу ревнивий і підозріливий король вимагав виказати йому, у яких гріхах сповідалася королева. За відмову Йоан Непомук заплатив власним життям: його втопили у Влтаві. Але згодом тіло сплигло, і над ним засяяли зорі...

Вівтарну частину від нави відділяє поперечна балка, що виконує конструктивну і декоративну функції водночас – з'єднує зруб і служить підніжжям для Розп'яття. На балці посеред напису «Ісус Назаретянин Цар Іудейський» вказано дату побудови костелу: «1734».

На старому сільському цвинтарі серед дерев та інших надгробків є могила, яку можна знайти хіба з провідником. Тут поховано ксьондза Благовіщенського костелу Тадеуша Гаєвського, пароха та каноніка цієї парафії з 1900 року. Як пишеться в

Дерев'яна скульптура на надгробку ксьондза Гаєвського

Вознесенська церква у Волиці-Деревлянській (1680 р.)

епітафії польською мовою: «Був священником 33 роки, переживши 63 роки. Помер після великих і довгих страждань 5.01.1934 р. Тих, що проходять мимо, просимо помолитися». Могила о. Тадеуша на сьогодні теж стала пам'яткою – в ніші надгробку збереглася дерев'яна (а це велика рідкість) скульптура Спасителя.

Наступний пункт маршруту – село **ВОЛИЦЯ-ДЕРЕВЛЯНСЬКА (Буський р-н)**. Хоч воно і знаходиться на протилежному березі Бугу, немає жодного сенсу їхати в об'їзд через Буськ, роблячи гак на кількадесят кілометрів. Існує набагато економічніший і цікавіший спосіб потрапити туди: треба з Таданів доїхати до села Стрептів (заодно оглянувши у ньому гарну цвинтарну каплицю) і звернути на Деревляни. Там можна лишити авто на березі і перейти Західний Буг кладкою.

Власне, й сам довжелезний хиткий місток, підвішений лише на двох точках опори, можна вважати пам'яткою народного дерев'яного зодчества.

Іконостас Вознесенської церкви, що став хрестоматійним шедевром українського мистецтва, створили у 1680–1682 роках жовківські сницарі й малярі школи Івана Рутковича

Щоб користуватися нею, треба знати маленький секрет. Іти кладкою слід маленькими швидкими кроками, а то дасться взнаки підступне явище резонансу, й доведеться незграбно хапатися за дротяні перила. Інший кінець кладки знаходиться вже у Волиці-Деревлянській, і до церкви лишається пройти якусь сотню метрів направо сільською вулицею. Храм Вознесення Господнього часто датують 1680 роком, однак згідно з написом на надпоріжнику західних дверей, пам'ятку слід датувати між 1651–1667 роками, тобто часом гетьманування Станіслава Потоцького, воеводи краківського. Відомо, що у 1662–1788 роках церква була монастирським храмом,

а після скасування монастиря використовувалась місцевим дідичем під склад господарського зняряддя.

Нині одну з найдавніших церков галицької архітектурної школи закуто в грубий бляшаний панцир. Але не треба поспішати розчаруватися – наразі нас цікавить не зовнішній вигляд храму, а його сокровенне – іконостас.

Іконостас Вознесенської церкви, виконаний у 1680–1682 роках жовківськими митцями школи Івана Рутковича (про неї докладніше йдеться у розділі по маршруту №2) – не просто «один з...», а хрестоматійний шедевр українського мистецтва. Його живопису притаманні піднесеність і одухотвореність образів, декоративність, протиставлення холодних і теплих кольорів. Ікони розташовані за канонічними принципами. У нижньому

Навіть на гербі Буська, міста на воді, зображений водяний птах – лелека, по-галицькому – «бузьок»

ярусі – ікони Ісуса Христа, Богоматері і храмові ікони. У композиції іконостасу є особливість – між намісним і празниковим ярусом розміщено ряд ікон із вибраними епізодами з життя Ісуса Христа. Празниковий ярус поділений на дві частини іконами «Спас Нерукотворний» і «Тайна вечеря». Вище розташований «Деїсус» з апостольським ярусом та пророцький ярус із «Розп'яттям» над ним.

З подвір'я Вознесенської церкви, що в оточенні ясенів стоїть на високому мисі правого берега Бугу, навесні можна спостерігати величезне плесо, в якому подекуди видніються «подвійні» дерева й корчі – оригінал плюс віддзеркалення. Але по-справжньому зрісся з Бугом та його судинами-допливами **БУСЬК**, старовинне місто при воді.

Літописний Божеськ став у XIII ст. добре укріпленим містом-фортецею Буськом, у XV – одним з перших на Галичині отримав магдебурзьке право. Здається, звичайна історія звичайного галицького містечка; але єдиним у своєму роді Буськ зробила вода. Навіть на гербі містечка оселився водяний птах – лелека, по-галицькому – «бузьок».

Місто при злитті Західного Бугу і Полтви розрізали на частини річки, річечки й потічки. У XIX ст. воно складалося зі Старого міста, Середнього

Кладка через Західний Буг – теж своєрідна пам'ятка дерев'яної архітектури. Це найкоротший шлях до церкви у Волиці-Деревлянській, наступного об'єкту на маршруті

Каплиця, влаштована у стовбурі дуба, символізує печеру святого Онуфрія

Церква св. Онуфрія (XVII ст.) розташована серед валів давньоруського городища

міста, Нового міста і четвертого міста Яблонова, а оточували його передмістя Довга Сторона, Ліпибоки, Німецький Бік, Воляни, Підзамче. Усі вони об'єднувалися в одне ціле системою гребель, мостів і каналів, якими, подібно до гондольєрів, їздили човнярі-«кумлажники», за що у XIX ст. Буськ отримав назву «Галицької Венеції». Згадується вона й у відомому путівнику Галичиною (втім, його автор Мечислав Орлович без зайвих сантиментів зазначає, що «місцевість ця болотиста і малярійна»). Береги каналів укріплювалися лозою та дерев'яними колодами, покладеними в зруб при мостах, самих мостів на 1866 рік налічувалося 68. Окрім мостів були й легендарні кладки по 400–500 метрів довжиною (куди там нашої переправи у Волиці-Деревлянській!), шириною у 2–3 дошки, на високих стовпах-опорах.

Саме у такому сповненому води просторі міста існували й храми: костели, церкви, синагога. Дерев'яна церква св. Онуфрія на горбі передмістя Воляни колись відбивалася у плесі Остапковецького ставу, а від церкви св. Параскеви, що на клиновидній мисовій частині передмістя Довга Сторона, і досі відкривається річковий краєвид. Слава «Галицької Венеції» розвіялася, коли в Буськ на зміну водним шляхам прийшла залізниця, а осушення боліт призвело до обміління рік. І від сотень дерев'яних споруд до нашого часу дійшли тільки сакральні. Сучасна вулиця Богдана Хмельницького, перетинаючи під мостом трасу Київ–Львів, веде на передмістя Воляни, до церкви св. Онуфрія. Розташування її в чомусь унікальне. Церква стоїть на високому горбі і водночас... у ямі. Річ у тім, що верхівку порослого деревами пагорба оперізує вал,

а церква знаходиться якраз у центральній, найнижчій частині «кратера». Точніше, дитинець – адже насправді «підозрілий» пагорб є давнім городищем. Вхід на єдину дорогу, що дугою веде нагору, зручно було перекривати – там і сьогодні є брама, щоправда, декоративна. У польському «Словнику географічному» 1880 року видання стверджується, що «у горі, де розташована стародавня церква св. Онуфрія, існують ніким не досліджені печери». Це саме пише й Орлович. Нині про розташування печер нічого не відомо. Існує ще одна легенда, яку не без скепсису розповідають місцеві мешканці, – ніби земляний пагорб шапками накидали козаки на честь Богдана Хмельницького, що проходив тут зі своїм військом.

На початку підйому, впритул до старого дерева, стоїть дивна пам'ятка, від якої віє не те що сивою давниною, – древністю. Невідомо скільки років (десятиріч? сторіч?) тому в стовбурі, а точніше, у пеньку велетенського дуба люди влаштували капличку, символічну печеру святого Онуфрія. Ось і архаїчний приклад народного дерев'яного зодчества.

Прохід між валами на дитинець ніби випадково прикриває дзвіниця (XVIII ст.). І вже за нею, в глибині церковного подвір'я, стоїть храм. Церкву св. Онуфрія датують неоднозначно: 1642 або 1680 роком і, через кому, роком 1758. Мається на увазі, що храм був заснований у XVII і капітально перебудований у XVIII ст. Через невдало скомпонований текст охоронної таблиці за дату побудови відвідувачі часто приймають охоронний номер «1342», написаний перед назвою пам'ятки: «1342 Онуфріївська церква та дзвіниця (дер.) 1758». Нині церква стоїть під бляшаними дахами, дивно пофарбована у два кольори, рудий та блакитний, поверху ґонтового покриття стін. Незважаючи на це, їй вдалося зберегти привабливість старовини – не в останню чергу й завдяки історич-

ному оточенню. З 1945 року церква стояла зачинена, й лише в останні роки минулого століття стала діючим православним храмом. Тоді ж, із дозволу реставраторів, церкву помалювали всередині. Іконостас значно давніший – він походить з першої половини XVIII ст., і його різьблення та іконопис мають стильові ознаки пізнього ренесансу.

Серед повоєнних могил на церковному подвір'ї вирізняється надгробок з чорно-білою фотографією кучерявої дівчинки на ім'я Олена Вороновська, роки життя 1931–1944. Розповідають, що 13-річну дівчинку випадково застрелили червоноармійці, коли шукали по хатах бандерівців. За воєнка прийняли Оленку, що від страху причаїлася десь у кутку за дверима...

Щоб потрапити до другої буської церкви, слід повернутися на перехрестя за центром міста, з якого звертали на Воляни, і звідти їхати вулицею Шашкевича. Вона приведе до церкви св. Параскеви (1708 р.),

Єдиний прохід між валами, що веде до церкви, «прикриває» дзвіниця

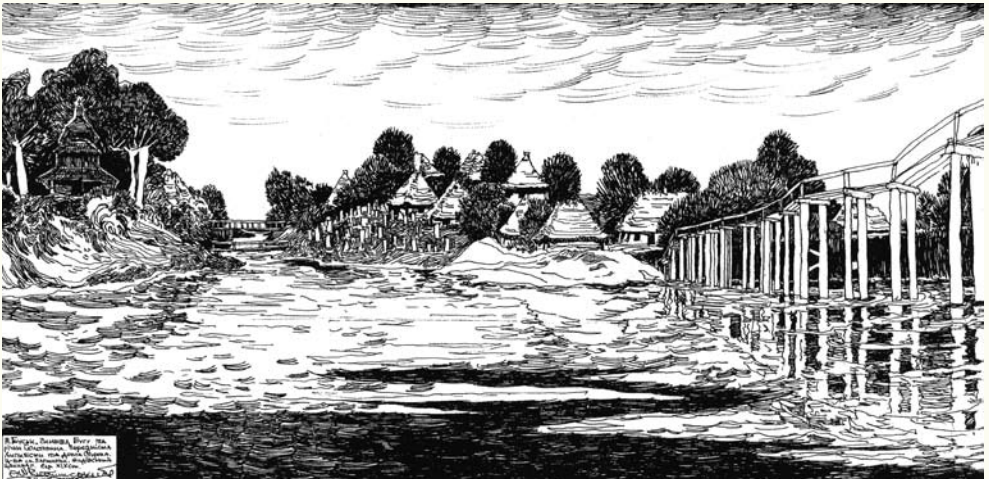
що невдовзі з'явиться в глибині просторого подвір'я праворуч від дороги. Симпатична церковця, суцільно вкрита лускою гонту, більше нагадує пузату приземисту діжку, з двома невеличкими прибудовами з обох боків. Такою вона була не завжди. Бабинець церкви було розібрано під час реставрації 1980-х років – львівські реставратори довели, що храм належить до рідкісного типу двозрубної ротонди, а бабинець є пізнішою прибудовою. Натомість представники іншої реставраційної школи критикували ці дії, аргументуючи тим, що на стінах, у місцях прилягання бабинця, видно світлі смуги деревини й жодного сліду патини, а це свідчить про одночасне спорудження нави й бабинця. Крім того, на Волині відомі храми, де бабинці приставлені, хоч і збудовані одночасно з храмами, доказом чого є арки-вирізи, що провадять у наву з бабинця. Не

беремося судити, хто мав рацію. А винуватиця палкої дискусії, церква-діжечка, вже явно потребує нової реставрації.

Нам невідомо, чи зберігся у церкві стінопис 1833 року (художник В. Леонович), оновлений у 1889–1890 рр. (художник М. Сирський). На подвір'ї храму – давній кам'яний хрест, вирізьблені написи на якому ховає грубий шар побілки. А якщо з пагорба понад річечкою, на якому стоїть церква, уважно вдивитись у протилежний берег, то видно й інші поховання. Ряд за рядом, перпендикулярно до річки, стоять сотні прямокутних різьблених надгробків величезного окописька – єврейського цвинтаря. Давні надгробки похилені в різні боки, але все ще міцно тримаються за крутосхил річкового берега, схожі на міфічні зуби дракона, пророслі воїнами.

З Буська маршрут прямує київською трасою на схід до Олеська і там звертає на північ, в село **КУТИ (Буський р-н)**. Тут, за якихось чотири кілометри від усім відомого замку, у повному забутті руйнується шедевр. Це не перебільшення – одного погляду на фотографію достатньо, щоб у цьому переконатися.

Так виглядало передмістя Довга Сторона з церквою св. Параскеви у XIX ст.
Реконструкція Олега Рибчинського

Силует центрального об'єму церкви св. Параскеви (1708 р.) нагадує діжечку

Церква й дзвіниця стоять на центральній вулиці села в оточенні високих дерев. Храм архангела Михаїла, збудований 1697 року теслю Григорієм Сасовським, має особливість – ступінчастий пірамідальний дах, що походить від давнього шатрового перекриття і нині зустрічається дуже рідко. Ще одна яскрава деталь – споруджене 1865 року опасання у вигляді аркади-галереї, яке відновили у первісному вигляді під час реставрації 1974 року. Тоді ж споруду підняли на кам'яний фундамент.

У церкві, де збереглися барокове різьблення і стінопис XVII ст., свого часу розмістили експозицію філії Львівської картинної галереї. Нині церква стоїть закрита й руйнується, а у дзвіниці цей процес добігає кінця.

У Кутах є ще один дерев'яний храм – церква Різдва Пресвятої Богородиці (1750 р.). З мистецької точки зору вона поступаєть-

ся Михайлівській, проте є досить своєрідною і теж належить до пам'яток архітектури національного значення. Інтер'єр церкви розписав художник Я. Левицький.

Напроти церкви, через річку, видніється давній єврейський цвинтар

Храм архангела Михаїла (1697 р.) у селі Кути майже нікому не відомий, хоча знаходиться за кілька кілометрів від знаменитого Олеського замку

Неподалік від Олеська, під боком в іншого знаменитого замку, Підгорецького, донедавна існував ще один шедевр дерев'яної архітектури. Прекрасна Михайлівська церква (1720 р.) – суцільне «дерево», стояла на старовинному цвинтарі, на високій горі, з якої відкривався неповторний краєвид. Лише за кількост метрів від замку, включеного у туристичний маршрут «Золота підкова Львівщини», церква багато років стояла закрита й забута. Звістка про її загибель у вогні боляче вразила усіх, хто знається на українських пам'ятках.

А нині ділянку траси від Олеська до Бродів можна проминути без зупинок. За три кілометри на північ від міста лежить маленьке село **ЯЗЛІВЧИК (Бродівський р-н)**. Ним починається знайомство з екзотичними для нашої країни пам'ятками – дерев'яними костелами початку ХХ ст. Цю нечисленну й цікаву групу пам'яток настільки послідовно обходять увагою українські друковані видання та інтернет-ресурси, що серед туристів про дерев'яні костели знають одиниці. Пояснюється це їхнім відносно молодим віком, через що жоден з цих храмів не має статусу пам'ятки архітектури. Ледве вдалося відшукати присвячену їм публікацію – статтю Ольги Мер'є-Шеремети з «Львівської полі-

техніки»^{*}, яка нині працює над дисертацією на цю тему. У ній наводиться перелік існуючих нині на території Львівщини дерев'яних римо-католицьких костелів і каплиць першої половини ХХ ст. Їх лише вісім:

■ каплиця св. апостолів Петра і Павла у Вовчому Турківського району (1900 р.) – для польськомовних німців;

■ костел св. Франциска Борґ'яша в Розлучі Турківського району (1901–1902 рр.) – для німців;

■ каплиця Зустрічі Найсвятішої Панни Марії в Нагірному (Анаберґу) Сколівського району (1920 р.) – для німців;

■ костел в Пикуловичах Пустомитівського району (1921 р.) – для поляків;

■ каплиця в Купичволі Жовківського району (1924 р.) – для поляків;

■ каплиця Матері Божої в Ільнику Турківського району (1932–1933 рр.) – для поляків;

■ костел в Рудно (1935 р., арх. Людвік Вельтже) – для поляків;

■ каплиця в Язлівчику Бродівського району (1933 р., арх. Конрад Мужинський) – для поляків.

Усі римо-католицькі дерев'яні храми, збудовані в цей період, були настільки компактними, що їх зазвичай називали у пестливій формі: «костелик», «капличка». Головним поштовхом для їх будівництва була мода, місцеві традиції дерев'яного будівництва, а часом і необхідність термінового спорудження храму. Із суто політичних міркувань дерев'яні римо-католицькі храми ставили здебільшого в центрі поселень, на узвишші, не звертаючи особливої уваги на їх орієнтацію. За стильовими особливостями вони представляли історизм (неоготику) або модерн. Дві неоготичні пам'ятки з сіл Розлуч і Вовче на Турківщині включені до маршруту №5, і про них йтиметься далі. Каплиця ж у Язлівчику –

^{*} Вісник «Украхідпроектреставрації», 2005, число 15, С. 54–61.

Михайлівська церква (1720 р.) також багато років простояла зачищеною, у забутті, за кількост метрів від іншого замку – в Підгірцях. Нещодавно вона згоріла – а може, була спалена вандалами...

маленький і гордий представник модерного стилю.

Дізнатися більше про історію костелика можна не в Язлівчику, а у Бродівському історико-краєзнавчому музеї. Науковий працівник Андрій Корчак розповідає, що каплицю було побудовано місцевою римо-католицькою громадою, яка завдяки тогочасній політиці колонізації «Східних Кресів» нараховувала понад 70 осіб. Після Другої світової війни костелик не використовувався за призначенням – тут був склад, потім архів, що призвело до часткової руйнації споруди. Але дотепер зберігся дерев'яний вівтар у формі portalу з колонами корінського ордеру, також із дерева. Portal увічнює образ «Всевидючого Ока Господнього» в сонячному промінні.

Каплиця для поляків у Язлівчику (1933 р.) – єдиний представник модернового стилю серед восьми збережених на Львівщині дерев'яних костеликів початку ХХ ст.

Внизу вітваря зазначено ім'я фундатора Павла Голіновського й дату «1936». Варте уваги й декоративне

Вікно з автентичними ґратами

різьблення з мотивами дубового листа та жолудів на одвірку.

Особливого колориту надає споруді стрімкий гонтовий дах. Над самим входом залишилась квадратна основа, на яку раніше спиралася мініатюрна шатрова вежа, що завершувалася кутим хрестом. Але 2002 року під час проведення сільськогосподарських робіт поблизу споруди трактор зачепив нижню частину дроту громовідводу і потягнув разом з ним шатрову вежу.

Сьогодні костелик в Язлівчику перебуває у стані напівруїни: гонтова покрівля потребує заміни; балки головного об'єму споруди (особливо з північної сторони) прогнили; до руйнування, крім природної стихії, часом долучаються і окремі люди, які поварварськи ставляться до пам'ятки, не стигаючись обмальовувати стіни храму. В

селі тільки одна, православна, громада, яка використовує для богослужінь мурований храм, тому доля костелика нікого не цікавить. Зате, на щастя, вона цікавить керівників Бродівської райадміністрації, які наразі шукають шляхи збереження цієї «непам'ятки» (костелик не має навіть статусу пам'ятки місцевого значення). Нещодавно вони запросили оглянути споруду представників «Шевченківського гаю» – але ті відмовились забирати її до львівського скансену. Не підходить за віком. Триває пошук інших варіантів – і найвірогідніше, що костелик будуть переносити з Язлівчика, де він нікому не потрібний.

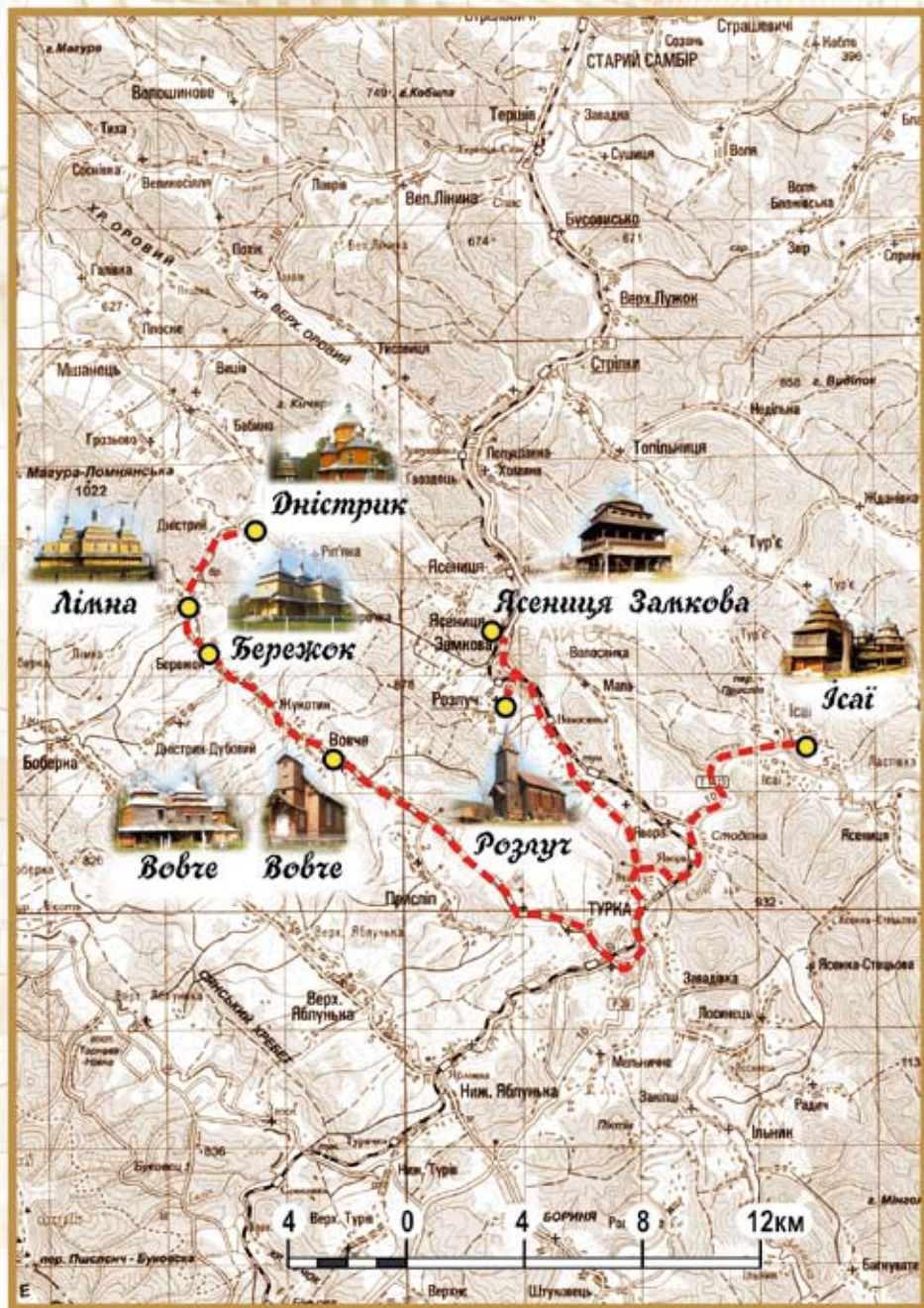
Якщо з Бродів повертатися до Львова не напрямки, а дугою туристичної «Золотої підкови Львівщини» через славнозвісні замки Золочева і Поморян, на півдорозі між ними

Надбрамна дзвіниця церкви св. Кузьми і Дем'яна (1697 р.) в селі Махнівці первісно служила сторожовою вежею

Різьба вхідних дверей

можна відвідати невеличке село **МАХНІВЦІ (Золочівський р-н)**. Тут знаходиться маленька гарна пам'ятка, яка завершує наш маршрут. Біля давньої, але зіпсованої поновленнями церкви св. Кузьми і Дем'яна (1697 р.) дивом збереглася в первісному вигляді чудова дзвіничка зі стрімким гонтовим дахом. Церква й дзвіниця були збудовані на місці попередніх, що згоріли під час татарського нападу. Щоб швидше звести храм, на це місце з найближчого лісу перенесли каплицю, до якої прибудували ще один зруб. Протягом наступних століть споруда виросла ще на один зруб та кілька бічних прибудов на додачу. Дзвіниця, зведена майстром з Поморян, належить до типу надбрамних дзвіниць (про їхнє походження докладніше написано в розділі по маршруту №5) і в разі небезпеки правила за сторожову вежу.

ясениця замкова • розлуч • ісаї вовче • бережок • лімна • дністрик

Багатоярусна дзвіниця з просторими галереями в Ясениці Замковій (1790 р.) не має рівних серед існуючих дерев'яних дзвіниць

Тому, хто не мислить себе без гір, одразу ж кинеться у вічі нижній лівий кут мапи Львівської області, щедро пофарбований у зелений колір. Де, як не там, серед лісів, шукати їхнє породження – дерев'яні храми? Тож їдемо на Турківщину, туди, де коштовною оправою для архітектурних перлин є лісисті схилиBeskidів.

Воротами з рівнини у гори є Старий Самбір, літописне містечко. Дністер перерізує його навпіл, а воно у відповідь поділяє ріку: за містом дністровська течія припиняє воювати з порогами і починає свій тихий плін. А шлях у гори лежить на південь. Те, що дорога обіцяє бути мальовничою,

Вхід на подвір'я Михайлівської церкви

видно задалегідь. На мапі униз від Старого Самбора збігає звивиста «мотузочка», утворена трьома лініями: жовтою стрічкою автотраси, чорною – залізниці й блакитною – Дністра або його допливу Ясениці. Триколірна смужка пробивається тісною між покресленими ізолініями зеленими плямами. Це пасма Верхньодністровських Бескидів.

І справді, обабіч траси час від часу показується Дністер, потім знову ховаючись за верболозом. Невдовзі починається розтягнуте уздовж дороги село Бусовисько. Якби наш путівник писався хоча б на десять-п'ятнадцять років раніше, то на цій сторінці починалася б розповідь про місцевий шедевр дерев'яної архітектури, храм Різдва Богородиці 1780 року. А тепер... Краще поберегти нерви і їхати прямо, навіть не глянувши на церкву, яку громада перетворила на полігон для експериментів із сучасни-

ми будматеріалами. Кілька років тому нещасна пам'ятка вражала пластиковою «вагонкою», вже побитою градом, і свіжолокованим паркетом. Тепер, на додачу, маківки церкви сяють жовтою бляхою «під позолоту».

Тому варто без зупинок прямувати до першого об'єкту на маршруті. Шукати його не потрібно: він сам несподівано вигулькне із-за чергового повороту траси. На пагорбі при дорозі в селі **ЯСЕНИЦЯ ЗАМКОВА (Старосамбірський р-н)** біля новішої яскраво-жовтої церкви скромно темніє дерев'яна дзвіниця. Вона не потребує кольорових акцентів – довершені дерев'яні конструкції декорують самі себе, а фактура деревини слугує за вишуканий орнамент.

Весело було б, напевно, майстрам з Ясениці послухати пересипані термінологією дифірамби, що ними описують їхню дзвіницю сучасні мистецтвознавці. І хоч вуйки й гадки не мали про компоновку мас і тому подібне, вони спокійнісінько зрубили сокирами споруду, настільки ж монументальну, наскільки ажурну за рахунок галерей, що оперізують усі її яруси.

Біля найвидатнішої дзвіниці на Львівщині варто пригадати, що взагалі становлять собою ці специфічні споруди, які часто губляться в тіні свої вічних супутників, храмів, як-от Санчо Панса біля Дон Кіхота. Дослідник української дерев'яної архітектури Володимир Січинський чи не єдиний у назві своєї роботи «Дерев'яні дзвіниці і церкви Галицької України XVI–XIX ст.» (1925 р.) поставив їх на перше місце, стверджуючи, що *«архітектура дзвіниць заслуговує особливої уваги своїм архаїзмом, та самотнім і своєрідним характером архітектурних форм, що дають історії будівництва іноді більше матеріалу як самі церкви»*^{*}. Автор вважає, що основний тип дзвіниць був вироблений в часи переваги романсько-візантійського

^{*} В усіх цитатах збережено авторський правопис

стилю, а наступні впливи готики, ренесансу, бароко значно більше відбилися у формах церков, ніж дзвіниць, у яких змінювалися переважно прикраси, деталі, силует бані, якщо вона вживалася. Крім того, конструкція дзвіниць дозволяла легко їх ремонтувати, замінюючи матеріал на новий, без зміни зовнішнього вигляду, тому наново їх будували значно рідше, ніж церкви. Часто після спорудження нового храму до нього переносили стару дзвіницю.

У XVII–XVIII ст. у Карпатах заведено було обгороджувати не лише окремі садиби, а й цілі села. Оборонні огорожі виконували в зруб з колод та накривали зверху дашком з гонту. На дорозі, що йшла з села, коштом громади ставили ворота. Огорожі споруджували й біля церковних комплексів, де замість воріт часто ставили багатоярусні в'їзні вежі («турії»), що з часом продовжували виконувати лише функції дзвіниць. Інколи їх переносили з цією метою ближче до церкви – саме так зробили в Ясениці Замковій. У нижньому зрубному ярусі був проїзд, у другому – кімната, а у третьому каркасному, з аркатурою для вільного виходу звуку (і нагляду за околицями) – дзвони. До такого типу належить, наслідуючи притаман-

Деталь галереї

«Зачіска» цього ангела зроблена зі справжнього волосся

ні XVII століття форми, й дзвіниця Михайлівської церкви, хоча збудовано її пізніше, у 1790 році.

Три яруси дзвіниці, підкреслені опасанням і галереями, візуально роблять її дуже великою, хоч заввишки вона має 14 метрів – не так і багато. Нижній зруб оперізує відкрита галерея на стовпах, другий – напіввідкрита галерея у вигляді аркади, третій, каркасний ярус – пояс арок-прорізів. Всі три поверхи з'єднані між собою зовнішніми драбинами, тобто приміщення кожного ярусу має окремий вхід – більшу браму, як унизу, або звичайні двері. На другому поверсі первісно була каплиця св. Покрови, на першому, коли проїзд став непотрібний, влаштували парафіяльну комору-шпихлір, де зберігали церковне начиння, старі ікони, а навіть і мед з церковної пасіки.

Суттєво відрізняються від таких традиційних бойківських дзвіниць суворі, високі вежі-дзвіниці з бойовим ярусом-підсябиттям, які ми зустріли в Дрогобичі, – вони мали цілковито каркасну конструкцію й були мало пристосовані для мирних господарських потреб. І все-таки, крім сторожової та господарської функцій, на конструкцію дзвіниці впливала її основна функція, точніше, техніка дзвоніння. Виявляється, що в регіонах, де здебільшого розкитували весь дзвін (Галичина й Волинь), переважали каркасні дзвіниці – їхня жорсткіша конструкція витримувала значні динамічні навантаження. У тих краях, де заведено було хитати лише язик дзвона, більше поширені зрубні й зрубно-каркасні дзвіниці. Нині у приміщенні дзвіниці в Ясениці Замковій, що є пам'яткою архітектури національного значення, влаштовано музей народного побуту. Щоб потрапити до нього, потрібно знайти хранительку музею. Привітна пані залюбки продемонструє його експонати, від дитячої колиски до видовбаних з дерева капців – все зібрано у селі та його околицях. Але

Калаталка – ще один з експонатів музею, розташованого у дзвіниці

Портал розлуцького костелу

найбільше захоплює підбірка різноманітних калаталок, з якими на свята ходили за хресним ходом дітлахи. З цих простих до геніальності дерев'яних пристроїв можна видобувати шалений стукіт, грюкіт і тріск.

З галереї верхнього ярусу дзвіниці як на долоні видно і чепурну колійову станційку, і потяг, що здається звідси іграшковим. Станції, напевно, вже перевалило за сотню років – цю залізницю, що з'єднала Львів із Закарпаттям через Турку і Ужоцький перевал, запустили 1904 року.

Варто згадати і про Михайлівську церкву, до якої належить наша дзвіниця. Церква-попередниця (1671 р.) простояла до початку минулого століття, а існуючий храм звели 1903 року за проектом професійного архітектора Василя Нагірного, автора багатьох церков на Галичині того періоду, творця українського національного стилю. Храми, збудовані за його проектами, настільки спо-

добалися галичанам, що народні майстри повторили їх у кільканадцяти селах краю. Яскраві бігборди приватних мотелів сигналізують про наближення села **РОЗЛУЧ (Турківський р-н)**, що лежить при трасі. Традиції відроджуються – на початку минулого століття Розлуч з його чотирнадцятьма пансіонатами славився як місце літнього і зимового відпочинку. У 1933 році тут влаштували додаткову атракцію – природний трамплін довжиною 50 метрів. За радянських часів усі ці установи занепали, ще й околиці Розлуча потрапили у прикордонну зону, що не сприяло напливу туристів. Якби численні автомобілісти, які мандрують цієї трасою з Львівщини на Закарпаття

і навпаки, знали, що лише кількасот метрів відділяє їх від найекзотичнішої дерев'яної споруди в Україні, то неодмінно звернули б праворуч сільською вуличкою. І побачили б там стрімку вежу, гострий шпиль, стрілчасті вікна – костел св. Франциска Борг'яша, збудований у 1901–1902 рр. Неоготичні елементи, виконані в дереві, мають чудернацький вигляд, а ґанок із різьбленими деталями явно запозичений у «ізбушкі на курячих ніжках». Здалеку костел виглядає просто шикарно, а от зблизька... Стоїть пустою, розорений, і тримається навіть не на чесному

Костел св. Франциска Борг'яша (1901–1902 рр.) в Розлучі втілює неоготичний стиль у незвичайному для нього матеріалі – дереві

слові, а так, з останніх сил. Страшно дивитися на вивалене з підмурків каміння, діри у стінах, вщент зогнілі зрубини. Старші люди ще пам'ятають, як до цього костелу ходили німці й трохи поляків, і католицький священик приходив з Турки. Але перед Другою світовою війною все розпалося. Нещодавно, кажуть, до костелу приїжджали поляки, але неясно, чи збираються реставрувати його. А у своїй вітчизні рятувати його нема кому, адже для місцевих це польське, «не наше». Костел годі й шукати і в реєстрах пам'яток (навіть не національного, а місцевого значення!) – тому що «замолодий», і в сучасних товстелезних монографіях по церквах України для нього пошкодували сторінки – тому що костел. Тож коли одного дня він упаде, то навіть формально ніхто

Екзотична стеля розлуцького костелу

не буде винен. Але ж нехай чиновники, що затверджують реєстри, зроблять одну просту річ – покажуть *другий* такий костел деінде в Україні. Не вийде. Їх не лишилося. Єдина збережена споруда приблизно такого типу – скромніша каплиця у селі Вовчому, що якраз через гору від Розлуча, але про неї ми поговоримо трохи пізніше. Та й не може вона похвалитися інтер'єром, який дивом зберігся у розлуцькому костелі.

Усередині він виглядає ще екзотичніше, ніж іззовні. Зі стелі вниз спрямовані десятки... червоно-золотих дерев'яних вістрь, чимось нагадуючи китайські декорації. Стіни і стеля пофарбовані у жовтий, блакитний та синій кольори. На думку Ольги Мер'є-Шеремети, яка досліджує дерев'яні костели і каплиць Львівщини, поліхромія їхніх інтер'єрів зумовлена народними повір'ями. У своїй статті вона наводить цитату: *«Небо створив Бог для мешкання свого разом з ангелами. Небо – це синій дах в захмарному просторі... Зірки – це ангели, що сидять на сходинках неба із запаленими свічками в руках. Зірки – це душі людей. Зірки – це палаючі свічі»*. У розлуцькому костелі на темно-синій стелі зображено зірки та херувимів. Ще більш влучна цитата з книги П. Чубинського про народні повір'я стосується блискавки, яка *«показується людям самим Богом для того, щоб вони завжди пам'ятали, що на небі є Бог. Блискавка – це справжнє небо, котре Бог показує в мить свого гніву. Запеляють, що це небо відкривається перед Страшним судом»*. Чи не цим погрожує нам зі стелі гострокіл червоного кольору, що віддалено нагадує блискавку, як її зображують на малюнках?

Так само як каплиця в Язлівчику (див. маршрут №4) є фактично єдиним існуючим представником костеликів модернових, так споруда в Розлучі – остання, що втілює у собі дерев'яну неоготику, унікальну на наших теренах. Вона гине на очах і може впасти у будь-який момент. Хочеться вірити,

Церква св. арх. Михаїла з дзвіницею в селі Ісаї

що ця оригінальна й стильна споруда ще має останній шанс на порятунок. От тільки хто стане рятівником? Годі чекати цього від влади, адже каплиця не має навіть статусу пам'ятки архітектури місцевого значення, тобто формально її просто не існує. Що робити? Хто винен? Вічні запитання.

Ми намагатимемося – і закликаємо приєднатися усіх небайдужих – виправити цю несправедливість і знайти рятівників для цієї «не-пам'ятки».

Хто проїдесть дорогою до села **ІСАЇ (Турківський р-н)**, безперечно, згадуватиме її довго – на відміну від інших вітчизняних путівців, добрим словом. Звернути на неї з траси, у східному напрямку, потрібно перед в'їздом у Турку, не перетинаючи річки Стрий. Доріжка йде терасою гори, понад рікою, чітко повторюючи всі її примхливі вигини. З вікна автівки відкриваються крає-

види широкого, порожистого Стрия на тлі лісу й далеких гір. Мальовнича дорога приводить до імпровізованого «бігборду». Пишна усміхнена молодиця повідомляє, що «Вас вітає село Ісаї». Приємно!

Чудова старовинна церква з дзвіницею у схованих серед гір Ісаях не може не сподобатися. Найчастіше ім'я будівничого дерев'яного храму губиться в глибині століть, та завдяки напису на одвірку Михайлівської церкви відомо, що спорудив її майстер Ілля Пантелімон 1663 року. Цей храм належить до рідкісного типу. На Галичині існувала ціла архітектурна школа, що розробляла подібний тип церкви, починаючи з першої половини XVII ст. Найвідоміша пам'ятка цієї групи, droгобицька церква святого

Храм, збудований майстром Іллею Пантелимоном 1663 року, належить до того ж рідкісного типу, що й дрогибицька церква святого Юра

Юра, з'явилася лише на шість років раніше від Михайлівської церкви в Ісаях. Для обох храмів характерні монументальні цибулясті бані, приміщення над бабинцем (емпора) й опасання на стовпчиках. Біля стіни церкви, під опасанням, влаштовано могилу священика, що його імені вже ніхто не може пригадати.

Дзвіниця, якщо вірити даті на її одвірку, на століття молодша від церкви (1772 р.). Як і в Ясениці Замковій, первісно вона виконувала функції в'їзної брами – в нижньому зрубі були наскрізні ворота. Другий, каркасний ярус, як водиться, має аркаду-галерею з підсябиттям. Михайлівська церква й дзвіниця поділяють розташоване на пагорбі

просторе, поросле деревами подвір'я з сусідами: двома крихітними дерев'яними капличками і новішим мурованим храмом, збудованим у 1928–1930 рр. По Другій світовій війні в ньому було колгоспне сховище, але за останні роки громада довела його до ладу. Але і в старій церкві час від часу правиться служба Божа. Завдяки тому, що храм не закривали навіть у радянські часи (тоді він лишався один на десять сіл), його інтер'єр досить добре зберігся. Але пересічному туристові, не озброєному переконливими документами, потрапити всередину не вдасться. Після кількох крадіжок за останні роки настоятель храму отець Володимир і голова сільради мусять дотримуватися суворох заходів безпеки і берегтися усіх чужих людей без винятку. Адже злодії-«розвідники» тоді теж представлялися туристами.

Джерело, обладнане дерев'яним «міні-віадуком»

вині XIX ст., аж ніяк не є канонічним, а радше носить побутовий характер – мистецтвознавці називають такі розписи наративними. Його сюжети містять алегорії й метафори, водночас віддзеркалюючи й картинки життя за австро-угорської доби (зберігся напис «во славу імператора Франца Йосифа»). Можливо навіть, що деякі сцени відображають конкретні події, які відбулися в Ісаях. Зліва на огорожі хорів зображено вусатих музик у фраках, що грають на скрипці і різноманітних сурмах – джаз-бэнд, та й годі! Посередині – сцена пиру, за нею – ще один багатофігурний сюжет, де найбільше вражає жебрак. Йому, напевно, нема що їсти, але за милостинею він простягає чомусь не руку, а... модний сірий капелюх.

Усередині храму «родзинкою» є малювання на хорах, що їх донедавна закривали сучасні ікони. Стінопис, виконаний у другій поло-

Серед алегоричних сюжетів стінопису хорів, виконаних за австро-угорської доби, є й сценки світського життя

Після повернення з Ісаїв на трасу логічно було б продовжити шлях на Турку і далі у гори, до церков у селах Лосинець, Матків, Орява, Комарники... Утім, не ризикнемо скеровувати туди читачів, хіба що за природними краєвидами. Адже знамениті бойківські шедеври, всі до одного, вельми «талановито» зіпсовані поновленнями. Благородні ступінчасті дахи із заломами, що повторюють форми карпатських смерек, поховані під бляхою і шаром рудої або жовтої фарби, якою в селах малюють підлоги. Єдине місце, де ще можна побачити під ґонтом класичний бойківський храм, подібний до гордовитого вітрильника з трьома зоглами, – це львівський скансен.

Відтак наш маршрут повертає від містечка Турка на північний захід і йтиме селами уздовж долини Дністра. Це зовсім недалеко від польського кордону, і вже біля Турки авто або маршрутки часто зупиняють прикордонники, вимагаючи продемонструвати паспорт. У селі **ВОВЧЕ** (за радянських часів – Середа; **Турківський р-н**) – три дерев'яні храми, один православний і два греко-католицькі. Неповдалі від таблички «Вовченське лісництво» (ось хто тут господар лісу) – поворот до «горішньої» церкви. Називається вона, зі слів місцевих мешканців, в ім'я святого Дмитра, хоча в літературі фігурує як церква Різдва Пресвятої Богородиці. Стежка до храму йде через місток-кладку, під якою біжить невеличкий потічок. Це і є той самий Дністер, що лине з Галичини на Поділля й Буковину, поступово перетворюючись з гірського струмка на могутню річку. Він виті-

З дороги на Ісаї, що йде понад річкою Стрий, відкриваються краєвиди карпатських передгір'їв

«Горішня» церква у Вовчому

кає з джерела на горі недалеко за Вовчим, але завдяки численним притокам стає повноводним вже в межах села, витягнутого уздовж його долини.

Дата побудови традиційно вирізьблена на одвірку церкви: «1890 дня 4 червця». Видатною пам'ятку назвати не можна: це типовий «осучаснений» бойківський храм, з фарбованими стінами й бляшаними дахами. Цікаво, що колір він змінює часто, як той хамелеон. Нині церкву пофарбовано у буряковий колір, перед тим, кажуть, у жовтий, а ще раніше – «цегловий». Від старших парафіян можна почути оповідки з новітньої історії храму, які з невеликими варіаціями повторюють і мешканці навколишніх сіл. «За советів» храм було закрито, а службу – заборонено. Але не так просто виявилось позбавити впертих галичан їхніх традицій. Тому служби продовжували правити підпільно, або в церкві, або поруч з нею, або й у домівках парафіян. На свята служили рано-вранці, щоб люди встигли на роботу в колгосп. В періоди, коли виникала реальна загроза церкві – наприклад, її раптом оголошували «аварійнонебезпечною», парафіяни її «пантрували», тобто по черзі стерегли. Крім того, «свої люди» або родичі, які працювали в райкомі, вчасно попереджали, на

коли заплановано чергову акцію, і у цей день селяни збиралися біля храму – ніби просто так, погуляти, побалакати. На очах у людей чіпати церкву непрохані гості не сміли й мусили їхати геть. Прийом виявився ефективним – завдяки згуртованості громад у цих краях більшість старих церков вціліла разом з начинням. Інша річ, що було знищено поновленнями вже в роки незалежності. Другий вовченський храм вже згадувався вище. Це колишня римокатолицька каплиця святих апостолів Петра і Павла (1900 р.) для польсько-мовних німців. За австрійських часів провадилася політика германізації краю, німецьким переселенцям надавалися спеціальні пільги у вигляді безкоштовного наділу землі, звільнення від податків та військової служби. По всій Галичині було створено близько 250 поселень швабів –

Каплиця св. апостолів Петра й Павла для польсько-мовних німців (1900 р.)

Деякі обійстя у Вовчому, патріархальному придністровському селі, більше нагадують експонати музею народної архітектури просто неба, ніж сучасне житло

так називали німецьких колоністів, на відміну від приїжджих урядовців, яких називали власне німцями. Швабські садиби і способи господарювання суттєво відрізнялися від українських. І хоч швабів на Галичині давно немає, майже всі вони виїхали 1939 року і після війни, досвідчене око й досі може пізнати колишнє німецьке поселення. Так, сучасне село Долинівка на Турківщині колись звалось Філіпенталь. На превеликий жаль, 2007 року тут загинула у вогні оригінальна й, напевно, остання подібна за архітектурою пам'ятка – дерев'яна німецька кірха, пізніше переосвячена на церкву. Каплиця у Вовчому не схожа на долинівську кірху, а належить до

того ж типу одновежових костелів, що й розлуцький, хоч і втратила свій первісний вигляд. Старожили розповідають, що за радянських часів шпиль і хрести поскидали, стінопис замалювали, а в каплиці влаштували музей атеїзму. Нині споруду переосвячено на греко-католицький храм в ім'я св. Миколи Чарнецького.

Вовче не було класичним німецьким поселенням, навпаки – це старовинне, патріархальне село, типове для гірської частини Придністров'я. У верхів'ях Дністра та Стрия по селах майже всі родини живуть з діда-прадіда, добре пам'ятають про своє походження і дотримуються старих звичаїв. Де-не-де в селі видніються садиби, яким пряма дорога в музеї просто неба. Уздовж вулиці чимало саморобних дощочок-вказівників: «Бик», «Свиня», «Є поросята». Ні, це не натяки на вдачу госпо-

дарів хати, а звичайні оголошення, іноді в такому варіанті: «Продає сьа теля».

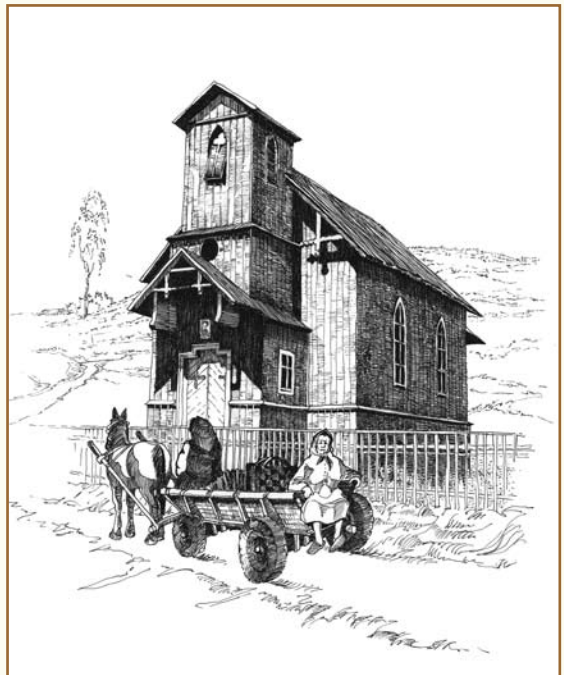
Цікавий матеріал зібрала у Вовчому еколого-культурологічна експедиція «Дністер», очолювана Валентином Стецюком. Зокрема, це легенда, пов'язана з побудовою найдавнішого храму села – церкви Введення Пресвятої Богородиці, що у Вовчому-«долішньому». Церкву планували поставити на горі понад селом, неподалік костелу, і на освяченому місці було встановлено хрест. Але ця земля належала швабам, і вони вночі перенесли хрест на протилежний берег Дністра, а людям сказали, що хрест з Божої волі переніс вітер. Люди повірили і збудували церкву на новому місці.

Утім, це лише легенда, яку в різних варіаціях можна почути і в інших придністровських селах. Достеменно ж відомо, що Введенську церкву звів 1680 року коштом громади теся Григорій з Дрогобича. Навіть прибудови, зроблені у першій половині ХХ ст., не здатні зіпсувати враження від гармонійних пропорцій храму, що височить на пагорбі на лівому березі Дністра. Щодо сучасних поновлень йому, можна сказати, пощастило наполовину. Тобто в буквальному сенсі наполовину: фасад церкви з боку вулиці замальований рудою фарбою; з протилежного боку гонтове жожухування стін «покращити» ще не встигли. Тож найкращий краєвид церкви з дзвіницею відкривається з цвинтаря, на якому подекуди збереглися давні надгробки.

За радянських часів церкву закрили, і її, як і у Вовчому-«горішньому», «пантрували» парафіяни. З 1957 року храм був сільською бібліотекою. За іронією долі бібліотека в ньому існувала й раніше – церковна, але всі книжки спалили представники радянської влади у 1945–1946 рр.

Тепер це діючий греко-католицький храм. Іконостас походить з 1681 року, але, судячи з його сучасного вигляду, майже всі ікони замінили на нові. Так само не є старовинним стінопис і розписи склепінь, переважно орнаментальні. 1999 року співробітникам музею «Дрогобиччина» (м. Дрогобич) вдалося знайти порозуміння з громадою і настоятелем церкви о. Назаром: музейна колекція збагатилася цілою низкою давніх ікон, хоругв, різьбленим Розп'яттям, а художник-реставратор музею Лев Скоп виконав на замовлення громади ікону св. Йосафата. Отже, завдяки налагодженому діалогові між музеєм і громадою ця співпраця принесла обопільну користь.

Ззовні на стінах церкви, окрім звичайної охоронної таблиці «Пам'ятник архітектури», знаходимо цілу низку

Введенську церкву (1680 р.) у Вовчому-«долішньому» звів тесля Григорій з Дрогобича

красномовних знаків. На вівтарній стіні прибито фігурний дерев'яний хрест з викарбованими написами, які можуть розшифрувати хіба фахівці. Кажуть, цей хрест ще старіший за церкву. На південній стіні – зворушлива пам'ятна дошка «Найбільшому українському поетови Тарасови Шевченкови в столітні роковини уродин 1814–1914». Іржава овальна табличка засвідчує, що споруду було застраховано: «Славія. Банкъ взаимныхъ ubezpieченій въ Празѣ».

Вовче непомітно перетікає в наступне село по течії Дністра – **БЕРЕЖОК (Турківський р-н)**. Просто при дорозі стоїть церква Св. Трійці. Вона не завжди була хрещатою: такою її зробили добудовані до нави вже у ХХ ст. бокові рамена. Датують її 1871 роком, хоча над одвірком є напис «Св. церков 1875 р.».

Про те, що від села **ЛІМНА (Турківський р-н)** до польського кордону лише 7 кілометрів, нагадує будка зі шлагбаумом і смугастим стовпом. Назва села раніше звучала як «Ломна», а про походження її існує дві версії – від слів «ломати» або від румунського «лемн», деревина. Друге було б недивно, адже за селом починаються лісисті гори. Їх видно вже від дерев'яної церкви Собору Йоана Хрестителя (1881 р.), що стоїть ліворуч від дороги на невеликому пагорбі. Безперечно, найгарніше у ній – силует: яскраво-жовта церква гармонійних пропорцій патріотично проектується на синє карпатське небо.

Нині – це діючий греко-католицький храм, гордість парафіян. Церковне подвір'я бездоганно доглянуте, у новій каплиці – витвори місцевих майстрів-різьбярів. Але, на жаль, так само бездоганно поновлені й інтер'єри церкви, де тепер не помітиш жодних слідів старовини.

Церква Св. Трійці (1871 р.) у Бережку

Церковна громада дуже згуртована – тут також можна почути історії про те, як берегли церкву «за советів» і робили підпільні відправи. Та й узагалі мешканці Лімни горді з того, що завжди тримаються купи, і проти громадської думки «ніхто не важить і слова сказати». «Що менше село, то більше при-

ходів», – кажуть лімничани, натякаючи на сусіднє Вовче. Ще один привід пишатися рідною Лімною – односельчанин-священик, що вчився, а тепер служить у Ватикані.

Щоб подолати наступну ділянку маршруту, доведеться залишити авто і продовжити шлях пішки. Аби перейти на Старосамбірщину, потрібно перевалити через невисокі, по 800–1000 м, але вже справжні лісисті гори. З дороги, що траверсує схилом гори, відкривається фантастичний краєвид долини й сріблястої в променях сонця стрічки Дністра. Туди, униз, і треба спуститися. На березі річки легко знайти розкішні місця під намет – тут варто переночувати, аби рано-вранці пострибати з камінця на камінець, милуючись водогроями.

Хата в селі Дністрик

Церква Собору Йоана Хрестителя з дзвіницею (1881 р.) в селі Лімна

Від Вовчого до Лімни маршрут іде долиною Дністра й перетинає його в околицях села Дністрик

Десь тут маршрут перетинає кордон між районами, і наступне село з логічною назвою **ДНІСТРИК** (його ще звать Дністрик Головецький, щоб відрізнити від сусіднього Дністрика Дубового) належить вже не до Турківського, а до **Старосамбірського району**. Щоб знайти дерев'яну церкву, слід перейти кладку, вийти на сільську дорогу і дійти аж на край села, де на стрімкому лісистому пагорбі, майже горі, височіє храм Йоана Хрестителя. Видно його звідусіль за багато кілометрів, тож і з храмового подвір'я можна оглянути всі околиці.

Але не заради краєвидів ми радимо читачеві долати крутий підйом. Церква у Дністрику відносно молода, 1929 року, проектував

її архітектор Євген Нагірний – син Василя Нагірного, автора Михайлівської церкви в Ясениці Замковій. Зате всередині храму чекає несподіванка – величезна, мало не на всю стіну, ікона на дереві, яку спершу можна навіть прийняти за фрагмент стінопису. Цю ікону XVIII ст., де зображено «Страсті Христові», перенесли з церкви-попередниці, коли будували на її місці існуючий храм. Без сумніву, вартий уваги і збережений іконостас.

По-іншому ставляться до старовини у сусідньому селі Головецьке, через яке маршрут вертається на львівську трасу. Тут дерев'яну церкву від хрестів і майже до землі обшили новенькою, сяючою бляхою. Тепер на неї боляче дивитися – і в прямому, і переносному значенні. Та тут немає чому дивуватися – поруч стоїть великий будинок священика, «високохудожньо» обшитий пластиковою вагонкою...

Церква у Дністрику (1929 р.) – авторська, її проектував один із провідних архітекторів на Галичині – Євген Нагірний

Ікона «Страсті Христові» (XVIII ст.) старша за існуючий храм – її перенесли з церкви-попередниці

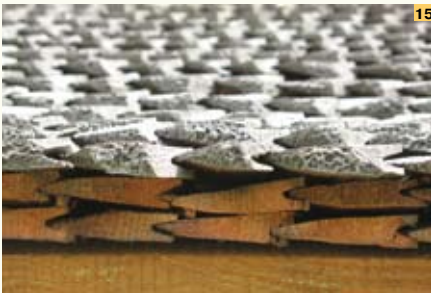
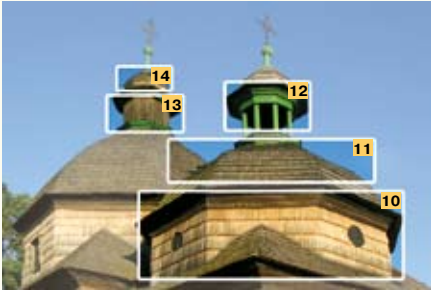

вибрані терміни

Тридільна церква – тип української дерев'яної церкви, що складається з трьох частин-зрубів. За християнськими канонами храм має бути орієнтований вівтарем на схід (хоч часом ці вимоги порушуються з огляду на рельєф або навколишню забудову). Тому, як правило, частини тридільної церкви відповідають сторонам світу. Так, **бабінець (1)** – західне приміщення, де найчастіше знаходиться і вхід до храму. Під час літургії тут стояли жінки, звідки й походить назва – «бабінець». **Нава (2)** – середнє приміщення храму, розташоване між бабинцем і **вівтарем (3)** – східним приміщенням церкви, відокремленим від нави іконостасом. Це найсвятіша частина храму, де зберігаються престол і жертвник.

Зруб (4) – конструкція стін, що складається з горизонтально покладених і ретельно припасованих одна до одної **зрубин** – брусів або колод (відповідно, прямокутних і круглих в перерізі). Стійкість зрубу до деформації забезпечує власна вага зрубин та їх зв'язування в кутах споруди **врубками (5)**, коли виступ на одному брусі входить у відповідний паз на іншому. **Випусти**, тобто вільні кінці брусів, що виступають з площини стіни, утворюють кутові **кронштейни (6)**, які служать опорою для вище розташованих конструкцій даху. Зруб додатково скріплювали міцними кілочками з дерева – **тиблями**. Один ряд з горизонтально покладених зрубин кількістю від чотирьох до восьми (відповідно, у плані зруб може варіюватись від квадрата до восьмикут-

ника), з'єднаних на кутах врубками, називається **вінцем** зрубу. Нижній вінець зрубу утворений міцними дубовими колодами – **підвалинами**. Роль фундаменту, на який вкладаються підвалини, виконують **стендари** – вкопані сторч обрубки колод. Коли церква просідала на один бік, майстри **важили** церкву – тобто підважували, піднімали її з потрібного кута, й заміняли зогнили підвалини або балки на нові. Про цю процедуру часто лишали вирізьблений напис на стіні храму. Таким чином ліквідовували просідання навіть на 70 см, а то й більше. Пізніше церкви стали важити й підводити під них цегляний фундамент.

Каркас (7) – система жорстко поєднаних між собою вертикальних стовпів, горизонтальних балок та діагональних підкосів, що утворює «кістяк» споруди. В українській дерев'яній архітектурі каркасну конструкцію мають переважно дзвіниці та господарські споруди, а церкви і житло – зрубну. Часто в одній споруді нижній ярус має важку і міцну зрубну конструкцію, а верхній – легку каркасну.

Верх – покриття церкви або її окремого приміщення. **Ступінчасті (багатозаломні) верхи (8)** містять від одного до шести **заломів (9)**. Цей елемент є сполученням прямовисного зрубу (чотиригранного – «**четверика**», або восьмигранного – «**восьмерика**» (10)) зі зрізаною пірамідою. Залом – унікальний конструктивний елемент, що зустрічається виключно в архітектурі українських дерев'яних храмів. Інший тип церковного верху – **баня (11)**, в якій восьмирик переходить у зімнуте склепіння. Іноді над банею влаштовують світловий (12) (з віконцями) або сліпий (13) (без віконць) **ліхта-**

рик (сигнаурку), що завершується **маківкою (14)** (пірамідальної, грушовидної або конічної форми), від якої через підхрестове яблуко починається ковальської роботи хрест.

Гонт (15) – дерев'яний покривельний матеріал дахів, верхів і стін церкви у вигляді невеликих колодних дощочок, клинчастих у перерізі. Гонтом покривають не лише дахи, а й стіни церкви над опасанням. Покриття стін гонтом називається **кожухуванням**, а обшивка дошками (**шалівкою**) – **ошалюванням**.

Галерея (16) – вузький критий перехід уздовж стіни храму або дзвіниці, відокремлений зовні стовпами або **аркадою (17)** – системою однакових арок. **Опасання (18)** – внос даху, що спирається на стовпчики, утворюючи галерею, що оперізує споруду. Внос даху, що підтримується лише випустами верхніх вінців зрубу, часто називають **піддашшям (19)**.

Емпора (20) – приміщення з відкритою галереєю, яке влаштовували над бабинцем у деяких храмах галицької школи.

Одвірок (21) – обрамлення дверного прорізу. Часто прикрашався різьбленням і написами про побудову або реконструкцію церкви, де вказувалися дати, імена майстрів, благодійників тощо.

Підсябиття (від слів «під ся бити») – конструкція верхнього ярусу дзвіниці у вигляді нависаючого балкону, що дозволяє обстрілювати її підніжжя.

Хори – балкон для церковного хору, розташований у наві чи у бабинці.

Скансен – музей народної архітектури просто неба. Назва походить від шведської місцини Скансен, де подібний музей з'явився вперше.

література

- Вечерський В.В.* Українські дерев'яні храми. – К.: Інформаційно-аналітична агенція «Наш час», 2007. – 271 с.
- Галицька брама. Вип. «Белз». – 2005. – №7–9 (127–129). – 36 с.
- Галицька брама. Вип. «Жовква». – 1997. – №4 (28). – 20 с.
- Галицька брама. Вип. «Кам'янка-Бузька» – 1998. – №8 (44). – 16 с.
- Галичина – країна міст // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2005. – Число 36. – 515 с.
- Данилюк А.* Народна архітектура Бойківщини. – Льв.: НВФ «Українські технології», 2004. – 167 с.
- Данилюк А.* Поклонися народному зодчому. – Льв.: Свічадо, 1995. – 63 с.
- Драган М.* Українські деревляні церкви. Т. 2. – Льв.: 1937. – 139 с.
- Дрогобицькі храми Воздвиження та Святого Юра у дослідженнях. Другі читання (музей «Дрогобиччина»). – Дрогобич: Відродження, 2000. – 198 с.
- Жолтовський П.М.* Монументальний живопис на Україні XVII–XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1988. – 159 с.
- Кармазин-Каковський В.* Архітектура бойківської церкви // Пам'ятки України. – 1997. – №2.
- Культурні грона Дністра: мультинаціональна культурно-історична спадщина Наддністрянщини / Упор. В. Стецюк. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – 216 с.
- Лелик М., Новосілецький В., Мاستикаш М.* Місто Потелич і його святиня – церква Святого Духа. – 16 с.
- Логвин Г.Н.* Украинские Карпаты. – М.: Искусство, 1973. – 192 с.
- Логвин Г.Н.* Украина и Молдавия. Справочник-путеводитель. – М., Искусство, 1982. – 454 с.
- Мер'є-Шеремета О.* Дерев'яні костели Львівщини першої половини ХХ ст. // Вісник «Укрзахідпроектреставрації», 2005, число 15, С. 54–61.
- Миляева Л.С.* Росписи Потелича. – М.: Искусство, 1971. – 216 с.
- Могитчи І.* Датування та реконструкція будівельних періодів пам'ятки архітектури XVI–XVIII ст. – церкви св. Юрія у Дрогобичі // Вісник «Укрзахідпроектреставрації». – 1996. – №5. – С. 48–55.
- Народна архітектура українських Карпат XV–XX ст. – К.: Наукова думка, 1987. – 271 с.
- Пам'ятки архітектури та містобудування України: Довідник Державного реєстру національного культурного надбання / За ред. А.П. Мардера та В.В. Вечерського. – К. Техніка, 2000. – 664 с.
- Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР (Ил. справ.-каталог). Т.3. / Редкол.: Г.Н. Логвин и др. – К.: Будівельник. – 1985. – 337 с.
- Парцей М.* Стародавня Жовква. – Льв.: Світ, 2005. – 168 с.
- Пастух Р.* Вулицями старого Дрогобича. – Льв.: Каменяр, 1991. – 165 с.
- Прибега Л.В.* Дерев'яні храми Українських Карпат. – К.: Техніка, 2007. – 168 с.
- Рибчинський О.* Мітологія архітектурного простору міста Буськ // Przegląd Wschodni. – Т. VI, z. 1(21). – s. 197–221.

- Сакральне мистецтво Бойківщини. Четверті читання (музей «Дрогобиччина»). – Льв.: Логос, 1999. – 187 с.
- Січинський В.* Дерев'яні дзвіниці і церкви Галицької України XVI–XIX ст. – Льв.: 1925. – 52 с.
- Сліпченко Н., Могитич І.* Проблема збереження дерев'яних храмів в Україні // Вісник «Укрзахідпроектреставрації». – 2005. – Число 15. – С. 5–11.
- Слободян В.* Жовківщина. Т.5. Історико-архітектурні нариси церков. – Жовква–Львів–Балтимор, 1998. – 186 с.
- Слободян В.* Каталог існуючих дерев'яних церков України і українських етнічних земель // Вісник «Укрзахідпроектреставрації». – 1996. – Число 4. – С. 74–159.
- Слободян В.* Церкви України. Перемиська єпархія. – Льв.: 1998. – 864 с.
- Сулик Р.* Дерев'яне церковне будівництво на Стрийщині. – Львів–Стрий: МП «Опришки», 1993. – 121 с.
- Щербаківський Д.* Українські дерев'яні церкви. Короткий огляд розробки питання // Збірник секції мистецтв. К.: Українське наукове товариство, 1921. – с. 80–102.
- Щербаківський Д.* Українське мистецтво: Дерев'яне будівництво і різьба на дереві. – Львів–Київ, 1913.
- Юрченко П.Г.* Дерев'яне зодчество України (XVIII–XIX ст.). – К.: Вид-во Академії архітектури УРСР, 1949. – 134 с.
- Юрченко П.Г.* Дерев'яна архітектура України. – К.: Будівельник, 1970. – 192 с.
- Hewlyk T.* Masterpieces in wood. Houses of Worship in Ukraine. – New York, 1987. – 148 p.
- Orłowicz M.* Ilustrowany przewodnik po Galicyi. – Lwyw, 1919. – 510 s.

для приміток

для приміток

ЗМІСТ

Від автора	4
Кишеньковий навігатор для пошуку дерев'яних церков (передмова О. Рибчинського)	6
В ОКОЛИЦЯХ ЛЬВОВА	13
ЧЕРЕЗ ЖОВКІВЩИНУ ДО ПОТЕЛИЧА	27
НА ДРОГОБИЧЧИНУ Й СКОЛІВЩИНУ	49
НА БЕРЕГИ ЗАХІДНОГО БУГА Й БРОДІВЩИНУ	75
ДО ВЕРХІВ'Я ДНІСТРА	95
Вибрані терміни	112
Література	115

Путівник

Сорок чотири дерев'яні храми Львівщини – К.: Грані-Т, 2007. – 120 с.

Фото: Олена Крушинська, Віктор Громик (с. 25, 39, 49, 63, 66, 70, 72, 73, 75, 90, 93), Микола Маслюх (с. 14, 15), Андрій Корчак (с. 92, 93), Ігор Хома (с. 47, 91), Ігор Скальський (с. 17, 18, 35)

Малюнки: Олег Рибчинський, Анатолій Крушинський, Володимир Січинський

Науковий консультант: Олег Рибчинський, кандидат архітектури, доцент кафедри реставрації та реконструкції архітектурних комплексів НУ «Львівська політехніка»

Оригінал-макет і верстка Ольга Даниленко

Літературний редактор Леонід Кононович

Коректори Анастасія Музиченко, Олена Дацько, Олена Кондрат

Підписано до друку 19.09.2007 р.

Формат 60×84/16. Папір крейдований.

Зам. №7–723

Видавництво «Грані-Т»

01023, м. Київ, вул. Шота Руставелі 15-б, оф. 15

Поштова адреса: 01011, м. Київ, а/с 215

Тел./факс: 8(044) 234-82-73

Відділ збуту: 8(044) 209-16-42, 8(044) 288-88-77

grani.tv@gmail.com

www.grani-t.com.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи ДК № 2453 від 27.03.2006 р.

Віддруковано у ВАТ «Поліграфкнига».
03057, Київ-57, вул. Довженка, 3.